

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 3123
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 2032

OSMANLI TÜRKÇESİNE GİRİŞ-I

Yazar

Prof.Dr. Mertol TULUM (Ünite 1-7)

Editörler

Prof.Dr. Mustafa KOÇ

Doç.Dr. Mehmet Mahur TULUM

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2014 by Anadolu University

All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör

Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Genel Koordinatör Yardımcısı

Yrd.Doç.Dr. İrem Erdem Aydın

Öğretim Tasarımcısı

Yrd.Doç.Dr. Evrim Genç Kumtepe

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Öğr.Gör. Nilgün Salur

Kitap Koordinasyon Birimi

Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni

Prof. Tevfik Fikret Uçar

Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Dizgi

Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Osmanlı Türkçesine Giriş-I

ISBN

978-975-06-1759-1

2. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 4.500 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Kasım 2014

İçindekiler

Önsöz vi

Osmanlı Türkçesi Alfabeti	2	1. ÜNİTE
OSMANLI TÜRKÇESİ	3	
Halk Dili	4	
Edebiyat Dili	5	
YAZI VE YAZIM	6	
OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ	6	
Bitişen ve Bitişmeyen Harfler	7	
Harflerde Şekilce Benzerlikler	8	
Harflerin Bitişme Biçimleri	8	
El Yazısında Bitişmeyle İlgili Özel Durumlar	9	
Osmanlı Alfabeti İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları	11	
Yardımcı İşaretler	12	
Türkçe'nin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları	13	
Ünlülerin Yazılışı	13	
Ünsüzlerin Yazılışı	16	
Osmanlı Alfabeti Üzerine Kısa Değerlendirme	17	
YAZI TÜRLERİ	17	
Özet	22	
Kendimizi Sınayalım	23	
Okuma Parçası	24	
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	24	
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	24	
Yararlanılan Kaynaklar	25	

Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri I: Ünlüler	26	2. ÜNİTE
TÜRKÇE'NİN ÜNLÜ SESLERİ	27	
Niteliklerine Göre Ünlüler	27	
Ünlülerde Nicelik	28	
ARAPÇA VE FARŞÇA'DAN ALINMA KELİMELERDE ÜNLÜLER	28	
Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları	28	
<i>a</i> Ünlüsü ve Yazılışı	29	
<i>i</i> Ünlüsü ve Yazılışı	31	
<i>u</i> Ünlüsü ve Yazılışı	33	
Farşça'nın Ünlüleri ve Yazılışları	34	
<i>a</i> Ünlüsü ve Yazılışı	34	
<i>i</i> Ünlüsü ve Yazılışı	35	
<i>u</i> Ünlüsü ve Yazılışı	36	
Osmanlı Türkçesi'nin Ünlüleri Üzerine Değerlendirme	37	
Özet	40	
Kendimizi Sınayalım	41	
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	42	
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	42	
Yararlanılan Kaynaklar	42	

Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri II: Ünsüzler	44	3. ÜNİTE
TÜRKÇE'NİN ÜNSÜZ SESLER	45	
Niteliklerine Göre Ünsüzler	45	
ARAPÇA VE FARŞÇA'DAN ALINMA KELİMELERDE ÜNSÜZLER	46	

Arapça'ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri	46
Farsça'ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri	48
Osmanlı Türkçesi'nin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme	50
Özet	53
Kendimizi Sınayalım	54
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	55
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	55
Yararlanılan Kaynaklar	55

4. ÜNİTE

Çeviriyazı.....	56
ÇEVİRİYAZI NEDİR?	57
Dil, Sesler ve Yazı	57
Dilde Değişim Karşısında Yazı	57
Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi	58
Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları	59
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ	60
KULLANACAĞIMIZ ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ VE ALFABESİ	61
Çeviriyazı Sistemimiz	61
Çeviriyazı Alfabemiz	63
ÇEŞİTLİ ÇEVİRİYAZI ALFABELERİ	67
ÇEVİRİYAZIDA YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA	69
Özet	71
Kendimizi Sınayalım	73
Okuma Parçası	74
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	74
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	75
Yararlanılan Kaynaklar	75

5. ÜNİTE

Yazım	76
OSMANLI TÜRKÇESİ YAZIMININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ	77
ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN YAZIMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER	77
TÜRKÇE KELİME KÖKLERİ VE EKLERİNDE ÜNLÜLER VE ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI	80
Ünlüler	80
Tek Ünsüz Sesten İbaret Ekler	81
Tek Ünlü Sesten İbaret Ekler	84
Bir Ünsüzle Başlayan, Açık Tek Hece Yapısındaki Ekler	85
Ünlüyle Başlayıp Ünlüyle Sonlanan İki ve Üç Heceli Ekler	87
Ünsüzle Başlayıp Ünlüyle Sonlanan İki Heceli Ekler	88
Ünlüyle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan Tek Heceli Ekler	89
Ünlüyle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan İki Heceli Ekler	92
Ünsüzle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan Tek Heceli Ekler	94
Ünsüzle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan İki ve Üç Heceli Ekler	99
Ünsüzler	101
Genizsi n	101
İki Türlü l	102
İki Damak Ünsüzü İçin Kullanılan Harfler: غ ve ك	102
Ek Ünsüzü C/Ç Ve D/T İçin Kullanılan İki Harf: ج ve د	104
Yazımın Gelişme Sürecinde Görülen Değişmeler	104
Özet	105
Kendimizi Sınayalım	106

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	107
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	107
Yararlanılan Kaynaklar	107

Kelime I: Türkçe Kelimeler 108

6. ÜNİTE

TÜRKÇE'NİN HECELERİ	109
Açık ve Kapalı Heceler	110
Hecede Kurucu Ses	110
TÜRKÇE'DE HECELERİN SIRALANIŞ KURALI	110
Eklemede	110
Birleşmede	111
Söz İçinde	111
TÜRKÇE'NİN KELİMELERİ	111
Yapı Bakımından Öz Türkçe Kelime	112
Kök	112
Yapım Eki	112
Çekim Eki	112
Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni	113
Türkçe Kelimelerde Ünsüz Sistemi	114
Osmanlı Türkçesi'nde Uyumlar Üzerine Değerlendirme	116
Özet	118
Kendimizi Sınayalım	119
Okuma Parçası	120
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	120
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	120
Yararlanılan Kaynaklar	120

Kelime II: Alıntı Kelimeler 122

7. ÜNİTE

ALINTI KELİMELER VE HECELERİ	123
Düzensiz Hecelerin Türkçeleştirilmesi	123
ARAPÇA KELİMELER	125
Osmanlı Türkçesi'nde Arapça Kelimeler	126
Arapça Kelimelerin Seslendirilmesi	127
Arapça Kelimelerde Hece Sonu Ünsüzleri	130
Arapça Kelimelerde Ünsüz Benzeşmesi	131
Düzensiz Hecelerde Ünlü Türemesi	131
Arapça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı	131
Arapça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması	132
Arapça Kelimelerin Kalıpları	133
FARŞÇA KELİMELER	135
Osmanlı Türkçesinde Farsça Kelimeler	136
Farsça Kelimelerin Seslendirilmesi	136
Farsça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı	136
Farsça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması	137
Özet	138
Kendimizi Sınayalım	139
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı	140
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı	140
Yararlanılan Kaynaklar	141

Önsöz

Sevgili öğrenciler,

Kurucusu oldukları Selçuklularla beraber geldikleri Anadolu coğrafyasını zaman içerisinde Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya ve Kuzey Afrika'yı da katarak genişleten Oğuz Türkleri, buralarda büyük bir medeniyet inşa ettiler. Farklı din ve kültürlerin soluklandığı Anadolu'ya bilhassa Moğol istilasının sürüklediği Türklerin esas itibarıyla Oğuzlardan teşekkülü ile bu yeni kurulan medeniyet, dilce Oğuzca üzerinde yükseldi. Anadolu öncesi yazılı mahsullerini çok sınırlı bulabildiğimiz Oğuz Türkçesi, yerleşik hayatın getirdiği gelişme imkânlarıyla, farklı muhitlerle etkileşime girmekle ve zengin dinî, edebî mirasa sahip Arap ve Fars kültürleriyle temasın tesirleriyle yeniden şekillendi. Şüphesiz bu şekillenme etkilenme derecelerine göre Oğuz Türkçesi'nde farklı katmanlar oluştu. Türkçe'nin diğer şiveleri arasında Oğuz Türkçesi'ni konuşan Türkmenler, Selçuklu'dan sonra Anadolu'da kurdukları devlet ve beyliklerle sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi ve Oğuz Türkçesi'ni devlet diline yükseltmeyi başardılar. Bu başarı bilhassa ismini kurucu şahsiyetinden alan Osmanlı Devleti'ne aittir.

Derlemeleriyle Oğuz Türkçesi'nin Orta Asya devresine dair bilgiler sunan Kaşgarlı Mahmud, Türkçe'nin bu şivesini, ifadesindeki rahatlık ve kolaylıktan dolayı "yeğni" sıfatıyla tarif eder. Nitekim bu şivenin Anadolu'daki en eski dil yadigarları arasında yerini alan Dede Korkut hikâyelerinde daha başlangıçta Oğuzca'nın işlek, yüksek anlatım imkânlarına sahip olması ve söz dağarcığı bakımından zenginliği dikkat çeker. Artık ilim, din ve edebiyat dili olarak Oğuz Türkçesi sayısız eserlerle bu istikamette devam edecektir.

İslamiyet'in tesiriyle Oğuz Türkçesi, Türkçe'nin diğer şubeleri gibi Arap alfabesiyle yazıldı. Arapça'nın büsbütün ünsüz harfler üzerine geliştirdiği bu alfabe, ünlülerce zengin Oğuz Türkçesi'nin Anadolu'daki tarihi seyrinde Türkçe'ye daha uygun kıvamı bulmak için birtakım tadilatlarla uğradı. Oğuzlar Farsça'nın Arap alfabesine kattığı ünsüzleri bünyelerine katmakla beraber, ünlüleri alfabe de göstermek için bazı ünsüz harflere ünlü değerleri ilave ettiler. Diğer dillerin alfabelerinin o dillerin seslerini tam karşılamadığı gerçeği, Arap alfabesi ve Oğuz Türkçesi için de geçerlidir. Arap alfabesini kullanan bütün dillerde anlam, ünlü sesleri gösteren ses işaretlerinin yetersizliği sebebiyle ancak bağlam üzerinden yürür. Oğuz Türkçesi'nin Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi metinleri ancak konteks merkeze alarak anlamlandırılabilir. Bu husus, Arap harfli Türkçe metinlere aşına olacakların ilmî cephelerini yüksek ve zihni melekelerini diri tutmalarını zaruri kılar.

Bütün dünya dillerinde olduğu gibi değişime açık konuşma dilinin aksine yazı dili tutucudur. Oğuz Türkçesi'nde de konuşma dilindeki değişimler karşısında yazı dili bu değişime nispeten direnç göstermiştir. İmlâda kalıplaşma, Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin orijinal şekillerinin muhafazası, Arap alfabesinin konuşma dilini göstermekteki yetersizliği bu saha çalışanları için ehemmiyetli meselelerdir. Sabit bir Oğuz Türkçesi'nden bahsedilemez. Şehir, saray, okumuşlar, halk, dinî zümreler gibi farklı katmanlar Türkçe'nin zümreleşmesine ve farklı seslendirilmesine meydan vermiştir. Müstakil ve uzun soluklu çalışmalarla aydınlatılabilecek bu hususlar manzumesi, yerli malzemenin dikkatli tetkikini ve Türkçe'yi merkeze alan tarihi yabancı metinlerin tahlilini lüzumlu kılar.

Oğuz Türkçesi'nin Anadolu macerası iç ve dış yapısındaki değişikliklerle üç döneme ayrılır: Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi. Bu kitabın konusu bu dönemlerden ikincisi olan Osmanlı Türkçesi'dir. Ana malzemesi Türk Dili olan Osmanlı Türkçesi, Jean Deny'nin çalışması hariç, bugüne kadarki çalışmalarda ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça gramer konularının işlendiği bir alan olmuş ve ana gövdeyi teşkil eden Türkçe ne yazık ki ihmal edilmiştir.

Mimarisi, musikisi, devlet yapısı, sayısız kıymetleri ile iftihar ettiğimiz bir devrenin dili, yazma ve matbu literatürüyle henüz yeteri kadar incelenmemiş, işlenmemiş, idrak edilmemiştir. İslami dönem Türk kültürüne ait din, edebiyat, tarih, bilim, insan ve toplum üzerine yapılacak bütün çalışmalar Osmanlı Türkçesi'nden bağımsız vücut bulamaz.

Elinizdeki bu kitap yalnızca bir ders kitabı değildir. Konuyu bir bütün olarak ele alan, yaygın olarak 'Osmanlıca' diye bilinen dilin önce Türkçe olduğunu ve meseleye Türkçe'den başlanması gerektiğini anlatan, bu yüzden de "Osmanlı Türkçesi" adlandırmasıyla Türkçe'nin en uzun dil dönemine dair, Osmanlı Türkçesi alanının en yetkin âlimi Prof. Dr. Mertol Tulum tarafından kaleme alınmış akademik bir referans metnidir. Eser, tarihî Osmanlı Türkçesi metinlerinin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesi için elden düşürülmemesi gereken bir kılavuzdur.

Editörler

Prof.Dr. Mustafa KOÇ

Doç.Dr. Mehmet Mahur TULUM

1

Amaçlarımız

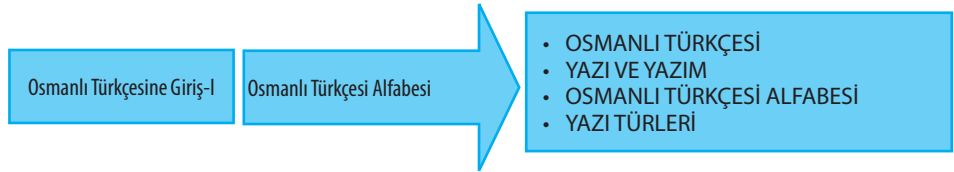
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi'nin Türkçe'nin hangi tarihî dönemi olduğunu açıklayabilecek,
- Yazı ve yazım arasındaki ilişki ve farkı ayırt ederek, Osmanlı Türkçesi yazımıyla ilgili ön bilgileri sıralayabilecek,
- Osmanlı Türkçesi alfabesini, bu alfabenin harflerinin yazıdaki biçimlerini tanıyabilecek,
- Türkçe yalın kelimeleri yazabilecek ve okuyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Konuşma Dili
- Yazı Dili
- Şehirli Dili
- Halklaşırma
- Dil Kalıbı
- Süslü Söz
- Yazım
- Ses Değeri

İçindekiler

Osmanlı Türkçesi Alfabetesi

OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlı Türkçesi, Oğuz Türkleri'nin Anadolu'da geliştirdikleri yazı dilinin ayrıldığı üç dönemden ikincisi için kullanılmaktadır. Bu üç dönemi belirleyici yönler, dilin iç ve dış yapısında meydana gelen değişme ve gelişmelerdir.

Oğuz boylarının konuşma diline dayanan ve "Batı Türkçesi", "Batı Oğuzcası", "Türkiye Türkçesi" gibi adlarla anılan bu yazı dilinin ilk dönemine "Eski Osmanlıca", "Eski Türkiye Türkçesi" ve "Eski Anadolu Türkçesi" gibi adlar verilmiştir. Zaman bakımından bu dönem Anadolu Selçukluları ve beylikler çağı ile Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan kuruluş dönemini içine alır. Osmanlı Türkçesi ise, bu dönemin ardından, özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte bu kentin yeni bir bilim, kültür ve uygarlık merkezi hâline gelmesiyle gelişmeye başlayan bir yazı dilidir. XVI-XIX. yüzyıllar boyunca **günlük dilden** oldukça farklı olarak iki seviyede gelişme gösterdiği görülen bu **yazı dilinin** en belirgin niteliği kelime dağarcığının zengin, dolayısıyla anlam ve kavram çeşitliliği bakımından anlatım gücünün gelişkin ve ergin olmasıdır.

Gelişme süreci içinde iki ayrı seviyeye yöneldiği izlenen bu yazı dilinin ilk seviyesi, kimi yönleriyle konuşma dilinden oldukça farklıdır; ancak geniş bir okur-yazar kitlesi tarafından kolayca okunup anlaşılabilir bir nitelik taşır; daha çok faydayı öne alan, anlatım dilini araç olarak gören bir anlayışa dayanır. Bu yüzyılların pek çok yazarı eserlerinin kolay anlaşılmasını, dolayısıyla geniş kesimlere ulaşmasını amaçladıklarından bu seviyede bir dili kullanmayı yeğlemişlerdir.

İkinci seviye sanat amaçlıdır. Daha da zengin bir kelime kadrosu yanında, özellikle ortak İslam kültüründen beslenen bilgi ve kültür unsurlarına geniş yer verir. Yüksek kültürlü bir toplum kesimine, açıkçası zamanın seçkinlerine hitap eder. Kendine özgü bir zevk ve güzellik anlayışını öne çıkaran bu dil sanat amacı güder. Dil bu seviyede artık 'araç' olmaktan uzaklaşmış, 'amaç' hâline gelmiştir. Amaç sanatkârca yazmak, hüner sergilemek, ustalık göstermektir. Konuları bakımından öğretici kimi eserlerde bile böyle bir dilin kullanılmış olması, bu amacı açıkça ortaya koyar. Dil bu seviyede daha çok nesir (düz yazı) türünde kullanılmıştır. Konuşma dilinden büyük ölçüde uzaklaşmış olan bu özel dil, Arapça ve Farsça'dan alınma çok sayıda kelime, dil kalıbı ve kural ile yapıca çok ayrı bir görüntü yansıtır. Özellikle **alıntılar**ın sesçe niteliklerinin korunması kaygısı bu dile tam bir karma dil özelliği kazandırmıştır. Böyle bir dil kullanmış olan kimi yazarların yaptığı açıklamalar, gerçekten de, bu seviyedeki Osmanlı Türkçesi'nin üç ayaklı bir dil yapısı olarak görüldüğünün göstergesidir.

Günlük dil: Sözlü anlatım dilidir. Bir dili konuşanların günlük ilişkilerinde anlaşmak ve iletişim kurmak amacıyla kullandıkları dil seviyesidir.

Yazı dili: Yazılı anlatım dilidir. Konuşma diline göre daha kurallı, düzgün, özenli, söz dağarcığı ve anlatım kalıpları bakımından zengin bir nitelik taşır. "Edebiyat dili" de denir.

Alıntı: Bir dilin başka dillerden aldığı kelime ve gramer biçimlerine denir.

Her dilde konuşma diliyle yazı dili arasında belli ölçülerde farklar bulunur; ancak sözü ettiğimiz dilin, gününün konuşma diliyle ilişkisi, çok sayıda yazarın eserlerinde görüldüğü gibi, yalnızca dilin cümle yapısının büyük ölçüde korunmasından ibaret kalmıştır. Bir benzetmeyle söyleyecek olursak; iskelet korunmuş, ama beden dolgusu ve üzerine geçirilen süslü püslü giysiler onun kişiliğini örtmüş, doğal kılığını değiştirmiştir.

Bu dili bütün özellikleriyle tanımaya girişmeden önce halk dili ve edebiyat dili terimleri üzerinde biraz daha durmak, bunların sınırlarını belirlemek açısından yararlı olacaktır.

Halk Dili

Halk dili terimiyle anlatılan, genel olarak günlük hayatta insanların iletişim kurmakta kullandıkları dil, yani konuşma dilidir. Buna “sesli dil” de denmektedir. Bir dilin gelişme tarihi içinde sesli dilin belirli bir zaman dilimindeki durumunu belirlemek kolay olmadığı gibi, gelişme basamaklarını izlemek de mümkün değildir. Bu yüzden dilin tarihî dönemleri bakımından bu terime yükleyebileceğimiz anlam, “günlük konuşma dili” değil de yazılı metinlerde niteliği belirlenebilen dil, demek ki bir bakıma “yazıya geçirilmiş konuşma dili”dir.

Halk dili ortak anlaşma dilidir, bu yüzden herkesçe anlaşılır olmak zorundadır. Toplum içinde, eğitim seviyesi ve yeri ne olursa olsun, herkesin böyle bir dil kullanması hem olağan, hem gerekli, hem de kaçınılmazdır. Doğal olarak böyle bir dilin kelime dağarcığının ve anlatım olanaklarının çok da geniş olması beklenemez. Toplu yaşamın gerekli kıldığı ilişkiler içinde kişiler arasında iletişim aracı olarak kullanılan halk dili, bu yüzden köküne daha bağlı, başka dillerin etkisine oldukça kapalı, hızlı değişime karşı ise dirençli ve korumacıdır. Halk dilinin kuşkusuz bir de edebiyatı vardır ve bu edebiyat kendi geleceğinden kopmadan yüz yıllarca geniş kesimlerin beğenip paylaştığı, titizlikle koruyup sürdürdüğü bir edebiyattır. Toplumların yeni kültür ve medeniyet çevreleriyle karşılaşmalarından doğan etkilerle ortaya çıkan değişimler kaçınılmaz olsa da, bu edebiyatın dilinin günlük konuşma diline göre çok da farklılaşmadığı bir gerçektir. Böyle bir dilde, değişen inanç, anlayış ve eğilimlerin ve bunların yön verdiği hayat tarzlarından doğan günlük ihtiyaçların zorlamasıyla alınmış olan kelimeler de **halklaştırılmıştır**. Bununla birlikte, halk dilinin de, tıpkı yazı dili gibi, eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmeye bağlı olarak sürekli bir gelişme, dolayısıyla da değişme göstermesi söz konusudur. Edebiyatı yalnızca belli toplum kesimlerinde yayılma ve gelişme göstermiş olsa da, Batı Türkçesi'nin bütün dönemlerinde böyle bir dil, toplumu oluşturan bütün kesimler için gerekli ve geçerli olmuş, sultandan hiç okumamış köylüye kadar, belli seviye farklarını korumuş olarak, toplumda hem “sesli dil” olarak kullanılmış, hem de “yazı dili” olarak sürekli kullanımda kalmıştır. Batı Türkçesi'nin ilk döneminde, özellikle beylikler çağında üretilmiş olan çok sayıda telif ve tercüme eserin dili bu halk Türkçesi olduğu gibi, Osmanlı Türkçesi döneminde de bu dille pek çok eser kaleme alınmıştır.

Medrese eğitiminin yaygınlaşması, doğal olarak okur-yazar oranının artması sonucunu doğurmuş, buna bağlı olarak Arapça ve Farsça öğrenenlerin sayısı hızla çoğalmıştır. Bu arada Fars edebiyatına karşı geniş bir ilgi uyanmış, bu ilgi aruzla yazılmış birçok manzum eserin Türkçeye aynı ölçü kullanılarak manzum çevirilerinin yapılması yolunu açmıştır. Öte yandan medrese eğitimi görmüş olanların edebiyat sanatı bilgileri de edinerek aruzla ve özellikle Fars edebiyatını örnek tutarak şiir yazma hevesi giderek artmış, bu arada edebiyata duyulan ilgi ve şaire verilen destek de bu hevesleri beslemiştir. İşte bütün bu sebeplerle yazı diline çoğalan ölçüde kelime girmeye başlamıştır. Türkiye Türkçesi'nin ilk dönemi içinde başlayan bu gelişmenin XV. yüzyılın ortalarına kadar oldukça yavaş yol aldığı görülür. Özellikle beylikler döneminde ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu çağında yapılan geniş çeviri çalışmalarının hazırladığı bu gelişme, beylerden büyük destek görmüş,

Halklaştırma: Başka dillerden alınmış kelimelerdeki sesçe yabansı yanların bir dili konuşan halk tarafından kendi dilinin ses düzenine uygun hâle getirilmesidir.

ancak bu dönemin beyleri halk dilinin sınırlarını aşan böyle bir dile ve bu dille kurulmaya çalışılan bir edebiyat akımına uzak ve yabancı kalmışlardır. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak özellikle büyük medreselerin bulunduğu, bu yüzden de birer bilim ve kültür merkezi olma yolundaki İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde söz konusu gelişme daha hızlı seyretmiştir. İşte bu hızlı gelişmenin etkisiyle giderek farklılaşan halk dili Osmanlı Türkçesi döneminde, “şehirli dili” denebilecek bir okumuş kesim dili niteliği kazanmış, özellikle İstanbul’da eğitilmiş, aydın kimselerin konuştuğu bu dil “İstanbul Türkçesi” adını almıştır. Geniş bir okumuş kesimin konuşma dili olan bu gelişmiş ve zengin dil, aynı zamanda yazı dili olarak da, özellikle edebiyatın nesir türünde yaygın olarak kullanılmıştır. Başlıca özelliği yabancı dil kalıplarına oldukça az yer vermek olan bu dilin daha çok geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan öğretici ve eğitici eserlerde kullanılmış olduğu görülür.

Edebiyat Dili

Edebiyat dili, daha çok ‘yazı dili’ anlamında kullanılır. Bununla birlikte bu terim, dar anlamda Osmanlı Türkçesi döneminde toplumun yalnızca belli kesimlerine hitap eden, şiirde ve nesirde “sanat dili” olarak gelişmiş bir dil seviyesi için de kullanılmaktadır. Bu dilin sokak (konuşma) diliyle neredeyse hiçbir ilgisi bulunmadığı gibi, yukarıda tanıttığımız şehirli diliyle de pek yakınlığı bulunmamaktadır. Bu dili belirleyen ana nitelik, kullandığı söz malzemesinin büyük ölçüde alıntı olmasıdır. Bu alıntı malzeme içinde ilk sırada sayısı belirsiz denilecek ölçüde kelime yer alır, ikinci sırada kimi **dil kalıpları** ile ortak bir kültür coğrafyasının paylaşılan ve ortaklaşa kullanılan aktarma kültür unsurları bulunur. Öte yandan nesirde ve nazımda alıntı kelimelerin ait oldukları dildeki ses ve yapı özelliklerinin korunmasına büyük özen gösterilmiştir. Eskilerin **fesahat** dedikleri kullanım özelliğinin dayanaklarından biri sayılan bu tutum, giderek okumuşların konuşma diline de belli ölçüde yansımış, bu yansıma şehirli diline de bulaşarak Türkiye Türkçesi’ne yeni bir **ünlü değeri** girmesine yol açmıştır. Bu dille yazanların anlayışı “Sanat sanat içindir.” anlayışıdır; bu yüzden dil, artık yalnızca bilginin, düşüncenin ve heyecanın aktarılma aracı değil, aynı zamanda hüner, beceri ve ustalık aracıdır; sonuç olarak, kendisi doğrudan bir amaç hâline gelmiştir.

Özellikle XVI.-XIX. yüzyıllarda birçok yazar tarafından kullanılmış olan bu üst seviyeli dil, şüphesiz belli estetik kaygılara ve sanat anlayışı ölçülerine dayanmaktadır. Bu anlayışın temsilcilerinden biri olan XVI. yüzyıl yazarı Âlî’ye göre söz, yani dil, güzel bir bakire kız gibidir. Sözün endamı, güzel bir kızın endamı gibi pürüzsüz, düzgün, ölçülü biçimli olmalıdır. Bu, güzelliğin ilk şartı ve ayrılmazdır. Ayrıca bu şarta ek olarak, tıpkı zarif ve işveli bir kızın duruş ve davranışlarındaki incelik gibi, sözün anlam ve anlatım bakımından ince, yani edalı olması da gerekir. Daha da önemsenen bir başka şart ise, bir söz güzelinin olanca güzellik malzemesiyle, yani söz ve anlam sanatlarıyla süslenerek daha da güzel bir görünüme sokulmasıdır. Buna göre güzel söz; açık, anlaşılır, yerinde olmakla birlikte etkileyici olan **süslü sözdür**. Bir şairin, bir nesir yazarının asıl amacı da sözü en süslü görünüme sokmaktır.

Batı Türkçesi’nin Osmanlı Türkçesi dönemini öğrenmeye çalışırken, dilin yukarıda kısaca özetlenen seviyelerindeki kullanımıyla ilgili bütün yapı ve kullanım özelliklerini göz önünde bulundurmaya çalışmak gerekir. Amaç bu dönemde yazılmış eserleri okuyup anlayabilmek, kendi insanımızın geçmiş zamanlardaki yaşamı, etkinlikleri, üretimleri, yaratıcılıkları hakkında ilk elden bilgi edinebilmek, onların yazı aracılığıyla aktarmış oldukları çok yönlü tarih bilgilerine, kültürel ve estetik değerlere ulaşabilmektir.

Bir eski metin söyleyeceğini söyleyip susmuş, artık konuşmayan bir konuşmacıya benzer. Onu okurken sorularımıza sesli karşılık alamayız. Yapacağımız şey; ne demek, neleri anlatmak istediğini yazıya geçirilmiş olandan anlamaya çalışmak, sonuç olarak da yazı

Dil kalıbı: Dilde birden çok kelimenin öbekleşmesi ile oluşmuş belli özelliklerle tanımlanan yapılarıdır.

Fesahat: Sözün/bir kelimenin seçme nitelikleri özenle gözetilip korunarak; akıcı, pürüzsüz, açık, anlaşılır biçimde söylenmesi ve kullanılmasıdır.

Ünlü değeri: Bir ünlüyü diğer ünlülerden ayıran ve ses yolunda oluşması sırasında beliren nitelik ve nicelik özelliğidir.

Süslü söz: Eskiler söze etkileyicilik kazandıran süslülük niteliğini “beliğ” diye adlandırmışlardır.

aracılığıyla onu anlayabilmek, onunla anlaşabilmektir. Ama bu, uzunca bir yolda gerçekleştirilecek çalışma, gösterilecek çaba ve esirgenmemesi gereken sürekli bir ilgi ile başarılabilecek bir iştir.

YAZI VE YAZIM

Yazı, bilgiyi, duygu ve düşüncüyü aktarmakta kullanılan bir araç, bir işaretler sistemidir. Bu işaretler konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini yansıtmadığı gibi, vurgu ve tonlama gibi özel yanlarını da göstermez. Öte yandan yazı belli bir alfabenin işaretleri ile dilin ortalama seslerini karşılarken, bu seslerin zaman içinde geçirdiği değişikliklerle birlikte kendisi de değişebilen bir nitelik taşımaz. Tek şekilliliğe eğilimli ve bu eğilimlerin gelenekleştiği ölçüde onlara bağımlıdır. Bununla birlikte, Osmanlı Türkçesi döneminde görüldüğü gibi, yeni eğilim ve arayışların ortaya çıkmasıyla bu bağımlılığın gevşediği, ortaya çıkan gelişmelerin önceleri az, ama giderek çoğalan sayıda yazıya yansıtıldığı da görülür.

Yazım ise, yazı aracılığıyla gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bir dilin ses örgülerinden oluşan türlü birimlerini alfabe işaretleriyle yazıya dökmektir. Bu uygulama kimi zaman önceden belirlenmiş ve kabul edilmiş kurallara göre yapılır, kimi zaman ise bir geleneğe bağlı bulunur ve kullanım süreci içinde meydana gelen değişikliklerle birlikte şekillenir.

Batı Türkçesi'nde çok sayıda metinle gelişmesi izlenebilen yazılış (imlâ) ikinci durum için iyi bir örnek oluşturur. Arap asıllı alfabenin Türkçeye uygulanmasında ilk dönemde görülen yazılış biçimleri daha çok ünsüz seslerle ünlü uzunluklarının gösterilmesine dayanan Arapça'nın yazılış düzenine uydurulmuştur. Ancak sonraki süreçte Türkçe'nin ünlülerinin birtakım harf işaretleriyle gösterilmesi yaygınlaşmış; tam olarak uygulanmamış olsa bile, büyük ölçüde belli kurallar ortaya çıkmıştır.

Arap alfabesini kullanan, ama Uygur yazısı geleneğine bağlı **Doğu Türkçesi** yazımıyla karşılaştırıldığında, Batı Türkçesi yazımının Orta Asya geleneğine bağlı olmayan, kendi başına bir gelişme yolu izlediği görülür. Eski Osmanlıca'nın en eski metinlerinde Uygur yazı geleneğine bağlı örneklerle karşılaşılırsa da, bunlar yaygınlık kazanamamıştır. Doğu Türkçesi yazımının Uygur yazı geleneğinden gelen en önemli yanı, kök sesleriyle bütün yapım ve çekim eklerinde ünlülerin harf işaretleriyle gösterilmesidir.

OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ

Osmanlı Türkçesi alfabesi Arap alfabesine dayanır. 28 harften oluşan Arap alfabesine Farslar kendi dillerindeki farklı üç ses için küçük değişikliklerle 3 işaret eklemişler ve harf sayısını 31'e çıkarmışlardır. Farsça'nın bu sesleri Türkçede de bulunduğu için, bu 31 harflik alfabe Türkler tarafından da aynen alınıp benimsenmiştir.

Bu alfabenin harfleri Türkçedeki adlarıyla şunlardır:

ا *elif*, ب *be*, پ *pe*, ت *te*, ث *se*, ج *cim*, چ *çim*, ح *ha*, خ *hi*, د *dal*, ذ *zel*, ر *ri*, ز *ze*, ژ *je*, س *sin*, ش *şin*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*, غ *gayın*, ف *fe*, ق *kaf*, ك *kef*, ل *lam*, م *mim*, ن *nun*, و *vav*, ه *he*, ی *ye*.

Bu harflere ل *lam* ile ا *elif* in birleştirilmiş biçimi olan لا (*lamelif*)'i de katmak gerekir. Kelimede hece olarak 'lâ' okunan bu birleşik harf yazıda yalın bir harfmış gibi değerlendirilir.

Harflerin bu biçimleri yazıda büyük ölçüde değişikliğe uğrar. Yukarıdaki biçimler yalnızca birtakım harflerden sonra kelimede son ses olmaları durumunda korunur.

Yazılış özelliklerine göre de harfler iki öbekte toplanmıştır.

Doğu Türkçesi: XIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan yazı dillerinden biri. XV. yüzyıldan sonra "Çağatayca" adıyla anılmıştır.

Şekil 1.1

Osmanlı Türkçesi
Alfabeti

ألفبا حرفلری

تور بجهده اوتوز اوج حرف واردر . اونلرده شونلردر :

ا	ب	پ	ت	ث
ج	چ	ح	خ	د
ذ	ر	ز	ژ	س
ش	ص	ض	ط	ظ
ع	غ	ف	ق	ك
ك	ك	ل	م	ن
و	ه	ی		

Bitişen ve Bitişmeyen Harfler

Arap yazısının en önemli özelliği sağdan sola doğru yazılmasıdır. Harfler yazıda sağdan sola doğru dizilirken kimi harfler kendisinden sonraki harfle bitişmez, yalın durumunu korur. Kimi harfler ise önden ve sondan bitişir ve bunların yalın biçimi değişir; başta, ortada ve sondaki yazılış biçimleri küçük farklarla da olsa birbirinden ayrılır. Bu özellikleri yüzünden alfabe harfleri **bitişmeyen harfler** ve **bitişen harfler** olmak üzere iki bölük oluşturur. Yazı öğrenirken her şeyden önce hangi harflerin bitişen, hangi harflerin bitişmeyen harfler olduklarını bilmek gerekir:

- a. *Bitişmeyen harfler*. Bunlar yazıda yalnızca kendilerinden önce gelen diğer harflerle bitişir; içinde kendileri de yer almak üzere, sonra gelen harflerle ise bitişmez:

ا elif, د dal, ذ zel, ر ri, ز ze, ژ je, و vav, ه he.

Sonuncu harf ancak bir **ünlü** yerine kullanıldığı yerlerde bitişmez. Buna eski gramerlerde “**hâ-i resmiye** (= şekilce he)” denir.

- b. *Bitişen harfler*. Hem kendileriyle, hem kendilerinden önce ve sonra gelen öteki bütün harflerle bitişirler. Bu duruma göre, biçimleri özellikle başta ve ortada değişikliğe uğrayan harfler bunlardır. Bunlar, önceki harf bitişmeyen harfse baştaki şekliyle, bitişen harfse ortadaki şekliyle yazılır; sonda yer aldıklarında ise yalın biçimlerine kavuşur:

ب be, پ pe, ت te, ث se, ج cim, چ çim, ح ha, خ hı, س sin, ش şm, ص sad, ض dad, ط tı, ظ zı, ع ayın, غ gayın, ف fe, ق kaf, ك kef, ل lam, م mim, ن nun, ه he, ی ye.

Bitişmeyen harfler: Eski gramerlerde bunlara ‘münfasıl harfler’ denmiştir. Bitişen harfler: Eski gramerlerde bunlar da ‘müttesil harfler’ diye adlandırılmıştır.

Ünlü: Seslerin oluştuğu ses yolunun tamamen açık bulunduğu durumda alt çenenin, dilin ve dudakların hareketleriyle ağız boşluğunda şekillenen seslerdir.

Aşağıda bitişmeyen harflerden sonra bitişen harflerin değişmeyen biçimlerinin alfabe-ki sırasına göre ilk üçü yazılarak yazma örneği olmak üzere verilmiştir. Sağdan sola doğru yazmak gerektiğini unutmadan kalan bitişen harfleri ekleyerek siz de bu harflerle ilgili yazı çalışması yapınız: وت رب اب .

SIRA SİZDE

1

Harflerde Şekilce Benzerlikler

Bu alfabenin harfleri şekilce benzerlikleri bakımından da öbekleşirler. Bir öbek içinde yer alan harfleri diğerlerinden ayıran, üstlerine ve altlarına konulan bir, iki ya da üç noktadır. Aslında harflerin alfabedeki sırası da benzerlerin art arda gelmesiyle şekillenmiştir. Bu öbekler şunlardır:

ب *be*, پ *pe*, ت *te*, ث *se*.

ن *nun* ve ی *ye* harfleri de aşağıdaki tabloda (bak. Tablo 1.1) göreceğimiz gibi, başta ve ortadaki yazılış şekliyle bu öbekte yer alan diğer harflere benzer, dolayısıyla bu benzerlik yönüyle bu ikisini de bu öbek içine katmak doğru olur.

ج *cim*, چ *çim*, ح *ha*, خ *hı*;

د *dal*, ذ *zel*;

ر *rı*, ز *ze*, ژ *je*;

س *sin*, ش *şin*;

ص *sad*, ض *dad*;

ط *ti*, ظ *zı*;

ع *ayın*, غ *gayın*;

ف *fe*, ق *kaf*.

Harflerin Bitişme Biçimleri

Alfabe konusundaki bu tanıtıcı ilk bilgilerden sonra, yalnızca kendilerinden önce gelen öteki harflerle bitişen harflerin ortak bitişme biçimleri ile hem kendileri, hem de kendilerinden önce ve sonra gelen öteki bütün harflerle bitişenlerin ise biçimce uğradıkları değişiklikleri bilmek, bu alfabeyle yazı yazabilmek ya da yazılmış bir yazıda harfleri tanıyabilmek açısından çok önemlidir.

Aşağıdaki tabloda yalnız bitişen harfler yer almaktadır. İlk sırada harflerin alfabedeki yalın biçimleri, ikinci sırada önden ve sondan bitişen harflerin başta, ortada ve sondaki biçimleri, üçüncü sırada ise bunların birbirine ulanmış biçimleri verilmiştir.

Tablo 1.1
Bitişen Harflerin Yalın,
Başta, Ortada, Sonda
ve Birbirine Ulanmış
Biçimleri

Yalın biçimler	Sonda	Ortada	Başta	Ulanmış biçimler
ب <i>be</i>	ب	ب	ب	ببب
پ <i>pe</i>	پ	پ	پ	پپپ
ت <i>te</i>	ت	ت	ت	تتت
ث <i>se</i>	ث	ث	ث	ثثث
ج <i>cim</i>	ج	ج	ج	ججج
چ <i>çim</i>	چ	چ	چ	چچچ
ح <i>ha</i>	ح	ح	ح	ححح
خ <i>hı</i>	خ	خ	خ	خخخ
س <i>sin</i>	س	س	س	سسس
ش <i>şin</i>	ش	ش	ش	ششش
ص <i>sad</i>	ص	ص	ص	صصص
ض <i>dad</i>	ض	ض	ض	ضضض

ط <i>ti</i>	ط	ط	ط	ططط
ظ <i>zi</i>	ظ	ظ	ظ	ظظظ
ع <i>ayın</i>	ع	ع	ع	ععع
غ <i>gayın</i>	غ	غ	غ	غغغ
ف <i>fe</i>	ف	ف	ف	ففف
ق <i>kaf</i>	ق	ق	ق	ققق
ك <i>kef</i>	ك	ك	ك	ككك
ل <i>lam</i>	ل	ل	ل	للل
م <i>mim</i>	م	م	م	ممم
ن <i>nun</i>	ن	ن	ن	ننن
ه <i>he</i>	ه	ه	ه	ههه
ی <i>ye</i>	ی	ی	ی	یی

Bitişmeyen harflere gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar önceki harfe bitişir, ancak sonraki harfle bitişmez. Bunların bitişme biçimleri ortaktır. Aşağıda görüldüğü gibi, bitişirme küçük bir eklemeye çizgiyle sağlanır:

ا <i>elif</i>	ا
د <i>dal</i>	د
ذ <i>zel</i>	ذ
ر <i>ri</i>	ر
ز <i>ze</i>	ز
ژ <i>je</i>	ژ
و <i>vav</i>	و
ه <i>he</i>	ه

Tablo 1.2
Bitişmeyen Harflerin
Yalın, Ortada ve
Sondaki Biçimleri

Başta, ortada ve sondaki biçimler, kendileriyle birleşmelerinde olduğu gibi, başka bitişen harflerle birleşmelerinde de olağan olarak bu değişik şekilleri korurlar. Aşağıdaki örneklerde bulunan noktasız harflere nokta koyarak, noktalı olanların noktalarını değiştirerek on örnek yazınız:

فقط غیب جیص تبز بت

El Yazısında Bitişmeyle İlgili Özel Durumlar

Birçok yazı türünden günlük hayatta kullanımı en yaygın olan yazı **rık'a** denilen yazıydı. Bu yazının harfleri çabuk yazmaya elverişli bir duruma getirilmiş; “diş” denilen çıkıntıları kaldırılmış, kimi harflerdeki iki nokta çizgiye, üç nokta da küçük bir ters v'ye (˘) çevrilmiş, *nun* ve *kaf*'in noktaları ise sonlarına eklenen birer çizgiğe dönüştürülmüştür. Bu arada bitişmeyen harfler bile bitişik yazılır biçimler kazanmıştır. Bunlar istenirse “hattat” deni-

SIRA SİZDE

Osmanlı Alfabeti İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları

Harfler seslerin işaretleri olduğu için her harf bir ses değerini karşılar. Bu değer bir sesin **ses yolunda** kazandığı niteliklerdir. Demek ki bir alfabedeki her işaret ayrı nitelikteki bir ses içindir. Osmanlı alfabeti de böyledir. Aşağıda yalnızca Türkçe'nin sesleri bakımından değerlendirilmiş olarak her harfin bugünkü Latin asıllı alfabemizin hangi harfine karşılık düştüğü gösterilecektir. Arapça'nın sesleri için kullanılan harflerin ses değerleri ile bunların Türkçe'deki söyleniş değerleri ise sonraki üniteye işlenecektir.

1. ا *elif*:
 - a. Kelime başında *e* harfini karşılar. **Hareke** denilen yardımcı işaretler kullanıldığında başta *ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleri için de kullanılmıştır. Ancak bu durumda kendisi harekelerin konuldukları yeri göstermek için kullanılmış bir dik çizgiden başka bir şey değildir, demek ki bir ses değeri taşımaz.
 - b. Bir ünsüz ses işaretinden sonra hecenin kurucu ünlüsü yerindeki *a* sesinin karşılığıdır. و *vav* ve ى *ye* önündeki özel durumu ünlüler incelenirken ele alınacaktır.
2. ب *be* = b
3. پ *pe* = p : Bu harf Türkçe ve Farsça'daki ortak sesin işaretidir. Arap alfabesine sonradan eklenmiştir.
4. ت *te* = t
5. ث *se* : 'Peltek se' diye anılan bu ses yalnız Arapça kelimelerde bulunur.
6. ج *çim* = c
7. چ *çim* = ç
8. ح *ha* : Yalnız Arapça kelimelerde bulunur.
9. خ *hi* : Türkçe kelimelerde, bugünkü konuşma dilimizde bulunmayan, ancak Anadolu ağızlarında duyulan bir sesin işareti olarak kullanılmıştır. Bu harf kalın sıradaki kelimelerimizdeki **tonsuz** art damak ünsüzünün (**bakmak**'taki **k**'lar gibi) süreklileşmesinden doğmuş bir sestir. Özel değer gösteren bir sesin işareti olarak Arapça'da ve az sayıdaki Farsça kelimedede de yer alır.
10. د *dal* = d
11. ذ *zel* : 'Peltek ze' diye adlandırılmıştır. Arapça'ya özgü bir sesin işaretidir. Bununla birlikte XIV.-XV. yüzyıl metinlerinde kimi Farsça kelimelerde de geçer.
12. ر *ri* = r
13. ز *ze* = z
14. ژ *je* = j : Bugünkü Türk alfabesinde yer alan bu harf, Türkçe'nin kökten gelen bir sesine karşılık değildir. Batı dillerinden alınma kelimelerdeki belli bir sesin işaretidir. Bu ses Farsça'da da bulunduğundan Fars alfabesi yoluyla Osmanlı alfabesine de girmiştir.
15. س *sin* = s
16. ش *şin* = ş
17. ص *sad* = s : Arapça'ya özgü bir sesin işaretidir. Türkçe'nin kalın sıradan kelimelerinde *sin* yerine kullanılmıştır.
18. ض *dad* : Arapça'ya özgü bir sestir; dolayısıyla yalnızca Arapça'dan alınma kelimelerde geçer.
19. ط *ti* = t : Arapça'ya özgü bir sesin işaretidir. Birkaç Farsça kelimedede de karşılaşılır. Türkçe'nin kalın sıradan kelimelerinde *te* ve *dal* yerine de kullanılmıştır. Daha çok kelime başında görülen bu kullanım sesin **tonlu** ve **tonsuz** okunması konusunda farklı değerlendirmelere yol açmıştır.
20. ظ *zi* = z : Arapça'ya özgü bir sesin işaretidir. Kalın sıradaki birkaç Türkçe kelimedede

Ses yolu: Gırtlığın ortasında bulunan ses dudaklarından başlayıp dudaklara ve burun deliklerine uzanan yoldur.

Hareke: Arapça'da kısa ünlüleri göstermek üzere kullanılan yardımcı işaretlere verilen addır.

Tonlu: Bir ünsüz sesin rengini belirleyen gürültünün gırtlaktan gelen havayla birlikte oluşan niteliğine denir.

Tonsuz: Bir ünsüz sesin yalnızca gürültü olarak duyulma özelliğine denir.

ز ze yerine kullanılmıştır.

21. ع *ayın*: Arapça'ya özgü ünsüz bir sesin işaretidir, demek ki yalnız Arapça asıllı kelimelerde karşılaşılr.
22. غ *gayın* = g, ğ : Türkçe'nin kalın sıradan kelimelerindeki tonlu art damak ünsüzünü karşılar. Bugünkü alfabemizde, biri süreklileşen (yumuşayan) değerini karşılayan iki ayrı işareti bulunmaktadır.
23. ف *fe* = f
24. ق *kaf* = k : Üç dilde ortak bir sesin işaretidir. Türkçe'nin kalın sıradan kelimelerindeki tonsuz art damak sesine karşılıktır.
25. ك *kef* = k, g, ğ, n : Türkçe'nin tonlu ve tonsuz iki ön damak sesi ve tonlu olanının süreklileşmiş değeriyle yine bir damak sesi olan ve genizsi özelliğiyle ayrılan bir sesi karşılamaktadır. Farşlar g'yi k'den ayırmak için bu harfi 'keşide' denilen çizgisini ikileyerek yazmışlardır: ك گ . Bu iki çizgili biçime kimi ilk dönem Türkçe metinlerinde de yer verilmiştir. Öte yandan Türkçe'nin **genizsi n** sesini ayırt etmek için de, kimi metinlerde üstüne üç nokta ك ك konulmuş bir ayrı biçim kullanılmıştır.
26. ل *lam* = l
27. م *mim* = m
28. ن *nun* = n
29. و *vav* = v : Bu harf Türkçe kelimelerde aynı zamanda dört ayrı ünlü sesimiz için kullanılmıştır. Aşağıda ünlüler konusu işlenirken ele alınacaktır.
30. ه *he* = h
31. ی *ye* = y : Bu harf de Türkçe kelimelerde aynı zamanda iki ünlü ses için kullanılmıştır. Biraz sonra görülecektir.

Genizsi n: Bugün olağan n sesine dönmüş olan bir geniz sesi. Ağızlarda yaşamaktadır.

SIRA SİZDE

4

Bugünkü alfabemizdeki karşılıklarına göre Türkçe'nin ünsüz seslerini karşılayan Osmanlı Alfabesi'ndeki harfler hangileridir?

SIRA SİZDE

5

Osmanlı alfabesinde Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde ortak kullanılan ünsüz harfleri yazınız.

SIRA SİZDE

6

Osmanlı alfabesinde bilhassa Arapça'ya özgü kelimelerde kullanılan ünsüz harfleri yazınız.

Yardımcı İşaretler

Arap alfabesine dayanan eski Osmanlı alfabesinin, tanıdığımız harfler dışında, yardımcı işaretleri de vardı. Arapça'da özellikle *Kur'an*'da kullanılmış olan bu işaretlerin en önemlileri kısa ünlü işaretleridir. **Hareke** denilen bu işaretlere Türkçe metinlerde özellikle XVI. yüzyıl sonlarına kadar geniş ölçüde yer verilmiştir:

1. ˆ üstün,
2. ˘ esre,
3. ˙ ötrü.

Üstün, Türkçe kelimelerde *a*, *e* ünlüleri için, esre *ı*, *i* ünlüleri için, ötrü ise *o*, *ö*, *u*, *ü* ünlüleri için kullanılmıştır.

Üstünün bir de 'iki üstün' denileni vardır: ˆˆ . Türkçe kelimelerde bu işaretin özellikle kimi ilk dönem metinlerinde ayrılma durumu ekinin yazılışında kullanılmış olduğu görülür: ڤ (-dan/-den) gibi.

Diğer yardımcı işaretler ise şunlardır:

1. َ med
2. ِ şedde,
3. ُ cezm.

Med Arapça'da ünlü uzunluklarını göstermek için kullanılmış bir işarettir. Türkçe'de, kelime önses olan *a* için َ *elif* üzerine konulmuştur. Alfabe katılan bu yeni işaret 'medli elif' diye anılır: َ .

Şedde Arapça'da kelime içinde yan yana gelen ve tek harf olarak yazılan bir ünsüz sesi iki kez okutmak için kullanılmış bir işarettir. Türkçe, kelimelerin yazımında bu işaret kullanılmamış, harf iki kez yazılmıştır: بللی *belli* gibi.

Cezm Arapça'da bir ünsüz sesin **harekesiz** okunduğunu, demek ki hecenin kapalı olduğunu gösteren işarettir. Türkçe metinlerde de aynı amaçla, yani kapalı hecelerde heceyi kapayan ünsüz ses işareti üzerine konmuştur.

Harekesiz: Buna eski gramerlerde 'sakin' adı verilmiş, söz konusu işaret de 'sükûn işareti' diye adlandırılmıştır.

Türkçe'nin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları

Yukarıda alfabe işaretlerini tanıtırken koyduğumuz küçük açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Türkçe'nin sesleri için bu alfabenin ancak belli işaretleri kullanılmıştır. Burada bu konu ele alınacak, dilimizin seslerini göstermek için kullanılmış işaretlerle ilgili tamamlayıcı açıklamalar verilecek ve bu alfabenin Türkçe'nin seslerini karşılamakta ne derece elverişli olduğu konusunda ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Ünlülerin Yazılışı

Türkçe'nin ünlü seslerini yazıya geçirmekte bu alfabe çok yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik aynı işaretin birden çok ses için kullanılmış olmasından kaynaklanır.

Dilimizin sekiz ünlüsü için şu dört işaret kullanılmıştır:

َ *elif* ve ِ *vav* ِ *he* ِ *ye*.

Bunlardan َ *elif* ve ِ *he* *a*, *e* ünlülerini, ِ *ye* *i*, *i* ünlülerini, ِ *vav* ise *o*, *ö*, *u*, *ü* ünlülerini göstermek içindir.

Türkçe kelimelerde bir ünlünün yazılışı kelimenin başında (önses), içinde (iç ses) ve sonunda (son ses) oluşuna göre değişebilir. Bunun yanında, ilk hecede ya da sonraki hecelerde bulunup bulunmamasına göre de harfle belirtilip belirtilmemek gibi ikili durumlar söz konusu olabilir. Bu durum başlangıçta Türkçe ünlülerin yazılışı için açık ve kesin kurallar konmamasından ya da zaman içinde bu türlü kurallar oluşmamasından kaynaklanmakta, bu da bu yazıyı yeni öğrenmeye başlayanlar için zorluklara yol açmaktadır.

Aşağıda her ünlü için kullanılmış olan birden çok yazılış biçimi örneklerle gösterilecektir. Ancak bunlar yine de son dönem yazımı ile ilgili yaygınlık kazanmış biçimlerdir. Eski dönem metinlerinde değişik yazılış biçimleri bulunur. İleride bunlara da değinilecektir.

1. a ünlüsünün yazılışı. Kelime başında, içinde ve sonundaki yazılışları bakımından kurallı değildir, çeşitlenmiştir:

- Kelime başında önses olarak bu ünlü çoklukla َ *medli elif* ile yazılır:

آت *at*, آى *ay* gibi.

Bununla birlikte metinlerde *elif*'in yalın, demek ki medsiz biçimiyle yazıldığı örneklerle de karşılaşılır:

الاي *alay*, ات *at* gibi.

- Kelime içinde iç ses olarak yazılması farklılıklar gösterir:

a. Kelime tek heceliyse َ *elif* ile gösterilir:

بال *bal*, دار *dar* gibi.

- b. Kelime iki heceliyse ve her iki hecenin ünlüsü *a* ise:
- ba. Her iki hecede de ا *elif* ile yazılır:
باتاق *batak*, يابان *yaban* gibi,
- bb. Yalnızca ikinci hecedeki *a* sesi için bu işarete yer verilir:
بتاق *batak*, صقال *sakal* gibi.
- c. İki heceli kelimenin yalnızca ilk hecesinde *a* varsa yazılır:
طانق *tanık* gibi.
- d. İkidenden çok heceli kelimelerde ikinci hecedeki yazılışı üç türdür:
- da. ا *elif* kullanılır: يازمادم *yazmadım*,
- db. ه *he* ile yazılır: يازمه دم ,
- dc. İşaret kullanılmaz: يازمدم *gibi*.
- Kelime sonunda ise iki ayrı işaretle yazılır:
ا *elif* ile: يارا *yara*, قولا *kula*,
ه *he* ile: ياره *yara*, باجه *bacha*, او طه *oda* gibi.
- 2. e ünlüsünün yazılışı.** Belli bir kurala bağlı değildir.
- Kelime başında ا *elif* ile yazılır. Bu yaygın kullanım yanında, daha az olmak üzere, “hemzeli elif” denilen işaretle de (ا) yazılmıştır: ات ve أت *et* gibi. Harekeyle gösterildiğinde üzerine konulan — *üstün* için dikine bir çizgi değerindedir: ا .
- Kelime içindeki yazılışı da kurallı değildir:
- a. İlk hecede harfle gösterilmez:
سس *ses*, كل *gel*, كس *kes* gibi.
- b. İkinci ve sonraki hecelerde kök ve gövde sesi olarak:
- ba. Gösterilmez:
كلبك *kelebek*, استدى *istedi*, الدى *eledi* gibi,
- bb. ه *he* ile yazılır:
بزهك *bezek*, ديله دى *diledi* gibi.
- Kelime sonunda her zaman ه *he* ile yazılır:
ته *tepe* كچه *keçe* gibi.

Bu ünlünün yapım ve çekim eklerindeki yazılışı daha düzenlidir. Bunlar 2. ve 3. ünite-
de tek tek ele alınacak, her ekin yazılışı orada gösterilecektir.

Bir öbek Türkçe kelimeye bugünkü söyleyişe göre *e* olan ses, *i* sesinin işareti ile, yani *ی* ile yazılmıştır:

ديمك *demek*

ايرمك *ermek*

ايل *el*

ايلچی *elçi*

ايتمك *etmek*

ايرته *erte*

كيجه *gece*

ويرمك *vermek*

Bu durum sesin değerindeki değişmelerle ilgilidir ve Türkçe'nin tarihi ses bilgisi üzerindeki çalışmaların belli başlı konularından biridir.

3. ı ve i ünlülerinin yazılışı. Türkçe'nin ses değerleri farklı bu iki ünlüsünü göstermekte de bu alfabe yetersiz kalmıştır.

- Kelime başında iki ses arasında ayırım olmaksızın iki türlü yazılmıştır:

a. ا *elif* ile:

ال *il*, اسسز *ıssız*, اصرمق *ısırmak*, اصلاق *ıslak*,

b. *elif+ye* ile:

ایل *il*, ایسی *ısı* gibi.

- Kelime içindeki yazılışı da düzensizdir.

İlk hecede:

a. Çoklukla ünsüz sesin harfi önünde *ye* ile gösterilir:

قیر *kır*, کیر *kir* gibi,

b. Harf işareti kullanılmaz:

بر *bir*, یل *yl*, شمدی *şimdi*, صچرامق *sıçramak* gibi.

İkinci ve sonraki hecelerde de aynı düzensizlik görülür:

a. *ye* ile gösterilir:

سیلیک *silik*, ایلیق *ılık* gibi.

b. Harf işareti kullanılmaz:

کلر *gelir*, آلم *alım* gibi.

- Kelime sonunda *ye* ile yazılır: کشی *kişi*, یکی *yeni*, باشی *başı* gibi.

Bu iki ünlüyü karşılayan *ye*'nin Türkçe ve alıntı kelimelerde aynı zamanda ünsüz bir sesi karşılamasıyla ilgili durum ve aruz vezninin uygulanması ile ilişkileri de değerlendirilecektir.

4. Yuvarlak ünlülerin yazılışı. Türkçenin dört yuvarlak ünlüsü (*o, ö, u, ü*) için Arap harfli eski Türk yazımında başlangıçtan beri biri harf, diğeri hareke olmak üzere iki işaret kullanılmıştır. Bunlardan harf olanı *vav*, hareke olanı ise *ötrü*'dür.

vav, aynen *i, i* için kullanılan *ye* gibi, aynı zamanda hem alıntı kelimelerde uzun ünlüler için, hem de üç dilde birden ünsüz *v* sesi için kullanılmıştır. Bu durum bu seslerin tarihî gelişimini ve geçirdikleri değişiklikleri izlemeyi imkânsız kılmıştır. Bu yüzden denilebilir ki, Arap asıllı alfabenin Türkçe sesleri karşılamak açısından en yetersiz kaldığı nokta budur. Kelimelerdeki dört yuvarlak ünlü yerine kullanıldığında *vav*'ın yazılışı belli bir düzene ve kurala bağlı değildir.

- Kelime başındaki yuvarlak ünlüler çoklukla *av* gibi yazılır:

اوق *ok*, اون *ön*, اون *un*, اوزوم *üzüm* gibi.

- Kelime içinde iç ses olarak yazılışı kararsızdır:

a. İlk hecede çoklukla *vav* ile yazılır:

قول *kol*, گوز *göz*, بوز *buz*, قوجاق *kucak*, قولاق *kulak*, دوز *düz* gibi.

Tek heceli kelimeler için bu yazılış hemen hemen kurallıdır. Birden çok heceli kelimelerde ikinci ve sonraki hecelerin de yuvarlak ünlü taşıması hâlinde, ilk hecede yazılmayabilir:

بیوک *büyük*, بچوق *buçuk* gibi.

b. Türkçe kelimelerin ikinci ve sonraki hecelerinde yalnız *u, ü* bulunabilir, bunlar çoklukla *vav* ile yazılır:

قابوق *kabuk*, بویون *boyun*, بوینوز *boynuz*, اوستون *üstün* gibi.

Kimi zaman yazılmadığı da olur:

یاوز *yavuz*, بولش *buluş* gibi.

- Kelime sonunda bu seslerin yazılışı oldukça düzensizdir. Osmanlı Türkçesi döneminde yüzyıllara göre farklılık gösterdiği gibi, aynı yüzyılda yazılmış bir metnin içinde de farklı yazılışlarla karşılaşılır. Çoklukla *vav* ile gösterilir:

کویو *koyu*, کویو *kuyu*, کوتو *kutu* gibi.

Bununla birlikte aynı kelimelerde bu sesler *ye* ile yazılmış olarak da görülür:

قوی قوطی .

Ünsüz harflerle yazılı aşağıdaki harf dizilerini ünlü harfler katarak قوطو kutu gibi anlamlı kelimelere dönüştürünüz: بل , يل , در , قش .

Ünsüzlerin Yazılışı

Türkçe'nin ünsüz seslerinin bu alfabenin hangi harfleriyle karşılandığını yukarıda görmüştük. Burada, Arap dilinin farklı ünsüz seslerinin değerlerini yansıtan kimi işaretlerin Türkçe kelimelerin yazımında kullanılmış olanlarına ve kullanılma sebeplerine kısaca değinilecektir.

Önce şu önemli noktanın altını çizelim: Bu harflerin Türkçe kelimelerde kullanılmış olmasının bunların gerçek ses değerlerinin Türkçe'ye geçmiş olmasıyla ilgisi yoktur. Örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu harfler aslında Türkçe kelimelerde ünlülerin kalınlık-incelik değerlerini gösteren işaretler olarak kullanılmıştır; başka bir deyişle **sıra** belirleyici harflerdir. Aslında bunlar söyleniş özellikleri bakımından Arapça'da bir öbek oluştururlar ve söylenişleri sırasında dil damağa doğru yükseldiğinden 'yükseltilmiş harfler' (müstâ'liye harfleri) adını alırlar: ح *hi*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, غ *gayın*, ق *kaf*.

İki damak sesini karşılayan ق *kaf* ve ك *kef* Türkçe kelimelerde, özellikle de birçok ekin yazılışında yer aldığı için ünlü değerlerini belirlemek açısından çok önemli harflerdir. İşte aralarında bu iki işaretin de bulunduğu yukarıdaki öbekte yer alan ص *sad* ve ط *tı* da aynı amaçla, kalın sıradan kelimelerde Türkçe'nin *s* ve *t* sesleri için kullanılmışlardır. Böylece *sin* ince sırayı, *sad* kalın sırayı; *te* ince sırayı, *tı* kalın sırayı belirler. Türkçe kelimelerin doğru okunması için yarar sağlayan bu kullanım, ne yazık ki, ق *kaf* ve ك *kef* gibi kurallaşıp yaygınlık kazanamamış, belli örneklerle sınırlı kalmıştır:

صاچ *saç*, صو *su*, صيچاق *sıcak*, صوغوق *soğuk*, اصلاق *ıslak*, صاغ *sağ*, باصمق *basamak*, طات *tat*, طاوق *tavuk*, طش *taş*, طويناك *toynak* kanat gibi.

د *dal* harfinin de yanındaki ünlünün niteliğini tanıtmaya elverişli olmaması yüzünden, ط *tı* kimi zaman kalın ünlüye işaret olmak üzere د *dal* yerine de kullanılmıştır:

دیش *dış*, طيش *diş*, طوداق *dudak*, دوغرو *doğru* gibi.

İşte ط *tı*'nin hem ت *te*, hem de د *dal* yerine kullanılması yüzünden birçok kelimedede bu harfin gerçekte hangi sesi gösterdiği konusunda ortaya bir değerlendirme sorunu çıkmıştır. Türkçe'de ses değişimleri arasında önemli bir yeri olan *t*'den *d*'ye geçiş, metinlerdeki bu tür örneklerle dayandırıldığından, henüz çözülmemiş bir problem olarak dilcilerin önünde durmaktadır. Bu konu ikinci üniteye yeniden ele alınacak, ayrıntılı bir değerlendirme yapılacaktır.

Aynı öbekte yer alan ظ *zı* da aynı amaçla, yani kelimedede kalın ünlüyü tanıtmak için kullanılmış bir harftir, ancak örnekleri çok sınırlıdır: قاز *kaz* gibi.

Ünsüz sesler ve onları tanıtan harflerle ilgili bu bilgiler, ünlü ses işaretleri ile birlikte, Türkçe kelimeleri okuyabilmek ve doğru yazabilmek için bilinmesi gerekli ön bilgiler sayılır.

Aşağıda Türkçe'nin bütün ünlü ve ünsüzlerinin içinde yer aldığı bir öbek kelime verilmiştir. Bunları işlenen konuların uygulaması olmak üzere yazmaya çalışınız.

abla, ayva, batac, bağ, patlak, pırpır, tarla, taş, ileri, taşı, cırlak, cırtlak, çocuk, çalış, çık, dışarı, dağ, zıpır, sis, süs, sağlam, saç, sığır, katık, fısıl fısıl, efe, of, öğren, eksilt, kişi, keşkek, emek, emmek, um, un, in, bin, ne, var, ver, vur, ev, davar, izle, iste, işle, ye, yaş, arı, kuru, deri, begüm.

Osmanlı Alfabeti Üzerine Kısa Değerlendirme

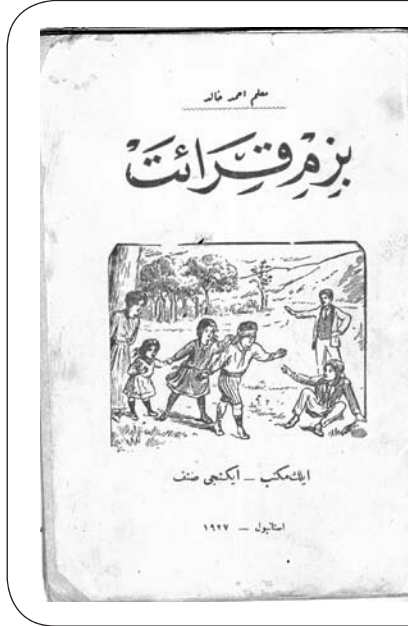
Osmanlı alfabesinin kaynağı Arap alfabesidir. Farslar tarafından tek noktalı üç harfinin ikişer nokta eklenerek üç noktalı harfler biçimine sokulmasıyla genişletilmiş olan bu alfabe bize o yoldan gelmiştir. Başlangıçta Türkçe için gerekli olanların seçilip alınması ve yapılacak eklemelerle geliştirilmesi o günün şartlarında mümkün olmamıştır. Bu alfabe, yukarıda gördüğümüz gibi, Türkçe'nin ünsüzlerini karşılayacak işaretler bakımından yeterli olmuş, ancak ünlü sistemini yansıtabilme imkânları açısından son derecede yetersiz kalmıştır. Özellikle kalın-ince, düz-yuvarlak denklikleriyle Türkçe'nin ahenkli ses düzenini kuran ünlülerini aktarabilmek bu alfabeyle hiçbir dönemde söz konusu olamamıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, zaman içinde Arapça'nın farklı sesleriyle ilgili işaretlerini de kullanarak yapılacak istenen düzenlemeler de verimsiz kalmış,

Türkçe'nin ses düzeninin tarihi gelişim sürecindeki durumunu yansıtmaya yarayacak sistemli bir yapıya dönüşmemiştir. Öte yandan Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin Türkçeleşme süreçleri, değişimler zamanında büyük ölçüde yazılışa aktarılamadığı için, izlenemez durumda kalmış, daha sonra ele alacağımız bu mesele Osmanlı Türkçesi'nin bir karma dil görüntüsü kazanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bu durum arınma döneminde oldukça yararlı olmuş ve günlük dile inip de halklaşmamış, üst seviyedeki edebiyat dilinde yabancı kalmış kelimeler ile gramer biçimleri kendiliğinden ve kolayca tasfiye edilmiştir. Yabancı asıllı kelimelerin yabancı yönleri ile bunların Türkçeleşme sürecinde geçirdikleri başlıca değişimler ikinci ve üçüncü ünitelerde ele alınacaktır.

YAZI TÜRLERİ

Bugünkü Latin asıllı alfabenin kabulüne kadar yüzyıllarca kullanılmış olan yazımız, Arap alfabesine dayanır. Araplar, İranlılar ve Türkler tarafından kullanılmış olan bu alfabenin işaretleriyle şekillenen yazı, tarih içinde işlenmiş, geliştirilmiş ve çeşitlenerek çok sayıda yazı türü ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en eskisi özellikle *Kur'an* yazmakta en çok kullanılmış bir yazı türü olan **nesih**tir. Bu yazı ayrıca, dinî kitaplar başta olmak üzere, her türlü kitabın yazılmasında ve çoğaltılmasında XVII. yüzyıla kadar Türkler tarafından tercih edilen bir yazı türü olmuştur. Çoklukla yardımcı yazı işaretlerinin kullanıldığı bu yazının harfleri düzgün, açık seçik, dolayısıyla okunaklıdır. Türklerde bu yazının ilk büyük ustası Şeyh Hamdullah, ikincisi ise Hafız Osman'dır. Matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra dizgi için hazırlanan harf kalıpları bu yazının ustaları tarafından yazılmış harflere dayanır.

Şekil 1.2

1927'de yayımlanmış *Bizim Kıraat* adlı ilkokul 2. sınıf okuma kitabının kapak sayfası.

Şekil 1.3

Kâtip Çelebi'nin
Takvîmü't-Tevârih
adlı eserinden nesih
örneği.

Çok kullanılmış bir yazı türü de **sülüs**tür. Nesihe çok benzer; ancak harfleri daha büyük ve çizgileri kalındır. Harflerin başları, gözleri, ağızları ve dişleri daha belirgin ve gelişmiş bir biçim kazanmış, daha derli toplu bir görünüşe bürünmüştür. Nesihe gibi **harekeli olan bu yazıda hareketler daha açıktır ve özgürce** çizilmiştir. Düz bir hat oluşturacak biçimde yazıldığı gibi, daha çok yazanın zevkine ve estetik ilhamına göre yazıya türlü biçimler verilir. İstiflenen yazıda kalan boşluklar birtakım şekillerle doldurulur. Bu yazının da en ünlü ustaları Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'dır. Levhalarda ve bilhassa kitap ve son dönem dergi kapaklarında çok kullanılmıştır. Aşağıda bu yazının güzel bir örneği verilmiştir.

Şekil 1.4

Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye adlı kitabın kapağında sülüs yazı örneği

Eskilik bakımından üçüncü yazı türü **talik**'tir. Bu yazının başlıca özelliği harflerin eğik yazılması, kuyruk kısımlarının uzatılmasıdır. Aslında sülüsten geliştirilmiştir. Bu yazı türü de Osmanlılar döneminde Türkler tarafından işlenip yeni bir güzelliğe büründürülmüş, özellikle Yesarî-zâde elinde estetik yönden en olgun seviyeye çıkarılmıştır. Osmanlı taliki İran talikinden çarpıcı biçimde farklıdır, bu yüzden İranlılar Türk talikine **nestalik** adını vermişlerdir. Kitap yazmakta da kullanılmış olan bu yazıda hareke kullanılmazdı.

Şekil 1.5

Necmeddin Okyay'dan icazet alan merhum Prof.Dr. Ali Alpaslan'ın icazetli talebelerinden Prof. Dr. Ahmet Atilla Şentürk'ün talik yazı örneği (Kula kul oldum aman kurtarınız.)

Bu üç yazı yanında söz edilmesi gereken bir yazı türü de oldukça geç bir tarihte ortaya çıkmış, **rık'a** adı verilen türdür. Zamandan tasarruf ihtiyacından doğmuş, günlük işlerde kullanılan, çabuk yazmaya elverişli bir yazı idi. Bu yazıda, daha önce kısaca değindiğimiz gibi, şekillerin ayrıntıları yok edilmiş; sülüs yazıdaki eliflerin ucunda bulunan saçaklar (zülfeler) düşmüş, gözlü harflerin gözleri kapatılmış, dişli harflerin dişleri düzlenmiş, iki noktalar çizgiye, üç noktalar ters v'ye dönüştürülmüş, eğri çizgiler düzleşmiş, ya da *şın* ve *nun*'da olduğu gibi, kırılarak köşeli duruma getirilmiştir. Bu yazıyı kullanan, sanat kaygısı gütmeydi, amacı hızla ve bir an önce yazacağını kâğıda dökmektir. Bununla birlikte bu yazının da güzeli ve güzel yazarları vardı. Tanzimat dönemi paşalarından Âli Paşa ve Fuat Paşa'nın yazdıkları rık'anın çok güzel olduğu ve bu yazıya yeni bir üslup kazandıran hattat İzzet Efendi'nin onların yazılarını inceledikten sonra gerekli gördüğü eklemeler ve düzeltmelerle bu yeni üslubu geliştirdiği söylenir. Osmanlıların resmi yazısıydı. Günlük yazışmalarda ve haberleşmelerde kullanılmış, her okur yazarın öğrendiği ve kullandığı bir yazı türü olmuştur. Özensiz, çabuk yazılmış olanını okumak oldukça güçtür. Rık'a yazısının iri ve büyük yazılan türleri yoktur. Bununla birlikte, aşağıda güzel bir örneğini göreceğiniz gibi, kitap başlıklarında ve ilanlarda, biçimce herhangi bir değişiklik göstermeyen, yalnızca boyutça büyütülmüş olarak kullanılmıştır.

Şekil 1.6

Hattat Kemal
Batana'yın rika
yazısıyla İstiklal
Marşı.

استقلال مارشی

قهرمان اوردوزمه

قورقما سونمز بو شفقلرده بوزن آل سانجاق ،
سونمه دن يوردمك اوستنه توتهاك صوك اوجاق ،
اوبنم ملتلك يلد يزيدر بارلا ياجون ،
اوبنمدر اوبنم ملتلكدر آنجاق ؛

ما تاقور بان اولاييم هرره گئی نازلی هلال ،
قهرمان عرقمه برکول نه بو شدت بو جهلال ،
سقا اولماز دوكوله قانلر فر صوگرا هلال ،
هقيدرمقه طا بان ملتلك استقلال ؛

Şekil 1.7

Rika Alfabeti

ألفبا حرفقاری

قورکجه اونوز اوج حرف واردر. اونلرده شونلرده :

ا	ب	پ	ت	ت
ج	چ	ح	خ	د
ذ	ر	ز	ز	سی
ص	ص	ص	ط	ظ
ع	غ	ف	ق	ك
ک	ک	ل	م	ن
و	ه	ی		

Özet

Osmanlı Türkçesi'nin Türkçe'nin hangi tarihi dönemi olduğunu açıklayabilmek.

Osmanlı Türkçesi XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da gelişmeye başlayan bir yazı dilinin ikinci dönemine verilen addır. Bu dönem tarih olarak XVI-XX. yüzyılları içine alır. "Eski Osmanlıca", "Eski Türkiye Türkçesi", "Eski Anadolu Türkçesi" gibi adlar verilmiş olan önceki dönem bu yazı dilinin emekleme ve gelişme dönemidir. Bir yandan devlet dili, öte yandan ise edebiyat dili olarak bu yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş, çok zengin anlatım imkânları kazanmış olan bu dil iki Doğu dilinden, Arapça ve Farsçadan çok miktarda kelime, ayrıca gramer şekilleri almış, karma bir dil görüntüsüne bürünmüştür. Ancak bu görüntü dilin üst seviyede kullanımıyla ilgilidir. Okumuş, kültürlü, sanatsever bir sınıfın edebiyat dili olarak geliştirdiği bu üst seviyeli dil, aslında hiçbir zaman konuşma dili yerine geçmemiştir. Bu yüzyıllarda da önceki dönemde olduğu gibi, Oğuz boylarının konuşma diline dayanan bir halk dili ve edebiyatı var olmuş, ancak bu dil de kendi yatağında gelişip değişerek sokak diline göre farklılaşan bir şehirli diline dönüşmüştür. İşte Osmanlı Türkçesi denildiği zaman anlaşılması gereken bu iki seviyede var olmuş ve gelişmiş olan dildir.

Yazı ve yazım arasındaki ilişki ve farkı ayırt ederek, Osmanlı Türkçesi yazımıyla ilgili ön bilgileri sıralayabilmek.

Yazı bir dilin alfabesini oluşturan harflerle yardımcı kimi işaretleri de kullanarak bilgi, düşünce ve duyguları anlatmanın aracıdır, bir işaretler sistemidir. Bu işaretler dilin konuşma seslerini ortalama değerlerle aktarır. Zengin ses çeşitlerini göstermekte hiçbir zaman yeterli olamaz. Bunun yanında dilde zaman içinde meydana gelen ses değişmelerini aktarmak bakımından da yetersiz kalır; çünkü alfabeler gerektiği kadar değişikliğe uğratılamaz, tek şekilliliğe eğilimlidir. Yazım ise, alfabenin uygulamasıdır. Bir dilin değişik ses örgülerinden oluşan birimlerinin donuklaşmış biçimlerini aktarmaya yarar. Bu aktarma işlemi yapılırken ortak ve gelenekleşmiş biçimler kullanılır. Birtakım yardımcı şekillerle de desteklenen bu uygulama anlatılmak istenenin doğru olarak algılanmasını sağlamak amacıyla güder.

Osmanlı Türkçesi alfabesini, bu alfabenin harflerinin yazıdaki biçimlerini tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesi alfabesi Arap asıllı bir alfabe olup İranlıların yaptığı birkaç katkıyla şekillenmiş ve Türkler tarafından bu şekilde kabul edilmiş bir alfabadir. Bu alfabenin harfleri yazıda biçim değiştirir. Türkçeye uygulanmasında özellikle ünlü seslerin karşılanması açısından yetersiz kalmış, Türkçe kelimelerin yazılışında uyulan belli kurallar bulunmadığından farklı yazılış biçimleri söz konusu olmuştur. Bu üniteye verilen bilgiler daha çok Türkçe'nin seslerini karşılama açısından alfabenin değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Başlıca yazı türlerini görerek, Türkçe yalın kelimeleri yazabilmek ve okuyabilmek.

Arap harfleri ile yazılan yazı zaman içinde geliştirilmiş, işlenmiş ve birçok yazı türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı süsleme amaçlı olarak geliştirilmiştir. Başta *Kur'an* metni olmak üzere daha çok dini kitapların yazılmasında kullanılan yazı **nesih** adıyla anılan yazı türüdür. Hareke denilen yardımcı işaretlerin de kullanıldığı bu yazı doğru ve kolay okumayı amaç edinmiştir. Türkler tarafından da yazma kitaplarda en çok bu yazı kullanılmıştır. Bu yazının boyutça büyüğüne **sülüs** denir. Daha çok camilerde, türbelerde, kitabelerde ve levhalarda, basma kitap kapaklarında, gazete başlıklarında vb. yerlerde kullanılmış süslü bir yazıdır. Çok kullanılan bir yazı türü de **talik**dir. Bu da kitap yazmakta nesih kadar kullanılmış, ayrıca sanat amaçlı olarak en çok taş üzerine yazılan kitabelerde uygulanmıştır. Oldukça geç bir dönemde geliştirilmiş olan bir yazı türü de **rık'a**dır. Günlük yazışmalarda çabuk yazmaya elverişli bir yazı olarak geliştirilmiştir.

Kendimizi Sıyalım

- Oğuz boylarının konuşma diline dayanan Batı Türkçesi'nin ilk dönemine verilen adlar hangi şıkta tam ve doğru olarak verilmiştir?
 - Osmanlıca – Azerice – Türkmence
 - Batı Türkçesi - Batı Oğuzcası - Türkiye Türkçesi
 - Oğuzca- Türkiye Türkçesi – Türkmence
 - Eski Osmanlıca - Eski Türkiye Türkçesi - Eski Anadolu Türkçesi
 - Batı Türkçesi - Doğu Oğuzcası – Batı Oğuzcası
- XVI-XIX. yüzyıllar boyunca günlük dilden oldukça farklı olarak iki seviyede gelişme gösterdiği görülen Batı Türkçesi'nin en belirgin niteliği aşağıdaki şıklardan hangisininde tam ve doğru olarak gösterilmiştir?
 - İstanbul Türkçesi'ni esas alması
 - Kelime dağarcığının zengin, anlam ve kavram çeşitliliği bakımından anlatım gücünün gelişkin olması
 - Batı kültürüne açık olması
 - Yalın bir dil içermesi
 - Türkçe'nin kuruluş dönemini içermesi
- Aşağıdakilerin hangisinde ünlü yerine kullanılan harf yoktur?
 - ج و
 - ل ا
 - م ه
 - ق ك
 - ر ی
- Anlamalı birer kelime olarak da okunabilecek olan aşağıdaki Türkçe tek heceli kelimelerin hangisinde ünlü için harf kullanılmamıştır?
 - كچ
 - بیل
 - قول
 - یاش
 - ده
- Aşağıdaki harflerden hangisi Türkçe kelimelerin yazılışında kullanılmaz?
 - س
 - ط
 - ذ
 - ص
 - ز
- 28 harften oluşan Arap alfabesine daha sonra Farslar ve Türklerin kattıkları harfler aşağıdakilerden hangisidir?
 - پ pe, چ çim, ژ je
 - ح ha, خ hi, ه he
 - ذ zel, ض dad, ز ze
 - ث se, س sin, ص sad
 - ت te, د dal, ط ti
- Aşağıdaki harf birleşmelerinden hangisinin yazımı birleşme bakımından **yanlıştır**?
 - با
 - ات
 - جو
 - بی
 - تن
- Batı Türkçesi'nde Uygur yazı geleneği ile kastedilen aşağıdakilerden hangisidir?
 - Yazımda Türkçe'nin ünlülerinin gösterilmesi
 - Yazımda Arap alfabesinin ünsüzlerinin esas alınması
 - Orta Asya Türkleri'nin kültür hayatına yer verilmesi
 - Uygur alfabesinin kullanılması
 - Çağatay Türkçesinin tesiri
- Aşağıdakilerden hangisi günlük hayatta kullanılan bir yazı türünün adıdır?
 - Talik
 - Nesih
 - Reyhani
 - Rık'a
 - Sülüs
- Osmanlı Türkçesi döneminde edebiyat diline ait şiirde ve nesirde "sanat dili"nin ana niteliği aşağıdakilerden hangisidir?
 - Söz malzemesinin büyük ölçüde alıntı olması
 - Sözlü kültür tesirinde kalmış olması
 - Halklılaştırmanın yoğun olması
 - Sanat halk içindir amacı güdülmesi
 - Süsten kaçınılması

Okuma Parçası

ŞERMİN'İN ELİFBÂSİ

- Elifbânı oku cicim.
 - Elif, be, pe, te, se, cim, çim,
 Ha, hı, dal, zel, sin . . . yok, zel, rı,
 Ze, je, sin, şın, sad, dad, tı, zı,
 Ayın, gayın, fe, kaf, kef, lâm,
 Yok, lâ; bir de gef var.
 Bir de üç noktalı kef var.
 - Hangi harfler kalındırlar?
 - Ha, hı, sat, dat, tı, zı, ayın,
 Gayın.
 - Peki, bir de kaf var.
 En kalını ayın, gayın.
 - Hangileri bitişmiyor
 Kendinden sonrakine?
 - Hoca yedi harf var, diyor:
 Elif, dal, zel, rı, ze . . . yine.
 Ben yoruldu artık!
 - Peki yalnız söyle: hemze nedir?
 - Hemze . . . hemze . . . Evet, o bir
 Küçük ayın başıdır ki
 E okunur, i okunur.
 Ba'zan eliflere konur.
 - Harf-i imlâ hangileri?
 - Bilmiyorum!
 - Yok, bilirsin.
 - Elif, vav, he, ye değil mi?
 Artık, nine, bana izin.
 -Peki, yavrum, haydi oyna;
 Koca bir âferin sana!

Tevfik Fikret

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Türkçesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Türkçesi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. d Yanıtınız yanlış ise “Ünlülerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a Yanıtınız yanlış ise “Ünlülerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. a Yanıtınız yanlış ise “Harflerin Bitişme Biçimleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Yazı ve Yazım” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. d Yanıtınız yanlış ise “Yazı Türleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Edebiyat Dili” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yazdıklarınız, yan yana getirdiğiniz harfler bakımından farklı, ancak ilk harfinin bitişmeyen harflerden biri olması açısından aşağıdaki örneklere benzer olmalıdır:

وع , اظ , رط , ذض , رص , وش , دس , زژ , ار , اذ , ذد , دچ , ثج , زث , ای , ره , دو , ون , ام , ذل , دک , ژق , دف , اغ .

Sıra Sizde 2

Yazdığımız on kelime arasında şu örnekler yer alabilirdi:

ففظ , ققط , غنّب , عتث , عبث , حنص , حنص , حبض , چنض , نتر , پنز .

Sıra Sizde 3

Arabacı, yapıyı, kalaylı, uçma, oduncu, dalgın, sakın, kanca, dirhem, muharrir, temiz, Mahmud, öğretmek, miras, yağa-cağını

Sıra Sizde 4

Bugünkü alfabemizde Türkçe'nin ünsüz sesleri için 21 harf bulunmaktadır. Osmanlı alfabesinde bu ünsüz sesleri karşılayan asıl harfler olarak şu harflerin seçilmesi gerekirdi:

ی ه و ن م ل ک ق ف غ ش س ژ ز ر د چ ج ت پ ب

Sıra Sizde 5

Osmanlı alfabesinde Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde kullanılan ortak harfler şunlardır:

ی ه و ن م ل ک ق ف غ ش س ز ر د خ ج ت ب

Sıra Sizde 6

Osmanlı alfabesinde bilhassa Arapça'ya özgü kelimelerde kullanılan ünsüz harfler aşağıdaki gibi olmalıydı:

ث *se*, ح *ha*, ذ *zel*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*

Sıra Sizde 7

Aşağıdaki diziler elde edilmeliydi:

bol - بل - *bol*, bul-, böl-, بیل - بل - *bil*, بال - بل - *bal*

yol - یل - *yol*, yıl - ییل - یال - یال - *yıl*, یال - یال - *yal*

dur - در - *dur*, dür-, در - در - *der*, در - دار - *dar*, دره - دره - *dere*, دري - دري - *deri*

koş- قش - قوش *koş*-, kuş, قیش قش - قاش *kış*, قاش *kaş*, قشي قش - قاش *kaş*-, قوشو قش - قوش *koşu*

Sıra Sizde 8

Türkçe kelimelerde ünlü ve ünsüzlerin kullanımıyla ilgili öğrendiklerinize göre, verilen kelimeleri aşağıdaki gibi yazmış olmanız gerekiyordu. Cevap anahtarını incelediğinizde çok sayıda kelimenin iki türlü yazılmış olduğunu göreceksiniz. Bunun sebebi hem ünsüz, hem de ünlü sesler için farklı harflerin kullanılabilir olmasıdır. Bu da eski yazımdaki tutarsızlık ve düzensizliğin göstergesidir.

آبلا ، آیوا ، باتاق / بتاق ، باغ ، پاتلاق ، پیپر ، تارلا / تارله ، طاش ، ایلری / ایلرو ، طاشی ، جیرلاق ، جیرتلاق ، چوجوق / چوجوق ، چالاش ، چیق ، دیشاری / طیشاری ، داغ / طاغ ، زیپر ، سیس ، سوس ، صاغلام ، ساچ / صاچ ، صیغیر ، قاتیق ، فیصیل فیصیل ، افه ، اوف ، اوکرن ، اکسیلت ، کیشی / کشی ، کشکک ، امک ، اممک ، اوم ، اون ، این ، بین ، نه ، وار ، ویر ، وور / اور ، او / او ، داوار / طوار ، ایزله ، ایسته ، ایشله ، بی / یه ، یاش ، آری ، قورو / قوری ، دری ، بکوم

Yararlanılan Kaynaklar

Deny, J. (1921). *Grammaire de la Langue Turque, Dialecte Osmanli*. Paris.

Elöve, A. U. (1941-1953). *Türk Dili Grameri*. İstanbul.

Tevfik Fikret Şermin. İstanbul: Karanfil Yayınevi.

Meninski, F. À M. (1680). *Grammatica Turcica*, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Timurtaş, F. K. (1979). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Viguiet, M. (1790). *Elements de La Langue Turque*. Constantinople.

2

Amaçlarımız

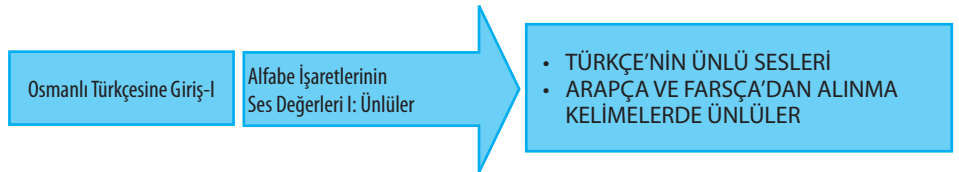
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünlü harflerinin ses değerlerini tanıyabilecek,
- Arapça ve Farsça'ya özgü sesleri gösteren harflerle ortak sesleri karşılayan harfleri ayırabilecek,
- Ünlü sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ünlülerde Nitelik
- Ünlülerde Nicelik
- Ortalama Uzunluk
- Ses Değerlerinde Halkılışma

İçindekiler

Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri I: Ünlüler

TÜRKÇE'NİN ÜNLÜ SESLERİ

Ünlü sesler ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundan geçerken ses yolunda bir daralma ve kapanma olmaksızın alt çenenin, dilin ve dudakların aldığı şekillere göre özellik kazanan seslerdir. Türkçemiz ünlü varlığı bakımından zengin bir dil olup, kendisine ahenk bakımından çok çarpıcı bir özellik kazandıran uyumları bu zengin ünlüleri üzerine kuruludur. Arapça ve Farsça'nın ünlülerini tanımadan önce dilimizin bu ünlülerini ve özelliklerine göre sınıflandırılmasını hatırlamak, karşılaştırma yapabilmek açısından yararlı olacaktır.

Türkçe'nin bütün heceleri bir ünlüyle kurulur. Bu hece kurucu ünlülerin sayısı 8'dir:

a e i o ö u ü

Niteliklerine Göre Ünlüler

Ünlülerimiz nitelik değerleri bakımından üç öbekte toplanır:

- Dilin geriye çekilmiş ya da ileri sürülmüş olmasına göre çıkan ünlüler.** Bu durum ünlülerin kalınlık-incelik niteliklerini belirler. Dilin geriye çekilmiş durumunda çıkan ünlüler kalın, ileri sürülmüş durumunda çıkan ünlülerse ince ünlülerdir:
kalınlar: *a ı o u*,
inceler: *e i ö ü*.
- Dudakların düz ve yuvarlak durumuna göre çıkan ünlüler.** Bu durum da ünlülerin düzlük-yuvarlaklık niteliklerini belirler. Dudakların düz ve yayvan bulunduğu durumda çıkan ünlüler düz, yuvarlak ve büzülmüş durumda çıkanlarsa yuvarlak ünlülerdir:
düzler: *a e i i*,
yuvarlaklar: *o ö u ü*.
- Alt çenenin aşağı düşürülmesi ya da yukarı çekilmesi ile biçimlenen ünlüler.** Alt çenenin aşağı düşürülmesi ile yukarı çekilmesi ağız boşluğunu genişletir ya da daraltır. İşte bu iki duruma göre de ünlüler genişlik-darlık özelliklerini kazanır:
genişler: *a e o ö*,
darlar: *ı i u ü*.

İşte ünlülerimizin ses yolundaki bu üç oluşum biçimi her ünlüye üç ayrı özellik kazandırır, bu özellikler de kelime içinde hecelerin sıralanmasında belli düzenleri meydana getirir.

Ünlülerde Nicelik

Ünlüler bir de nicelik bakımından taşıdıkları özelliklerine göre çeşitlenir. Nicelik bir ünlünün duyulurluk süresiyle ilgili bir özelliktir. Buna göre kısa, ortalama uzunlukta, ya da uzun ünlülerden söz ederiz. Türkçemizin bütün ünlüleri **ortalama uzunlukta** ünlülerdir. Ne var ki Osmanlı Türkçesi döneminde alınmış olan yabancı asıllı kelimelerle birlikte uzun ünlüler de konuşma dilimize girmiştir. Bugün yaşamakta olan bu ünlülerin uzunluklarının yazıda gösterilip gösterilmemesi, hangi durumlarda gösterilmesi gerektiği gibi konular yazımımızın çözüm bekleyen konuları arasındadır. Yakınlara yol açan söyleyiş bozuklukları henüz benimsenebilir bir uzlaşma yolu bulunamamış olan bu meseleden kaynaklanır.

Ortalama uzunluk: Ne kısa, ne de uzun olan, ikisi arasındaki olağan ve orta değeri anlatır. Bundan böyle **ortalama uzunluk** yerine kısaltılmış olarak **ortalama** kullanılacaktır.

SIRA SİZDE

Aşağıdaki kelimelerin hecelerinde bulunan ünlüleri niteliklerine göre sınıflandırınız: *ala, alm, elek, ekim, ılık, ıslak, ilik, istek, oy, boyun, öfke, ölüm, ulak, ulu, tünek, tütün.*

ARAPÇA VE FARŞÇA'DAN ALINMA KELİMELERDE ÜNLÜLER

İlk ünite de gördüğümüz gibi, Türkçe'nin sekiz ünlüsü için eski alfabenin sağladığı imkân dört harf (*elif*, *vav*, *he*, *ye*) ile **hareke** denilen kimi yardımcı işaretlerdi. Bunlar aslında, önce Farşlar'ın, sonra da Türkler'in Arap yazısından almış oldukları imkânlardır. Demek ki Arapça'da da bu işaretler aynı zamanda ünlüler için kullanılmıştır. İşte aynı harflerin hem ünlü işareti olarak, hem de ünsüz değerlerini gösteren işaretler olarak kullanılması bir kelimenin çoğu kez birkaç türlü okunabilmesine yol açar. Bu durum, kelimenin anlamca **bağlamı** göz önüne alınmadığında, yanlış okuma, dolayısıyla da yanlış anlama sonucunu doğurur. Örnek olarak *آل* Arapça'da "aile, ocak, soy sop; asker; serap" gibi anlamlara gelir; ama aynı yazılış Türkçe "kırmızı" ya da "hile" anlamındaki *al* için ortaktır. Bunun gibi Arapça *بول* *bevl* "işemek" anlamındaki kelime Türkçe *bol*, *böl*, ya da *bul* gibi de okunabilir. *ميل* Arapça'da hem *meyl* "eğilme, dönme; eğilim", hem de *mil* "özellikle kadınların sürme çekmek için kullandıkları uzunca ince metal çubuk" gibi okunabilir. Her ikisi de bu yazılışlarıyla Osmanlı Türkçesi döneminde dilimize girmiştir. Aynı yazılış çok sonraları Fransızca'dan alınma "bir uzunluk ölçüsü birimi" anlamındaki *mil* için de kullanılmıştır. *جو* Farşça'da hem *cev* "arpa", hem de *cü* "akarsu, ırmak; arayan, araştıran" gibi okunabilir. Aynı yazılış Arapça'da *cevv* şeklinde okunan ve "gök boşluğu" demek olan kelime için de geçerlidir. Verilen örneklerle benzer yüzlerce örnek sıralanabilir; ancak şu verilenler bile eski alfabeye yazılmış metinleri okurken ne derece dikkatli davranmamız gerektiği konusunda bir fikir vermeye yeter.

Bağlam: Bir kelimenin başka kelimelerle bir arada bulunmasından doğan anlamını belirleyici ilişki ve ortamdır.

Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları

Klâsik Arapça'da uzunları da bulunan üç ünlü vardır: *a i u*. Ortalama uzunlukta olanların yazıda harf karşılıkları yoktur. Gösterilmek istendiğinde **hareke** denilen yardımcı işaretler kullanılır. Daha önce gördüğümüz bu işaretlerin Arapça'daki adları **fetha** (üstün), **kesre** (esre) ve **zamme** (ötrü)dir. Yardımcı işaretlerin yazıda kullanılması genel olarak *Kur'an* yazımıyla sınırlıdır; bir de alfabe öğretimi amacıyla yazılmış kitaplara özgüdür. Bunlar aşağıda hem ait oldukları dildeki değerleri, hem de Türkçe'deki değer ve çeşitlenmeleri bakımından ele alınacaktır.

Not. Bu ünite de verilecek örnek kelimelerde bütün uzunluklar için uzatma işareti kullanılacak, her ünsüz harf bugünkü alfabemizde bulunan karşılığıyla yazılacak; örnek, kullanmakta olduğumuz bir kelime ise, bugünkü yazılışı ayrıca parantez içinde gösterilecektir. Bunun yanı sıra yapılacak açıklamalara bağlı olarak kimi ses değerleri için özel işaretler kullanılacaktır: kapalıca ve incelmış bir *a* (= *á*) gibi.

a Ünlüsü ve Yazılışı

Bu ünlünün nicelik bakımından **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır.

Ortalama a. Harekelerle işaretlenmiş metinlerde üstün (fetha) ile gösterilir. Bu üstün **kalın ünsüz harfleri** denilen ح *ha*, خ *hi*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*, غ *gayın*, ق *kaf* harflerinden sonra:

- Türkçe *a*'dan biraz farklı, kapalıca ve incelmış bir *a* (= *á*) gibi seslendirilir:
حرف *hârf*, خبر *háber*, صبر *sábr* (*sabır*), ضربه *dárbe*, طلب *táleb* (*talep*), ظفر *záfer*, عقل *ákl*, غرب *gárb*, قلم *kálem*;
- Diğer seslerle birlikte ise *e*'ye çok yakın bir ses verir:
ترك *terk*, ثبات *sebât* (*sebat*), جلب *celb* (*celp*), درس *ders*, ذكا *zekâ*, رفاه *refâh* (*refah*), زهر *zehr* "çiçek", سجده *secde*, شهر *şehr* (*şehir*), فرد *ferd* (*fert*), كسره *kesre*, لوحه *levha*, مکتوب *mektûb* (*mektup*), نجم *necm* "yıldız", وسوسة *vesvese*, هيبت *heybet*, يوم *yevm* "gün".

Kalın ünsüz harflerinin hece sonunda yer alması durumunda da hece ünlüsünü gösteren üstün (fetha), *á* gibi okunur:

احكام *áhkâm*, اخبار *áhbâr*, بصره *Básra*, فرض *fârz*, غلط *gálát*, مظلوم *mázlúm* (*mazlúm*), معلوم *má'lúm* (*malúm*), مغلوب *máglúb* (*mağlúp*), مقبر *mákber*.

Türkçeye girmiş olan Arapça kelimelerde söz konusu dokuz harf konuşma dilinde ünlünün söylenişi için yol göstericidir. Konuşma dilinde bu ünlü Türkçe'nin kendi *a*'sıdır. Söyleyişçe halklaştırılmış olan bu ses, Arapça bilen şehirlinin dilinde (İstanbul Türkçesinde) ise yabansı değeriyle zamanla kimi kelimelerin söylenişine yerleşmiş ve varlığını bugüne dek sürdürülmüştür. Bugün bile; *harbe*, *harfler*, *sıhhatiniz*, *dikkatle* kelimelerinde görüldüğü gibi, kalın sıradan heceyi izleyen hecelerin ince sıradan gelmeleri önceki hecedeki bu yabansı *a* yüzündendir.

- Kelime başında *elif* ile yazılır. Bu işaret tek başına bir ünlü değeri taşımaz ve kısa ünlülerin işaretleri olan hareketlerin varlığını göstermek amacıyla kullanılır. Bu durumdaki elife **kürsü** adı verilir. Kelime başındaki *elif*, aslında Arapça'ya özgü bir ünsüz olan *hemze*'nin kürsüsüdür ve bu ikisi birlikte "hemze-elif" ya da "hemzeli elif" diye anılır; ancak Araplar da bu elifi her zaman hemzeli yazmazlar. Hareke konulmamış bir kelimedede bu elifin hangi kısa ünlü gibi okunması gerektiği bilinmez, bu yüzden metinlerde çoğu zaman kararsızlığa ve yanlış okumalara yol açar.

Kelime başındaki *elif*, konulmamış üstünüyle birlikte, ancak yukarıda verdiğimiz harflerden önce *a* olarak okunur:

احمق *ahmak*, اخلاق *ahlâk* (*ahlâk*), اصلا *aslâ*, ازداد *azdâd* "zıtlar", اطلس *atles*, اظهر *azher* "pek açık, pek belli", اعداد *a'dâd* "adetler, sayılar", اغيار *ağyâr* (*ağyar*) "yabancılar", اقلام *aklâm* "kalemler".

Türkçeye girmiş olan kelimelerde de çoklukla böyledir; ancak kimi ünsüz seslerde bu kurallı durumun bozulduğu görülür:

ازداد *azdâd* yerine *ezdâd*, اطفال *atfâl* "çocuklar" yerine *etfal*, اطراف *atrâf* yerine *etrâf*.

- Kelime içinde, hareke için, ünsüz harfin kendisi kürsü görevindedir. Yazıda konmayan *üstün*, harfin sesiyle birlikte *a* olarak okunur. Örnekler için yukarıda *a* sesinin tanıtımı sırasında verilen örneklerle bakınız.
- Kelime sonunda *he* ile yazılır; ancak bu *he* klâsik Arapça'da kimi kelimelerin sonunda yer alan **ekleme te**'ye dayanır. Aslında üzerine iki nokta konmuş bir *he* (ة) biçiminde yazılan bu *te*, ünsüz harfin harekesi olan *üstün* ile birlikte *atun* gibi okunur. Ancak yazıda değiştirilmiş, noktasız olarak *he* biçiminde yazılmış, bu yazılış söyleyişe de yansıtılarak *a* gibi okunur olmuştur:

فتحة *fethatün* yerine فتحة *fetha*, مددة *maddetün* yerine مددة *madde* gibi.

Kürsü. "Üzerine oturan nesne, dayak, dayanak" anlamındaki bu kelime Arapça'nın **hemze** denilen ünsüz harfinin üzerine oturtulması için yazıda kullanılan *elif* ve **diş** denilen küçük çıkıntıya (ة) verilen addir.

Ekleme te:
Buna eski gramerlerde **tâ-i merbûta** (bağlı te) adı verilmiştir.

Türkçeye alınan kelimelerde ise bu ه *he* yalnızca kalın harflerden sonra *a* olarak okunur:

مليحه *Meliha* (Meliha), نفحه *nefha* “üfürme, üfürük”, خلاصه *hulâsa*, عارضه *ârıza* (*arıza*), ورطه *varta* “tehlike, uçurum”, لحظه *lahza*, نفقه *nafaka* gibi.

Bununla birlikte, birçok kelimedede bu ekleme *te* Türkler tarafından ünsüz bir ses olarak okunmuş ve alfabedeki asıl biçimiyle yazılmıştır:

صدقات *sadâkat* (sadaikat), شفاعت *şefâat* (şefaât), بلاغت *belâgat* gibi.

Uzun a. Arapça konuşanlar tarafından dar ve incelmış, *e*'ye yakın uzun bir ses gibi söylenir. Türkçede söyleyişçe halklaştırılmış ve ortalama açıklığa sahip niteliğiyle söylenmiştir. Bununla birlikte *Kur'an* okuma eğitimi alanlar Arapçadaki sesleri kendi nitelikleriyle çıkarma becerisi kazandıklarından bu sesi de Araplar gibi söyleyebilirler. İşte eskiden medrese eğitimi sırasında bu beceriyi kazanmış olanların Türkçe bir metni (şiir ya da düz yazı) okurken de Arapça kelimelerdeki bu *uzun a*'yı *e*'ye yakın söyledikleri, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlıcası üzerine yabancılar tarafından yazılmış gramerlerde belirtilmiştir.

Öte yandan *a* ünlüsünün uzunluğu edebiyat dilinde özellikle ve özenle korunmuştur. Bu korumayı besleyen, eski şiirde kullanılmış olan aruz vezni olmuştur. Şehirli okuyuşların diline de bulaşmış olan uzun söyleyişin açık hecelerde tutunup yerleştiği bugün bile birçok kelimedede varlığını korumasından kolayca anlaşılabilir:

şikâyet , rivâyet , nâmus , nâme , hâsılat , siyâset gibi.

Kapalı hecelerdeki uzunlukların ise hecenin kapalı kaldığı durumlarda korunduğunu ileri sürmek oldukça zordur:

deccal , fettan , hisar , kitap , silah , meydan gibi.

Hece ekleşme ile açıldığında, yukarıdaki örnek kelimelerde olduğu gibi, kaybolan uzunluk geri gelmez:

deccalı , fettanı , hisarı , kitabı , silahı , meydamı gibi.

Kimi kelimelerde ise uzunluk yeniden varlık kazanır:

civar , ama: civârı , etraf , ama etrâfa , karar , ama karâra , misal , ama misâli gibi.

Osmanlı Türkçesi döneminin ortak konuşma dilinde bu sesin açık hecelerde bile kısarak söyleyişte büyük ölçüde halklaştığı söylenebilir:

kabâhat değil kabahat , nebâhat değil nebahat , cerâhat değil cerahat gibi.

Ağzlardaki halklaşmış örnekler daha eski ve halklaştırmada daha ileri bir seviyeyi yansıtır. Bunlar işleyen sürecin ortak kullanıma giren ilk örnekleridir:

câhillik yerine cahillik , zâlimlik yerine zalımlik gibi.

Arap yazısında *a* sesinin uzunluğunu göstermek için *elif* harfi kullanılır. Bütün ünsüz harfleri yanındaki ا *elif* Arapçada her zaman uzun bir *a* olarak okunur:

باطل *bâtıl* (*batıl*), تاجر *tâcir* (*tacir*), جاهل *câhil* (*cahil*), حاكم *hâkim*, خالق *hâlık*, داهي *dâhi* (*dâhi*), ذاتي *zâtî* (*zâtî*), راضي *râzî* (*razî*), زاويه *zâviye* (*zaviye*), ساكن *sâkin* (*sakin*), شاكِر *şâkir* (*şakir*), صالح *Sâlih*, قضا *kazâ* (*kaza*), طالع *tâli* (*talih*), ظالم *zâlim* (*zalim*), عالم *âlim*, غافل *gâfil* (*gafil*), فاتح *fâtih* (*fatih*), كاتب *kâtib* (*kâtip*), لايق *lâyık* (*lâyık*), ماجرا *mâcerâ* (*macera*), نادر *nâdir* (*nadir*), والي *vâli* (*vali*), ديانت *diyânet* (*diyanet*).

Arapçada ا *elif*'ten başka, yalnızca kelime sonlarında bulunabilen ikinci bir uzunluk işareti daha vardır: üstünle okunan bir ünsüz harfin önüne gelen ى *ye*. Buna **kısaltılmış elif** denir:

دعوى *da'vâ*, معنى *ma'nâ*, فتوى *fetvâ* gibi.

Böyle adlandırılmasının sebebi Arapçada bu *a*'nın kısa sayılmasıdır. Bununla birlikte söyleyişte bu ses Türkçe *a*'dan uzundur. Türkçe okuyuşta bu ى *ye*'nin ا *elif*'ten farkı yoktur.

- Kelime başında \bar{a} medli elif ile yazılır. Bu elife **uzatılmış elif** denir: آدَم *âdem*, آلت *âlet*, آمر *âmir* “buyurucu” gibi.

Uzatılmış elif: Eski gramerlerdeki adı **elif-i memdûde**'dir.

Uyarı. Türkçe kelimelerde ön ses durumundaki *a*'nın da \bar{a} medli elif ile yazıldığını görmüştük. Demek ki aynı işaret Osmanlı yazısında iki ayrı değer için kullanılmıştı.

- Kelime içinde ünsüz harfin önüne konan \bar{a} elif ile gösterilir:
آداب *âdâb*, آمال *âmâl* “emeller”, آفاق *âfâk* “ufuklar”, كرامت *kerâmet*, سلامت *selâmet* gibi.
- Kelime sonunda kalan elifler de *uzun a* değerindedir; ancak bunlar çoğu kez hecenin iç sesidirler ve önlere kelimenin bir ünsüz sesi olan ϵ *hemze* yer alır. Türkçe yazımda bunlar düşürüldüğünden elif sonda kalmış olmaktadır:
بناء *binâ*, جفاء *cefâ* gibi.

Not. Arapça'da aslında Türkçe'deki *e*'ye benzer bir ünlü yoktur. Yukarıda geçen kalın ünsüz harfleri dışında kalan öteki ünsüz harflerinde, eğer konmamışsa, gerçekte olması gereken *üstün* kapalı, incelmış, *e*'ye yakın söylenen bir ünlü değerindedir. Başka bir deyişle, bu harfler üstünlü okunduğunda *e*'ye yakın bir ünlü ile birlikte okunmuş olur. Bu durum ünsüz harfinin hem kelimenin başında hem de içinde olması durumunda geçerlidir:

برکت *bereket*, جزا *cezâ*, دوا *devâ*, ذوق *zevk*, سلامت *selâmet*, شفقت *şefkat*, فنا *fenâ*, كرم *kerem*, ليلا *leylâ*, مكان *mekân*, نزاکت *nezâket*, وفا *vefâ*, يزيد *yezîd*.

Arapça'da kelime sonundaki bu ünlü sesi gösteren harf ise, yukarıda *a*'nın kelime sonundaki yazılışıyla ilgili açıklamamızda yer alan ϵ *he*'dir. İşte aslı **yuvarlak te** (آ) olan bu işaret üstteki örneklerde bulunan ünsüz harflerinin *üstünü* yerine geçer ve bu harflerden sonra eklenir. Aynı zamanda ünsüz harfi olması yüzünden, bu gibi yerlerde kullanıldığında bu işarete **biçimce he** denmiştir:

Yuvarlak te: Eski gramerlerde **tâ-i gird** diye geçer.

Biçimce he: Eski gramerlerde **hâ-i resmiye** denilirdi.

خرابه *harâbe*, قبله *kible*, حكاية *hikâye*, دسيسه *desîse*, قهوه *kahve*, جائزه *câize* gibi.

Örneklerin Latin harfli yazılışlarında da görüldüğü gibi, Arapça'nın bu *e*'ye yakın söylenen *a* ünlüsü Türkçe'de söyleyişçe halklaştırılmış ve söz konusu ünsüz harflerinin önünde kendi olağan *e* sesine dönüştürülmüştür.

i Ünlüsü ve Yazılışı

Arapça'da *i* ünlüsü bulunmaz, bütün ünsüz seslerle birlikte duyulan ses *i*'dir. Bu ünlünün de Arapça'da **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır.

Ortalama i. Yazıda bir harfle varlığı belirtilmez, bir ünsüz harf — *esre* (*kesre*) denilen harekeyle okunduğunda duyulmuş olur:

بلال *bilâl*, تجارت *ticâret*, ديار *diyâr*, زيارت *ziyâret*, كبار *kibâr*, لسان *lisân*, مثال *misâl*, وصال *visâl* gibi.

- Kelime başında *i*, *esreli* okunan bir \bar{a} elif'tir. Kimi zaman bu elifin altına ϵ *hemze* de konur; o zaman ses değeri taşımaz, yalnızca bir ünsüz harfi olan hemzenin bulunduğu yeri gösteren bir çizgiden başka bir şey değildir. Altında hemze bulunmadığında ise, kelime başında bir ünlü (hareke) bulunduğunu göstermek üzere yazılmış olur ve *esre*'nin ses değerini yüklenir:

إكرام *ikrâm* gibi.

- Kelime içinde harfle gösterilmez, sesin değerini taşıyan hareke *esredir* ve kelimenin ünsüz harfi bu esrenin kürsüsü yerindedir:

فكر *fikr* (*fikir*), كبر *kibr* (*kibir*), كبر *kiber* “büyüklük”, غالب *gâlib* (*galip*), معرفت *ma'rifet* (*marifet*) gibi.

Daha önce verdiğimiz kalın ünsüz harflerinden birinin yer aldığı hecede *esre*, Türklerce *i* okunur:

خيانة *hiyânet*, صراط *sırât* (*sırat*) “yol, geçit”, مضر *muzırr* “zarar verici”, كاظم *Kâzım*, طب *tıbb* (*tıp*), ظل *zıll* “gölge”, قطع *kıt'a* (*kıta*) gibi.

Bununla birlikte bu ünsüz harflerinin değerlerinde Türkçe söyleyişte meydana gelen değişimler, birlikte buldukları ünlüleri de etkilemiştir. Bunlara aşağıda ünsüzlerle ilgili açıklamalar arasında yer verilecektir.

Uzun i. Arapçada belli bir uzunlukta söylenen bir sestir. Alınan kelimeler yoluyla bu uzunluk Türkçe'ye de geçmiştir. Özellikle edebiyat dilinde özenle korunmuş, bu korumayı eski şiirde kullanılmış olan ölçü (aruz) desteklemiştir. Şehirli okumuşların günlük diline de bulaşmış olan uzun söyleyişin daha çok açık hecelerde tutunduğu ileri sürülebilir. Bugün birçok kelimedede yaşamaktadır:

ايجاد *icâb* (*icap*), ايجاد *icâd* (*icat*), فضيلة *fazîlet* (*fazilet*), غنيمت *ganîmet* (*ganimet*) gibi.

Kapalı hecelerdeki uzunlukların ortak söyleyişte başlangıçtan beri varlığını koruyamamış olduğu söylenebilir:

اسير *esîr* değil *esir*, جميل *Cemîl* değil *Cemil*, رذيل *rezîl* değil *rezil*, كريم *Kerîm* değil *Kerim*, مريض *marîz* değil *mariz*, يمين *yemîn* değil *yemin*, تأثير *teâsir* değil *tesir* gibi.

Kapalı heceler ekleşme ile açıldığında, *a*da olduğu gibi, kaybolan uzunluk bugün çoğu kez geri gelmez. Yukarıda verilen örneklerin hepsinde böyledir. Kimi kelimelerde ise uzunluğun yeniden canlandığı görülür:

تنقيده *tenkîdinde*, تشكيلة *teşkîle* (ama: *teşkilât*) gibi.

Açık orta hecede kısalan bu sesin düştüğü örnekler bile bulunmaktadır: *hazîne*'nin *hazne/hazna* oluşu gibi. Bu örneği Farsça *âşinâ*'nın ağızlarda *aşna* (*aşna fişne*'deki) olması destekler. Düşen ses her ikisinde de kısa ve vurgusuz bir sestir.

Osmanlı Türkçesi döneminin ortak konuşma dilinde, bugün olduğu gibi, bu sesin açık hecelerde bile kısalarak söyleyişte büyük ölçüde halkılaştığı söylenebilir. Ağızlar halkılaştırmanın en eski örneklerini saklar. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, bunlar yabancı kelimelerin halkılaşma süreci bakımından en eski örnekler sayılır. Bunların önceleri ortak dilde geniş bir yaşama alanı buldukları şüphesizdir.

Şunu da belirtelim ki, Osmanlı Türkçesi'nin gramerini yazmış olan yabancı gramercilerin değerlendirmede en kararsız kaldıkları konu uzun ünlülerin söylenişteki değerleri olmuştur.

Halk diliyle yazılmış eski metinlerde söyleyişteki değişimleri izlemek açısından çarpıcı örnekler bulunmaktadır.

Bu ince ünlünün uzunluğu, yazıda, aynı zamanda bir ünsüz harf olan *ی* *ye* ile gösterilmiştir.

- Kelime başında *ا* biçiminde yazılır. Ortalama *i*'de olduğu gibi, *ا* *elif* burada da *esreli hemze*'nin yerini tutmaktadır. Bu durumda *ی* *ye*, *esre*'nin, yani *i*'nin uzunluğunu gösterir:
icâd (*icat*), *îfâ* (*ifa*), *îrâd* (*irat*) “gelir”, *îzâh* (*izah*) gibi.
- Kelime içinde bir ünsüz harften sonra o harfin *esre*'sinin, yani *i* olan ünlüsünün uzun okunduğunu göstermek üzere yine *ی* *ye* ile yazılır:
كبير *kebîr* (*kebir*), نتيجة *netîce* (*netice*), خزينة *hazîne* (*hazine*), دفينه *defîne* (*define*), اسير *esîr* (*esir*), شريف *Şerîf* (*Şerif*), كريم *Kerîm* (*Kerim*) gibi.
- Kelime sonunda da *ی* *ye* ile gösterilmiştir:
علمي *ilmî*, ناجي *Nâcî* (*Naci*), باقى *Bâkî* (*Baki*), عاصي *âsî* (*asi*), فردى *ferdî*, قاضى *kâdî* (*kadı*), راضى *râzî* (*razi*) gibi.

Türkçe söyleyişte sondaki bu uzun ünlü de değişikliklere uğratılmıştır. Kısa söylenmesi için yukarıdaki son iki örnek (*kadı*, *râzî*) çarpıcıdır.

u Ünlüsü ve Yazılışı

Arapça'nın bu tek yuvarlak ünlüsünün de ortalama ve uzun olmak üzere iki türü bulunmaktadır.

Ortalama u: Ünsüz harfin ötrülü (zammeli) okunuşuyla duyulan bir sestir.

- Kelime başında ötrülü hemze değerindeki *ʾ* *elif* ile yazılır:
افق *ufuk*, اصول *usûl*, افول *ufûl* “görünmez olma, batma” gibi.
- Kelime içinde harfle belirtilmez, bir ünsüz harfin ötrülü okunuşuyla duyulan ses-ten ibarettir:
حضور *huzûr*, حسران *husrân*, قربان *kurbân*, بعد *bu'd* “uzaklık”, قرب *kurb* “yakınlık”, ظلم *zulm* (*zulüm*) gibi.
- Osmanlı Türkçesi'ne alınmış kelimelerin sonunda bulunmaz.

Arapça'nın tek yuvarlak ünlüsü olan bu ortalama *u*, Türkçede çeşitlenmiş, dört yuvarlak ünlü değeriyle söylenir duruma gelmiştir. Bu da yabancı kelimelerin söyleyişçe halkılaştırılmasından başka bir şey değildir:

حرم *hurmat* yerine *hürmet* ve *hörmet*,
حسران *husrân* yerine *hüsrân*,
عمر *umr* yerine *ömür*,
عمر *Umar* yerine *Ömer*,
عثمان *Usmân* yerine *Osmân*,
نقطة *nukta* yerine *nokta*
لقمه *lukma* yerine *lokma*
صحبت *suhbat* yerine *sohbet*
عذر *uzr* yerine *özür*
تُهْمَة *tuhmat* yerine *tö Ahmet*
شهرت *shhret* yerine *şöhret*
مهلة *muhlat* yerine *mühlet*, *möhlet* gibi.

Uzun u. Ötrü işaretinin karşıladığı ünlünün uzun okunduğunun belirtisi olmak üzere yazıda her zaman *u* (vav) ile gösterilmiştir.

- Kelime başında *u* şeklinde yazılır. *ʾ* *elif*, ötrülü *hemze* yerindedir, *u* *vav* ise, *u* gibi okunan ötrünün uzunluğunu göstermek amacıyla konmuştur: اول *ûlâ* “birinci” gibi.
- Kelime içindeki yazılışı açık ve kapalı hecelerde ötrülü okunan ünsüz harf önüne katılan *u* *vav* ile dir:
صورة *sûret*, قبول *kabûl*, جسور *cesûr*, ضرورت *zarûret*, طور *Tûr* gibi.
- Kelime sonunda bulunmaz; ancak kimi Arapça kelimelerin sonunda yer alan *u* *şeddeli vav*, önceki ünsüz harfinin ötrüsü önünde uzunluk gösteren bir işleyiş yüklenerek Türkçede bu gibi kelimelerin son hecelerinin *uzun u* gibi okunmasına yol açmıştır:
عدو *aduvv* yerine *adû* “düşman”, علو *uluuvv* yerine *ulû* “yükseklik” gibi.
Türkçe okunuşta ortaya çıkan bu durum bu kelimelerin metinlerde aldığı Türkçe eklerden açıkça anlaşılmalıdır:
عدويه *adû-ya*, علوسى *ulû-su* gibi.

Bugün kullanmakta olduğumuz Arapça asıllı kelimelerde ünlü uzunlukları genel olarak gösterilmez. Aşağıdaki kelimeleri inceleyerek hangi hecelerin ünlülerinin uzun söylendiğini belirleyiniz ve harf karşılıklarını kullanarak bu kelimeleri yazınız:
ticaret, ifa, zaruret, ifade, ima, akide, Tuba, Nuri.

SIRA SİZDE

Farsça'nın Ünlüleri ve Yazılışları

Daha önce de söz ettiğimiz gibi, Farmlar Müslüman olduktan sonra Arap alfabesini almışlar, kendi dillerine özgü ünsüz sesler için kimi işaretlere küçük eklemeler yaparak bu alfabeıi genişletip kullanmışlardır. Türkler'in daha sonra alıp benimsedikleri alfabe, bu alfabedir.

Farsça'ya alınmış olan çok sayıda Arapça kelimenin yazılışının korunması, üç dilin yazımında büyük ölçüde ortaklık meydana getirmiştir. Türkçe'de olduğu gibi, Farsça'da da yazıda görülen ayrılık alfabenin kendi kelimelerine uygulanmasında, daha doğrusu kendine özgü seslerin aktarılmasında ortaya çıkar.

Farsça'da üç ünlü vardır: *a, i, u*. Bunların hem nitelik, hem de nicelik bakımından çeşitleri bulunmaktadır: *a, â, é, î, ê, û, ô*. Nicelik bakımından çeşitlilik olağan olarak Farsça'da da uzunluk değerinin yazıya yansıtılması ihtiyacını doğurmuştur.

Ünlü uzunlukları Farsça yazımda da aynı harflerle gösterilmiştir:

ا *elif*, و *vav*, ی *ye*.

a Ünlüsü ve Yazılışı

Farsça'nın *a'sı* söylenişçe Arapça'nın kapalı ve incemiş *a'sına* benzer; yani *a* ile *e* arasında, Türkçe'nin *e'sinden* daha açık bir ses olarak söylenir. Bu ses Osmanlı Türkçesi'nde söylenişte benimsenmemiştir. Azerî Türkçesi ise Arapça ve Farsça asıllı kimi kelimelerde belli ünsüz seslerle birlikte bugün de bu sesi kullanmaktadır:

حرکت *háreket*, حسسته *háste*, صمد *sámed*, ظفر *záfer*, عسكر *ásker* gibi.

Bu ünlünün nicelik bakımından **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır. Buna bir de خ *hi* önündeki ortalama *a'dan* gelişmiş bir *o* sesini katmak gerekir. Aşağıda her biri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Ortalama a. Arapça'nın *a'sına* benzer. Farmlar da bu sesi *a* ile *e* arası bir sesle, açık bir *e* gibi söylerler:

حر *hár* "eşek", چرخ *čárh* "çark", طشت *tášt* "geniş leğen", حسسته *hástá* (hasta), استر *ástár* "kaptır", در *dár* "kapı" gibi.

Türkler Farsça'dan aldıkları kelimelerde bu sesi çeşitlendirip kalın ve ince ünsüz harflerine göre kendi *a* ve *e*'leri gibi söylemişlerdir:

har, çark, taş, hasta, ester, der "kapı" gibi.

- Kelime başında bu sese karşılık gelen işaret, harekeli yazıda ^ا *üstünlü elif*, harekesiz yazıda ise yalnızca ا *elif'tir*:

ابر *ebr* "bulut", ابرو *ebrú* "kaş", اژدرها *ejderhá*, احكر *ahker* "ateşli kül, ince kor", اختر *ahter* "yıldız", اسب *esb* "at", اشك *eşk* "göz yaşı" gibi.

- Kelime içinde bir ünsüz harften sonra harfle gösterilmez, ünsüz harf üstünlü okunarak varlığı belirtilmiş olur:

بخت *báht*, بخش *báhş* "pay, kismet", چشم *çeşm* "göz", درد *derd* (*dert*), رفتار *reftâr* "yürüyüş, gidiş", زرد *zerd* "sarı", شب *şeb* "gece" gibi.

- Kelime sonunda, Arapça ve Türkçe'de olduğu gibi, ه *he* ile yazılır:

آهسته *áheste*, بسته *beste* "bağlı", دسته *deste*, چرمه *çerme* "kır at", تخته *tahta*, حسسته *hasta*, زرده *zerde*, گنده *gende* "kokmuş, pis kokulu" gibi.

Ortalama a'dan gelişmiş bir ünlü: o. Farsça'da yalnız خ (*hi*) ile başlayan ünlüsü ortalama *a*'lı kapalı hecelerde, bir de uzun okunmayan bir *vav*'ın kalıntısı olarak *o* ünlüsü bulunmaktadır. Bu gibi kelimelerde *vav*, eski Farsça'daki bir tür خ *hi*'nin söyleyişteki yuvarlak niteliğini (خو = *h*) belirtmek için yazıda kullanılmıştır:

خوش *hoş* (eski söylenişi: *h^vaş*), خور *hor* (eski söylenişi: *h^var*) gibi.

Bu gibi kelimelerdeki bu ünlünün Osmanlı Türkçesi dönemi Türkçe metinlerinde birkaç türlü yazılmış olduğu görülür:

- vav* ve *elif* ile: خواب *h^vâb* “uyku”, خواجه *h^vâce* “hoca, önder”, خوان *h^vân* “sofra”, حوار *h^vâr* “aşağı, zavallı; yiyen, içen”, استخوان *ustuh^vân* “kemik”;
- yalnız *vav* ile: خوجه *hoca*, خون *hon*, خور *hor*;
- yalnız *elif* ile (günlük dille yazılmış, klasik yazımı aktarmayan metinlerde): حاب *hâb*, خان *hân*, استخان *üstühân*.

Bu yazılışlar belli sayıdaki bu kelimelerin Türkçedeki söyleniş biçimlerini yansıtır ve gerçekleşen değişmelere işaret eder.

Uzun a. Farsça konuşanlarca *a* ile *o* arası uzun bir sesle söylenir. Osmanlı Türkçesi bu sesi de almamış, kendi *a*'sına dönüştürmüştür.

Not. Bu ses bugünkü Özbek yazı dilinin dayandığı Taşkent Özbekçesi'ne geçmiştir. Bizde Güneydoğu Anadolu ağızlarında da bulunmaktadır.

- Kelime başında Arapçadaki gibi *medli elif* ile yazılır
آب *âb*, آباد *âbâd* “bakımlı, bayındır”, آگاه *âgâh* (Agah) “bilgili; uyanık”, آواره *âvâre* (avare) “başı boş” gibi.

Uyarı. Aynı işaretin Türkçede uzun olmayan *a* için kullanıldığını hatırlayalım.

- Kelime içinde bir ünsüz harften sonra *elif* ile karşılır:
بار *bâr* “yük; meyve”, جانان *cânân* “sevgili”, پاره *pâre* “parça”, چاره *çâre*, دارو *dârû* “ilaç”, راست *râst* “doğru”, زار *zâr* “inleme, inleyiş”, زاله *jâle* “çiğ, şebnem”, کوشاده *küşâde* “açılmış, açık”, کار *kâr* “iş” gibi.
- Kelime sonunda uzunluğu gösteren yine *elif* tir:
حارâ *hârâ* “kaya, sert taş”, دانâ *dânâ* “okumuş, bilgili”, کالا *kâlâ* “kumaş”, والا *vâlâ* “yüksek, yüce” gibi.

i Ünlüsü ve Yazılışı

Farsçada bu ünlünün de **ortalama** ve **uzun** türleri vardır.

Ortalama i. Farslar tarafından *i* ile *e* arasında, kapalı bir *e* (*é*) gibi söylenir. Bu söyleniş Arapçadan alınma kelimelere de uygulanmıştır: *éhsân* (*ihsan*) gibi.

- Kelime başında harekesiz yazıda yalnızca *elif* ile yazılır. Bu durumda *elif*, *esre*'nin yerini tutmuş olur:
استاده *istâde* “kalkmış, ayaklanmış”, اشکنجه *işkence* gibi.
- Kelime içinde harfle gösterilmez, esreli okunan ünsüz harfiyle varlığı ortaya çıkarılmış olur:
شکسته *şikeste* “kırık, kırılmış”, کران *girân* “ağır”, چراغ *çirâğ* “lamba”, خرد *hired* “akıl”, گل *gil* “çamur, balçık”, کرده *girde* “yuvarlak çörek, kirde” gibi.
- Kelime sonunda, söyleniş değeriyle ilgili olmak üzere, Farsça'ya özgü bir yazılışı vardır, *he* ile yazılır:
چه *çi* “ne”, کی *ki*, نه *ni* gibi.

Uzun i. Arapça'nın *uzun i*'sinden farklı değildir; ancak Farsça'nın eski dönemlerinde kapalı, uzunca bir *e* gibi de söylenmiştir: شیر *şêr* “arслан”, سیر *sêr* “tok; dolu” gibi. *Uzun i* gibi okunduğunda, uzunluğu gösteren *ye* harfine “belirli *ye*” (yâ-i ma'rûfe) adı verilmiş, uzunca *e* olarak okunduğunda ise aynı *ye*'ye “belirsiz *ye*” (yâ-i meçhûle) denmiştir.

Türkçede *e* sesine yer verilmemiş, bu gibi kelimeler ya *uzun i* ile ya da *ortalama e* ile söylenmiştir. Osmanlı Türkçesi üzerine gramer yazan Batılılar bu duruma değinmişlerdir.

Not. Eski metinlerde karşılaştığımız en çarpıcı örnek دیو *dêv* “şeytan” kelimesidir. Bu kelimenin bir yandan *div* okunmasını gerektirecek gibi دیو, bir yandan da *dev* okunduğuna işaret eder biçimde دو, دُو olarak yazıldığı görülür.

- Kelime başında, Arapça kelimelerdeki gibi, ا biçimiyle yazılır:
ایران *Îrân*, این *în* “bu”, ایزد *Îzid* “Tanrı” gibi.
- Kelime içinde bir ünsüz harfinden sonra ِ *ye* ile gösterilir:
بیرون *bîrûn* “dış”, دیده *dîde* “göz; bakış”, ریزه *rîze* “parça, kırık”, شیرین *şîrîn* “tatlı”, شیر *şîr* “arслан” gibi.
- Kelime sonundaki yazılışı yine ی *ye* ile yazılır:
بسی *besî* “bolluk”, گیتی *gîtî* “dünya”, سوری *sûrî* “kırmızı renkte güzel kokulu bir gül”, نیلی *nîlî* “mavi renkli” gibi.

u Ünlüsü ve Yazılışı

Farsça'nın bu yuvarlak ünlüsünün de **ortalama** ve **uzun** türleri vardır.

Ortalama u. Farsçada ü bulunmadığından bütün ünsüz harfleriyle birlikte duyulan ses *u*'dur: گل *gul* (gül), مشت *muşt* “yumruk” gibi. Farsça kelimelerin Türkçe söylenişinde bu ses *u*, *o* ve *ü* olmak üzere çeşitlenmiştir:

sufra yerine *sofra*, *gul* yerine *gül* gibi.

- Kelime başında, Arapçada olduğu gibi, harekesiz yazıda ötrü *ü* olduğu var sayılan ا *elif* ile yazılır:
افتاده *uftâde* “düşkün”, اشرار *uştur* “deve”, استاد *ustâd* gibi.
- Kelime içinde yazıda harfle gösterilmez, ünsüz harfi ötrü *ü* okunarak varlığı ortaya çıkarılır:
برده *burde* “götürülmüş, taşınmış”, شکفته *şukufte* “açılmış”, گفته *gufte* “söylenmiş, söz”, گل *gul* (gül), رشته *muştâ* “kunduracıların deriyi dövmekte kullandıkları bir alet” gibi.
- Kelime sonunda bulunmaz.

Uzun u. Yazıda uzunluğu و (*vav*) ile gösterilen ünlü sestir. Ancak söyleyişte bu ünlünün Farsçada iki türü bulunur. Biri Türkçedeki *u*'nun uzunudur. Buna eski gramerlerde “belirli *vav*” (*vâv*-ı ma'rûfe) denirdi:

دور *dûr* “uzak”, مور *mûr* “karınca” örneklerinde olduğu gibi.

Öteki ise uzunca söylenen bir o (=ö)'dür. Buna da “belirsiz *vav*” (*vâv*-ı meçhûle) denmekteydi:

زور *zôr* “güç, kuvvet”, شور *şôr* “tuzlu” gibi.

Bu kelimeler Osmanlı Türkçesi konuşma dilinde ortalama *o* gibi söylenmiştir. Edebiyat dilinde ve özellikle şiirde ise uzunlukların korunduğu görülür.

- Kelime başında او biçimiyle yazılır; و *vav*, ا *elif* üzerindeki yazılmayan ötrü'nün uzunluk değerini karşılar:
اوج *ûc* “bahis”, استاد *ustâd* “usta”, افتاده *uftâde* “düşkün, düşmüş”, اوماج *ûmâc* “bir tür sebze çorbası”.
- Kelime içinde, bir ünsüz harften sonra و *vav* ile gösterilir:
مور *mûr* “karınca”, کوفته *kûfte* (köfte) “ezilmiş, dövülmüş”, سوخته *sûhte* (*softa*) “yanık, yanmış” gibi.
- Kelime sonunda uzunluk yine و (*vav*) ile gösterilir:
بارو *bârû* “kale duvarı”, دارو *dârû* “ilaç”, بانو *bânû* “hanım sultan, hükümdar eşi, prenses” gibi.

Yazılışları aynı olan sözcüklerin doğru seslendirilmeleri metnin bağlamından tespit edilebilir, buna göre قوش sözcüğü hareket anlamında “koş-“, hayvan anlamında “kuş” okunmalıdır. Siz de aşağıdaki kelimelerin bağlama göre nasıl okunabileceklerini bulunuz: دوش, اوچ, اون, اول

SIRA SİZDE

Osmanlı Türkçesi'nin Ünlüleri Üzerine Değerlendirme

Yukarıda Arapça ve Farsça'nın ünlüleri üzerine yaptığımız açıklamalar sırasında da değindiğimiz gibi, bu dillerdeki değişik ünlüler ortak konuşma dilinde büyük ölçüde Türkçe'nin ünlülerine dönüştürülmüştür. Ancak medrese eğitimi görmüş, bu iki Doğu dilini yazı dili olarak kullanabilecek seviyede öğrenmiş, özellikle **tecvit** okumuş olanların söyleyebilme becerisi kazanmış oldukları kimi değişik ünlüler bu gibilerin diline bulaşmış ve aynı yolla, özellikle XVI. yüzyıldan sonra, şehirli diline (İstanbul'un okur-yazarlarının söyleyişlerine) geçmiştir.

Bunlar arasında en önemlisi uzun ünlüler, daha yerinde bir ifadeyle, ünlü uzunluklarıdır. Manzum metinlerde kelimelerin vezne uygulanmasında büyük bir titizlikle korunmuş olan uzunlukların kapalı hecelerde ortak konuşma dilinde de yaşatılmış olduğu söylemek pek de doğru değildir. Ama açık hecelerin uzun ünlülerini söylemekte okumuş şehirlilerin çok titiz ve özenli davrandıkları da şüphesizdir. Bugün bile konuşma sırasında birçok kelimedede uzunluğun belirtilmemesi söyleyiş kusuru sayılmaktadır. Bununla birlikte kimi yöreler ünlü uzunluğunu hemen hemen hiç tanımamıştır. Kıbrıslı Türklerin dili bu yönden oldukça ilgi çekicidir. Öte yandan açık hecelerin ünlüsünün uzun okunması, bir eğilim olarak kimi Türkçe kelimelere bulaşmış olduğu gibi (*vâ-ret-mek*, *vâ-rol*, *vâ-rı-nı*; *bâş üstüne*, *yarârı*) yarı okumuşların dilinde bozuk biçimlerin yer bulmasına yol açmıştır: *zafer* yerine *zâfer*, *zararı* yerine *zarârı*, *hakem* yerine *hâkem*, *rakip* yerine *râkip*, *lakap* yerine *lâkap* gibi.

Diğer bir ses, Arapça ve Farsça'da *a* ile *e* arası bir ses olan, daralmış ve incelmış *a'*dir (=á). Arapça kelimelerde *ح ha*, *خ hi*, *ص sad*, *ض dad*, *ط ti*, *ظ zi*, *ع ayın*, *غ gayın*, *ق kaf*; Farsça kelimelerde ise *خ hi*, *ص sad*, *ط ti*, *غ gayın* harflerinden önceki ve sonraki *a'*nin böyle bir değişik *a* olarak söylendiği yabancı gramercilerin belirledikleri bir konudur: *حرم hárem*, *احباب áhbâb*, *صحابه sâhâbe* “arkadaş”, *اصحاب áshâb* “arkadaşlar”, *اضداد ázdâd* “zıtlar”, *اطباق átbâk* “tabakalar”, *ظن zânn*, *علم álem* “sancak”, *غلبه gâlebe* “üstünlük, üstünlük sağlama”, *اغلب ágleb* “en üstün”, *قلم kâlem*, *اقلام áklâm* “kalemler”, *صد sád* “yüz”, *طشت tášt* “geniş leğen”, *خر hár* “eşek”, *غلتیده gáltide* “yuvarlanmış” gibi. Bu ses, yukarıda değinip örneklerini verdiğimiz gibi, bugün de ortak konuşma dilimizde kimi kelimelerde yaşatılmaktadır. Bundan sonraki üniteye ünsüzler konusu işlenirken bu ünsüz harflerinin taşıdığı değerlerin Türkçe söyleyişte uğradığı değişimler üzerine gerekli açıklamalar yapılacaktır.

Burada ünlü uzunluklarıyla bağlantılı olarak bir de aruzla ilgili bir uygulamaya kısaca değinmekte yarar vardır. Aruzla yazılmış bir şiirde, veznin gerektirdiği yerlerde, bir kelimenin açık hece ünlüsü uzun okunmak zorundadır. Kelimeleri böyle okunarak ezberlenmiş bir şiir ezberlenirken de böyle okunurdu. Bu durum, aruzun Türkçe'ye uygulanmaya çalışıldığı önceki dönemde ünlüler bakımından hem büyük sıkıntı yaratmış, hem de uzun okuma alışkanlığını güçlendirmiştir. Aşağıda XV. yüzyıldan sonra en çok okunan ve ezberlenen metin olan Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden seççe günümüz diliyle uygunlaştırarak verdiğimiz beyitler bu durumu yansıtan çarpıcı bir örnektir.

Tecvit. “Harfleri ses yolunda oluştukları yere ve niteliklerine göre söylemek” anlamındaki **tecvidül-hurûf** tan kısaltılmış bir terimdir. Dilciliğin fonetik (ses bilgisi) alanıdır.

Tablo 2.1
Türkçe, Arapça
ve Farsça'da
Ünlülerin
Yazımı

Harf- Ses	Türkçe Kelimelerde			Arapça Kelimelerde			Farsça Kelimelerde			Harf
	Sonda	Hece içinde	Başta	Sonda	Hece içinde	Başta	Sonda	Hece içinde	Başta	
a	ا ه	ا ه	آ	ه	—	ا	ه	—	ا	ا ه elif, he
â	—	—	—	ا	ا	آ	ا	ا	آ	آ ا medli elif, elif
e	ه	— ه	ا	ه	—	ا	ه	—	ا	ه ا elif, he
ı	ی و	ی و	ای	—	—	ا	—	—	ا	وی یا ای elif, elif-ye, ye, vav
i	ی و	ی و	ای	—	—	ا	ه	—	ا	وی یا ه ا elif, he, elif- ye, ye, vav
î	—	—	—	ی	ی	ای	ی	ی	ای	ی یا ای elif-ye, ye
o	—	Yalnız ilk hecede: و	او ئو	—	—	—	—	—	—	و ئو او elif-vav, hemze-vav, vav
ö	—	Yalnız ilk hecede: و	او ئو	—	—	ا	—	—	—	ئو او و elif-vav, hemze-vav, vav
u	ی و	و ی	او	—	—	ا	—	—	ا	ی و او elif, elif-vav, vav, ye
û	—	—	—	و	و	او	و	و	او	و او elif-vav, vav
ü	و ی	و ی	او	—	—	ا	—	—	ا	ی و او elif, elif-vav, vav, ye

Not. Tablo 2.1'den hemen önce bahsedilen Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inden alınmış beyitlerde uzun okunan bütün ünlülerde uzunluk için işaret kullanılmış, ayrıca bu heceler (bazen de yalnızca kimi Türkçe ekler) koyu italik karakterle yazılmıştır. Dikkat edilirse aruzun Türkçe'ye uygulanmasında ünlüler bakımından büyük bir sıkıntı göze çarpmaktadır.

Allah *â*dın zikr *edê*lim evvelâ / Vâcib oldur cümle *iştê* her kulâ
Şerbetî karşımda tuttû hûriler / *Bû*nu *sânâ* verdi Allah *dê*diler
İçtim *ânî* oldu cismim nûra gark/*Ê*demezdîm kendimî nurdân fark

Ünlüler konusunun daha başka ayrıntıları varsa da, şimdilik şu belli başlı ünlü türleriyle genel eğilim ve özel durumları görmek yeter sayılabilir.

Sonuç olarak söylememiz gereken, alıntı kelimelerdeki yabansı ünlü seslerin Osmanlı Türkçesi döneminde ortak konuşma diline büyük ölçüde inmediği, bir ölçüde şehrili (özellikle İstanbul'un okur-yazar şehirlisi) diline bulaştığı ve okur-yazar kesimlerce benimsenip yaşatıldığıdır.

Tablo 2.1'de üç dilin ünlülerini karşılayan alfabe harfleri ve bunların yazılış biçimleri özet hâlinde verildi. Sol sütunda yer alan bugünkü alfabe harfleri, bu yazılış biçimlerinin Türkçe söyleyişteki değerlerini vermektedir. Çizgicik (-) yazım bakımından “harfle gösterilmez”, ses açısından ise “yoktur”, ya da “bulunmaz” anlamını taşır.

Özet

Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünlü harflerinin ses değerlerini tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesi alfabesi üç dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) seslerini karşılayan ortak bir alfabe idi. Bu alfabede Arapça ve Farsça'ya özgü sesler için ayrı işaretler bulunuyordu. Öte yandan Türkçe'ye bu iki dilden alınmış olan kelimeler, söyleyişte ortaya çıkan farklılıklar göz önünde bulundurulmaksızın, yazılışları değiştirilmeden aynen alınmışlardır. Bu durum bir yandan yazının harflerinin sesleri hangi değerlerle yansıttığını, bir yandan da söyleyişte meydana gelen değişimleri belirlemede güçlükler yol açmıştır.

Arapça ve Farsça'ya özgü ünlü sesler ile bunları karşılayan işaretleri ayırabilmek.

Ünlüler bakımından en önemli konu bunların nasıl seslendirildiğidir. Türkçe'nin zengin ünlü sistemi bu iki Doğu dilinin ünlülerini karşılamak açısından geniş imkânlar sunar. Ancak söyleyişte eldeki imkânların nasıl kullanıldığını yazıdan belirlemek söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte Avrupalı gramercilerin bu dönemle ilgili gramerleri ve sözlükleri alıntı kelimelerin ünlülendirilmesiyle ilgili yeterli bilgiler vermektedir.

Bu bilgilerden yola çıkıldığında şöyle bir durumla karşılaşılır: Ortak **konuşma dili** ile okur-yazarların şekillendirdikleri **şehirli dili** arasında ayrılıklar bulunmaktadır. Öte yandan bir de **okuma dili** vardır. Bu da bir metni yüzünden ve ezbere okurken sesleri yabansı özellikleriyle söylemekle ilgilidir.

Ünlü sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebilmek.

Bu alışkanlığın Türkçe metinleri okurken aynı harflere de uygulanması yüzünden kimi sesler okur-yazarların diline de bulaşmış ve belli bir kesimin dilinde yer tutmuştur. Bu yolla dile yerleşen en önemli unsur ünlü uzunluklarıdır. Türkçe kelimelerde var olmayan bu ünlü niteliği Arapça ve Farsça kelimeler yoluyla gelmiş, özellikle de şiirde kullanılan aruz vezni bunların korunması yolunu genişletmiştir.

Kendimizi Sınavalım

- Aşağıdakilerden hangisi seslendirildiğinde uzun ünlü **ortaya çıkmaz**?
 - sema
 - emanet
 - selami
 - azamet
 - tarih
- Aşağıdakilerin hangisinde ünlüleri bakımından Arapça **olmayan** bir kelime vardır?
 - mezar-gurur
 - kalp-gönül
 - secde-cümle
 - servet-cevdet
 - kabul-cumhur
- “**Hâ’-i resmiye** (= şekilce he)” ünlü değerinde kullanıldığında kendisinden sonra gelen harflerle birleşmez: قهوة *kahve*, دره *dere*, بیره *bere*, يولده *yolda*. Aşağıdaki örneklerde ه he’nin ünlü değerinde kullanılmadığı şık hangisidir?
 - قبله *kible*,
 - حكاية *hikâye*
 - توه *tüh*
 - بسته *beste*
 - آنقره *Ankara*
- Aşağıdakilerden hangisinin yazımı Farsça’ya özgüdür?
 - جوان *cüvan*
 - جوار *civar*
 - کروان *kervan*
 - عنوان *unvan*
 - خواجه *hoca*
- Aşağıdakilerin hangisinde ünlüleri bakımından Türkçe kelime **yoktur**?
 - بيچتی - اورتو
 - اوستون - اسره
 - ايلىك - اويمه
 - خوار - ذكا
 - آتی - طولتماچ
- Aşağıdakilerin hangisinde, kendisinden sonra eklenecek hecelerin ince sıradan gelmesi söz konusudur?
 - sürat
 - garb
 - surat
 - sanat
 - etraf
- Arapça sözcüklerde **kalın ünsüz** ح *ha*, خ *hi*, ص *sad*, ض *dad*, ط *ti*, ظ *zi*, ع *ayın*, غ *gayın*, ق *kaf* harflerinden önce üstün (fetha), kapalıca ve incelmış á değerindedir. Aşağıdaki hangi örnekte bu kuralın aksine bu ses e’ye çok yakındır?
 - احباب
 - اححق
 - اطلس
 - اخلاق
 - اصناف
- Aşağıdakilerin hangisinde ا (*elif*) harfi a ünlüsünün uzunluğunu göstermek için **kullanılmamıştır**?
 - والى
 - كرامت
 - بنا
 - باتاق
 - عالم
- Ortalama a’dan gelişmiş bir ünlü olan o ile yazılmış Farsça kökenli kelime aşağıdakilerden hangisi **değildir**?
 - خوش
 - يوم
 - خور
 - خون
 - خواجه
- Arapça’nın tek yuvarlak ünlüsü olan ortalama u, Türkçe’de çeşitlenmiş, dört yuvarlak ünlü değeriyle söylenir duruma gelmiştir. Bu kullanım aşağıdaki kavramlardan hangisi ile açıklanabilir?
 - Tecvidü’l-hurûf
 - Okuma dili
 - Halkılıştırma
 - Şiir dili
 - Edebiyat dili

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “a Ünlüsü ve Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Farsça'nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise bu üniteyi bütünüyle yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “a Ünlüsü ve Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d Yanıtınız yanlış ise bu üniteyi bütünüyle yeniden gözden geçiriniz.
9. b Yanıtınız yanlış ise “Ortalama a'dan gelişmiş bir ünlü: o” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. c Yanıtınız yanlış ise “Arapça'nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kelimelerdeki ünlüler niteliklerine göre şöyle sınıflandırılabilir:

a: kalın, geniş, düz (*ala, alım, ıslak, ulak*)

e: ince, geniş, düz (*elek, ekim, istek, öfke, tünek*)

ı: kalın, dar, düz (*alım, ılık, ıslak*)

i: ince, dar, düz (*ekim, ilik, istek*)

o: kalın, geniş, yuvarlak (*oy, boyun*)

ö: ince, geniş, yuvarlak (*öfke, ölüm*)

u: kalın, dar, yuvarlak (*boyun, ulak, ulu*)

ü: ince, dar, yuvarlak (*ölüm, tünek, tütün*)

Sıra Sizde 2

Uzun söylenen hecelerine göre kelimeleri şöyle yazmalıyız:

تجارت ایفا ضرورت افاده عقیده قاتل طوبا نوری

Sıra Sizde 3

دوش döş (bağır bağlamında), düş (rüya bağlamında)

اچ üç (sayı bağlamında), öç (intikam bağlamında), uç- (uçmak bağlamında)

اون on (sayı bağlamında), ün (ses ve şöhret bağlamında), un (öğütülmüş besin bağlamında)

اول ol- (yardımcı fiil), öl- (vefat etmek bağlamında), evvel (ilk bağlamında)

Yararlanılan Kaynaklar

Deny, J. (1921). *Grammaire de la langue Turque - Dialecte Osmanli* çev. Elöve, A. U. *Türk Dili Grameri*. 1941-1953, İstanbul.

Meninski, F. À M. (1680). *Grammatica Turcica*, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Timurtaş, F. K. (1979). *Osmanlı Türkçesi Grameri*, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.2558.

Viguiet, M. (1790). *Elements de La Langue Turque*. Constantinople.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünsüz harflerinin ses değerlerini tanıyabilecek,
- Arapça ve Farsça'ya özgü ünsüz sesleri gösteren harflerle ortak sesleri karşılayan harfleri ayırabilecek,
- Ünsüz sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ünsüzlerde Nitelik
- Boğumlanma
- Ünsüzlerde Ton
- Ses Değerlerinde Halklılaşma

İçindekiler

Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri II: Ünsüzler

TÜRKÇE'NİN ÜNSÜZ SESLERİ

Ünsüz sesler ciğerlerden gelen havanın, ses yolundan geçerken belli noktalardaki daralma (sıkışma) ve kapanma (tıkanma) yüzünden meydana getirdiği gürültü ile duyulan seslerdir. Bu daralma ve kapanma noktalarına **boğumlanma noktaları** diyoruz. Bu gürültü bazen sürtünerek sızmadan meydana gelen bir hışırtı, bazen de kapanan bir noktanın birden açılmasıyla oluşan bir patlama şeklindedir.

Niteliklerine Göre Ünsüzler

Ünsüzler de ünlüler gibi taşıdıkları ortak nitelikler ve ayırıcı özelliklerine göre çeşitlenmişlerdir.

- Duyulurluklarındaki iki ana nitelik bakımından iki öbek oluştururlar:
 - sızmalı ünsüzler: *f v ğ h j ş l r s z y*;
 - patlamalı ünsüzler: *b p c ç d t g k m n*.
- Dudaklardan gırtlığa kadar uzanan yoldaki oluşum noktalarına (boğumlanma yerlerine) göre de birtakım ortak nitelikler taşırlar. Buna göre de üç öbeğe ayrılırlar:
 - dudak ünsüzleri: *b p m v f*;
 - diş ünsüzleri: *d t c ç j ş z s n l r*.
 - damak ünsüzleri: *k g ğ*. Bunlar ön (sert) damaktaki (ya da damak önündeki) boğumlanma noktasından çıkarlar. Dilimizde bunların bir de art (yumuşak) damakta (ya da damak ardında) meydana gelen boğumlanma noktasından çıkan türleri vardır. Bugünkü alfabemizde bunların işaretleri yoktur. Bunları kalın ve ince sıradan hecelerde ayırt ederiz:
ka/ke (ka-ba / ke-se), ga/ge (ga-ga / ge-ce), ğan/ğen (ka-ğan / be-ğen) gibi.
 - gırtlak ünsüzleri: *h* ile Arapça'dan alınma kelimelerdeki *ه* hemze ve *ح* ayın'dan kalan *kesme* (çarpma).
- Türkçe'nin ünsüz sesleri bir de gırtlaktan gelen soluk akımının **tonlu** (titreşimli, soluklu) ya da **tonsuz** (titreşimsiz, soluksuz) oluşuna göre öbekleşir. Tonlu ünsüzlerde tutulan soluğun hepsi ya da büyük bir kısmı salınmış olur ve bu sırada gerilmiş olan ses **dudaklarında** titreşime yol açarak boğumlanma noktasından güçlü bir gürültü olarak çıkar. Tonsuzlarda ise ses dudakları gerilmez; soluk, tutulmaksızın, olağan bir biçimde bir miktar açılan dudaklar arasından akarak boğumlanma noktasına gelir ve tükenirken donuk bir gürültü şeklinde duyulur.

Ton: Gerilen ses dudaklarında havanın geçişi sırasında meydana gelen titreşimdir.

Ses dudakları: Gırtlığın ortasında bulunan iki küçük kas. Bunlara **ses telleri** de denir.

- a. tonlu ünsüzler: *b c d g ğ j l m n r v y z*
 b. tonsuz ünsüzler: *ç f h k p s ş t*.

Dilimizin ünsüzlerini bu farklı nitelik ve özellikleriyle tanımak, aşağıda yabancı iki dilden, Arapça ve Farsça'dan giren kelimelerdeki ünsüzleri tanıtmak için yapacağımız açıklamalara dayanak oluşturmak açısından gerekli ve yararlıdır.

Osmanlı alfabesindeki işaretlerin bugünkü alfabemizdeki karşılıklarını ilk ünitede görmüştük. Aşağıda yalnız Arapça'ya ve Farsça'ya özgü harfler, bunların gösterdiği ünsüz sesler ile bu seslerin nitelikleri üzerinde durulacaktır.

ARAPÇA VE FARŞÇA'DAN ALINMA KELİMELERDE ÜNSÜZLER

Osmanlı alfabesi, hem Arapça'dan, hem de Farsça'dan alınmış kelimelerdeki bu dillere özgü sesleri aktarmaya yarayan işaretleri de içine alır. Demek ki bu alfabenin kimi harfleri üç dil için ortak, kimi harfleri de Arapça'ya ve Farsça'ya özgüdür. Ancak bu dillerden alınmış kelimelerdeki bu harflerin taşıdığı ses değerleri, ünlülerde olduğu gibi, Türkçe söyleyişte değişikliğe uğratılmış, büyük ölçüde halkılaştırılmıştır. Demek ki bu işaretlerin alıntı kelimelerde yer alması Türkçe söyleyiş bakımından bir değer ifade etmez. Bunları aşağıda ayrı ayrı ele alacağız. Ancak daha önce birkaç önemli noktanın hatırlanması gerekiyor.

Daha önce değinmiş olduğumuz gibi, bu alfabenin ünsüz harfleri, içinde buldukları hecenin ünlüsünü kalın-ince okutmaları yönüyle iki öbekte toplanmıştır:

- a. kalın ünsüz harfleri: ح *ha*, خ *hi*, ص *sad*, ض *dad*, ط *ti*, ظ *zi*, ع *aym*, غ *gaym*, ق *kaf*;
 b. ince ünsüz harfleri: ب *be*, ت *te*, ث *se*, ج *cim*, چ *çim*, د *dal*, ذ *zel*, ر *ri*, ز *ze*, س *sin*, ش *şin*, ف *fe*, ك *kef*, گ *gef*, ل *lam*, م *mim*, ن *nun*, و *vav*, ه *he*, ی *ye*.

Ünlüleri değerlendirirken ünsüz harflerinin bu durumuna değinmiş, aslında ünlülerin kalınlık-incelik değerleri açısından bunların gerçekten de belirleyici olduğunu vurgulamıştık. Bu arada Arapça'nın ünsüzlerine özgü kimi harflerin Türkçe kelimelerde kalın sırayı göstermek üzere kullanıldığını da eklemiştik. İşte bu bilgileri de göz önünde bulundurarak aşağıda bu harfler ayrı ayrı ele alınacak, örnekleriyle birlikte daha geniş olarak tanıtılacaktır.

Arapça'ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri

Alfabe'deki sırasına göre şu ünsüz harfleri yalnızca Arapça'ya özgü seslerin işaretleridir: ء *hemze*, ث *se*, ذ *zel*, ح *ha*, ص *sad*, ض *dad*, ط *ti*, ظ *zi*, ع *aym*.

1. ء **hemze**. Arapça'ya özgü bu ses bir gırtlak ünsüzüdür. Ses dudaklarının kapalı bulunduğu sırada ciğerlerden gelen havanın yaptığı baskı sonucu birden açılan dudaklardan gelen bir patlamayla duyulan tonlu bir sestir. Arapça'da bir ünlü ile başlıyor gibi görünen her kelime aslında bu ünsüzle başlamakta ve ünlü seslere karşılık olan işaretlerle birlikte *a*, *i*, *u* gibi okunmaktadır. Yazıda bu ünsüzü Araplar da göstermezler ve kürsüsü olan ء *elif*'i yazmakla yetinirler.

Bu ünsüz, konuşma dilinde, bugün olduğu gibi, Osmanlı Türkçesi döneminde de bulunduğu yere göre türlü değişikliklere uğratılmıştır:

- a. Kapalı tek heceli kelimedeki iç ses ise, harekesine göre;
 aa. ya *ya* *ye's* yerine *yas*, رأی *re'y* yerine *rey*, رؤیا *rü'yâ* yerine *rüya*, ve شؤم *şu'm* yerine *şom* örneklerindeki gibi tamamen düşürülmüş,
 ab. ya *da* *be's* yerine *beis*, ذاب *zi'b* yerine *ziib* "kurt", بر *bi'r* yerine *biir* "kuyu" örneklerinde olduğu gibi, bir ünlü ses olarak değerlendirilmiştir.
 b. Çift ünsüzle biten tek heceli kelimedeki düşürülmüştür:
 شئ *şey* yerine *şey*, جزء *cüz* yerine *cüz* gibi.

- c. İki ve daha çok heceli kelimelerde ilk hecenin son sesi ise;
 ca. ya **kesmeli** söylenmiş,
 تأثير *te'sîr*, رؤيت *rü'yet*, مؤمن *mü'min* gibi,
 cb. ya da ünlüyü uzatıcı bir etki bırakmıştır:
têsir, rûyet, mûmin gibi.
- d. İki ve ikiden çok heceli kelimelerde, ilk hece açıksa, ikinci ve üçüncü hecenin ilk sesi olarak bir ünlü gibi söylenmiştir:
 تأسر *teessür*, متأثر *müteessir*, سؤال *suâl* gibi.
- e. İki ve ikiden çok heceli kelimelerde, ilk hece kapalıysa, ikinci hecenin başında, ilk hecenin son ünsüzüyle bir hece kurmadığını göstermek üzere, kesmeyle okunmuştur:
 مسئول *mes'ûl*, مشئوم *meş'ûm* “uğursuz” gibi.

Meninski, Viguiet gibi XVII. ve XVIII. yüzyıl gramercileri tarafından verilmiş olan örnekler bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Sonraki yüzyıllarda da durum bundan farklı değildir. Ancak bu gibi kelimelerin özellikle aruzla yazılmış manzum metinlerde vezne uydurulmasında asıllarının korunmasına büyük özen gösterilmiştir. Şehirli okur-yazarların söyleyişçe benzeri bir özen içinde buldukları da kolayca tahmin edilebilir.

Yazılışıyla ilgili ayrıntılar başka örneklerle birlikte dördüncü ünite de verilecektir.

2. ث **se**. Bu harf “peltek se” de denilen bir ünsüz sesin işaretidir. Çıkış yeri dil ucunun üst yüzü ile üst ön dişlerin uçlarıdır. Dil dişler arasından biraz dışarı çıkarılarak söylenir. Türkçe söyleyişte bu niteliğini kaybetmiş, dilin diş ardında kaldığı durumda çıkan s'den farklı söylenmemiştir.
3. ح **ha**. Bu ünsüz işaretinin karşıladığı ses de Arapça'ya özgü bir gırtlak sesidir. Birbirine yaklaşan ses dudaklarının arasından sürtünerek geçen havanın meydana getirdiği hışırtıyla duyulan tonsuz bir sestir. Türkçe söyleyişte bu ses büyük ölçüde değişikliğe uğramış ve yine tonsuz bir gırtlak sesi olan *h* sesine dönmüştür. Söyleyişteki bu değişimin yer yer yazıya da yansıtıldığı görülür:
 لحم *lahm* yerine لهم *lehem* (*lehim*), ساحل *sâhil* yerine ساهل gibi.
4. ذ **zel**. ث'nin tonlusudur. Onun gibi dil ucunun üst yüzünün üst ön dişlerin uçlarına dokunmasıyla çıkarılır. Söylenişi sırasında dil ucu ث'ye göre daha az dışarı çıkarılır. Osmanlı Türkçesi'nin konuşma dilinde olağan *z* gibi söylenmiştir.
5. ص **sad**. Bu ses dilin damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması sırasında dil ucunun üst ön dişlerin ortasına değmesiyle çıkarılır. Tonsuzdur. Kalın ünsüz harflerinden biridir. Kimi kalın sıradan Türkçe kelimelerde *s* yerine kullanılmıştır.
6. ض **dad**. Bu da dilin üst damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması ile kalın nitelik kazanan bir sestir. Söylenişi sırasında hava dilin iki yanından avutlara sürtünerek geçer. Bu sırada dil ucu boşta kalır. Türkçe'de söyleyişte var olmamış, *d* ve *z* dış sesleriyle iki türlü söylenmiştir:
 - a. *d* gibi: قاضي *kâdî*, ضرب *darb* “vurma, vuruş”, فضول *fodul*, فاضل *Fâdil*, رمضان *Ramadan*;
 - b. *z* gibi: قضا *kazâ*, قاضيعسكر *kazasker*, اضافت *izâfet*, ضابط *zâbit*, فاضل *Fâzıl*, فضولى *Fuzûlî*, رمضان *Ramazan*.
7. ط **ti**. Dilin yükselip damağa kapaklanması ve dil ucunun üst ön diş etlerine yaklaşması ile nitelik kazanan tonlu bir sestir. Türkçe'ye bu niteliğiyle girmemiş, alıntı kelimelerde olağan dış sesi *t* gibi söylenmiştir.

Bu sesin harfi kalın ünsüz harflerinden olduğu için, kimi Türkçe kelimelerde ünlünün kalın olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak hem *ت* *te*, hem de *د* *dal* yerine kullanılması, kelime başındaki sesin tonlu mu, tonsuz mu okunacağı konusunda karışık-

Kesmeli. Bu terim Arapça kelimelerde bir ünlü önünde hemzenin söylenişine ilgilidir. “Gırtlak çarpması” da denilen bu söyleyişte ses dudaklarının birbirine bir anlık çarpmasından doğan ünlüye benzer kesik bir ses duyulur: *teesir* gibi.

lığa yol açmıştır: تاش / طش *taş*, طوغرو / دوغرو *doğru* gibi. XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'ni bütün ayrıntılarıyla tanıtan Meninski, gramerinde “ط , Türkçe'nin kendi kelimelerinde *d* sesini verir” açıklamasını yapar ve hem د , hem de ط ile yazılmış örnekler vererek bunların Latin harfli karşılıklarını *d*'li kaydeder: طاغ *dağ*, دوغرو *doğru*, طوغو *doğu*, دوس طوغرى *dosdoğru*, طش طونى *dış donu* gibi.

8. **zı** ظ. Bu da dilin damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması ile kalınlık niteliği kazanan seslerdendir. Dil ucunun üst ön dişlerin ucuna yakınlaştığı bir kapanma noktasından çıkarılır. Bu sesin ث *se* ve ذ *zel*'den nitelikçe farkı, söyleniş sırasında dil ucunun pek az dışarı çıkmasıdır. Türkçe'de bu ses *z* *ze* harfinin sesi olan olağan *z* ile söylenmiştir. Kalın ünsüz harflerinden biri olması yüzünden, kimi kalın sıradan kelimelerde *z* *ze* yerine kullanılmıştır: ظير *zır*, ظورت *zort*, قاز *kaz* gibi.
9. **ayın** ع. Kalın ünsüz harflerinden biridir. Bir boğaz ünsüzünün işaretidir. Bu sesin çıkış yeri boğazda ح 'dan biraz geridedir. Tonlu bir sestir. Havanın daralan ses dudakları arasından geçerken meydana getirdiği titreşimle birlikte oluşan bir gürültü olarak duyulur. Bu sesi bir yabancınn çıkarması son derece zordur. Tecvit okuyanlarca tam yerinden çıkarılmasına 'ayın çatlatmak' denmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde konuşma dilinin tanımadığı bir sestir. Bu sesin XVII. yüzyıldaki değeri için Evliya Çelebi'nin verdiği örnekler çok ilgi çekicidir. XVIII. yüzyıl gramercilerinden Viguier'in şu açıklaması ise konuşma diliyle okuma dili arasındaki farkı göstermek açısından önemlidir: “Bu sesi yalnızca çok şiir okuyanlar ve bilgili (eğitilmiş) kimseler kullanır. Günlük konuşma dilinde kullanılmaz.” Gerçekten de bu boğaz sesi Türkçe söyleyişte başlangıçtan beri çok yadırganmış ve bu sesi taşıyan Arapça kelimelerin söylenişinde köklü değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başlıcaları şunlardır:
 - a. Kelime ve hece başında bir ünlü ses olarak okunur, böylece kelime ünlüyle başlayan bir özellik kazanır: عزرائل *Azrâil-Ezrâil*, عيال *ayal*, شعر *şiir*, شعور *şuur* gibi.
 - b. Hece sonunda düşerken ünlüye uzunluk değeri katar: كعبه *Kâbe*, رعنا *Rânâ*, تعيين *tâyin* (halkılaştırılmış biçimiyle: *tayın*), اعتراف *itiraf* (*itiraf*), اعمار *imâr* (*imar*), اعلان *ilân* (*ilân*), معتبر *mûteber* (*muteber*), شعله *şûle* (*şule*) gibi.
 - c. Bu gibi hecelerde, bir söyleyişe göre, hemze gibi kesmeli söylenir: دعوى *da'vâ*, لعلين *la'lîn* “kırmızı, lâl renginde” gibi.
 - d. Ünlüsü uzun kapalı hecenin son sesi olarak düşürülür: وداع *vedâ*, سماع *semâ* gibi.
 - e. Taşralı dilinde boğumlanma noktasının art damağa kayarak ğ sesine dönmesi için Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) çarpıcı bir örnek verir: شاعر *şâ'ir*. “Şiir söyleyen” anlamındaki شاعر *şâ'ir* (*şair*) de bugün ağızlarda (yani taşralı dilinde) *şâğır* olarak yaşamaktadır.

Aşağıdaki kelimeleri inceleyerek hangilerinde Arapça'ya özgü sesleri gösteren harfler bulunduğunu belirleyiniz:

بلا , حاكم , نصرت , اكرم , نظر , سطر , فرید , فائده , ضرورت , قربان , عرفان , احسان , كرامت , دائره , سلطان , صفا , زيارت , ذكر , تأمين , علم , شكران , ضرر , مصطفى , سليم , ثروت , اصرار , ألم .

Farsça'ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri

Farslar Arap alfabesini aldıkları zaman bu alfabe de kendi dillerine özgü sesler için aslında dört küçük değişiklik yapmışlar, böylece harf sayısını 32'ye çıkarmışlardır. Bunlardan پ *pe*, ب *be*'ye eklenen iki noktayla; چ *çim*, ج *cim*'e eklenen iki noktayla; ژ *je*, ز *ze*'ye eklenen iki noktayla; گ *gef* ise ک *kef*'in 'keşide' denilen çizgisi üzerine eklenen ikinci bir çizgiyle oluşturulmuştur.

Bu ünsüz harflerinin gösterdiği seslerden *ç*, *g* ve *p* kendi dillerinde de bulunduğu için, bu işaretler Türkler tarafından da alınmıştır. *ž* harfinin alınması ise Farsça kelimelerin yazılmasında kullanılmak amacına dayanır. Daha sonra Batı dillerinden alınmış kelimelerde de kullanılmıştır.

İşte bunun gibi, Farslar da Arap alfabesini alırken, dillerine girmeye başlayan çok sayıdaki Arapça kelimeyi olduğu gibi yazabilmek düşüncesiyle Arapça'ya özgü harfleri almışlardır. Bunlar *ث se*, *ح ha*, *ذ zel*, *ص sad*, *ض dad*, *ط tı*, *ظ zı*, *ع ayın* harfleridir.

Bunlardan *ث se* ve *ص sad* harflerini Farslar *س sin* harfinin taşıdığı ses değeriyle söylemişlerdir. Bununla birlikte bu iki harf az sayıda Farsça kelimedeyi bulmuştur *گيومرث* Geyümers “Eski bir Fars hükümdarının adı”, *صد sad* “yüz”, *شصت şast* “altmış” gibi. Bu kullanım Türkçe kelimelerde *ص*'ın kalın sıra belirleyici olmak üzere kullanılması gibidir.

ح ha harfini Türkler gibi Farslar da *ه he* gibi söylerler.

ض dad ve *ظ zı* harfleri de kendilerine özgü nitelikleriyle değil *ز ze* harfinin sesiyle söylenmiştir. Bu açıdan da uygulamaları Türkler gibidir.

ذ zel XV. yüzyıla kadar uzun ya da kısa ünlüden sonraki *د dal* yerine kullanılmış bir harf iken, bu yüzyıldan sonra kullanımdan düşmüştür. Kimi Arapça asıllı kelimelere de uygulanan bu kural *hizmet* (aslı: *خدمت*) kelimesiyle dilimize de geçmiştir.

ط tı'ya gelince, bu ünsüz harfinin ses değeri de Farsçada bulunmaz; ancak birkaç kelimenin yazılışına girmiştir: *طشت* *taş* (*تشت* yerine) “geniş leğen”, *تالھ* *talh* (*تلخ* yerine) “acı” gibi.

Farsça'ya özgü خ: Farsça'ya özgü sayılabilecek seslerden biri, iki türlü söylenişi bulunan ve alfabede *خ* harfiyle temsil edilen sestir. Boğaz sonunda dil köküyle art damak arasındaki bir daralma noktasından çıkar. Bu ses aslında Türkçe'nin de tanıdığı bir sestir; ancak bu dönemde şehirli dilinde gerçek değeriyle söylenmediğini bu yüzyıllara ait gramerlerden öğreniyoruz. Türkçe'de bu ses bir taşralı ağzı sesi olarak yaşamış ve hâlen de yaşamaktadır.

Farsçada tıpkı Arapçadaki gibi boğazlı tonsuz bir art damak sesidir. Hem kendi kelimelerinde, hem de Arapça'dan alınma kelimelerde kendi ses değeriyle kullanılmıştır: *خوف havf* “korku”, *خر har* “eşek”, *خرد hred* “akıl”, *خركوش hargüş* “tavşan”, *حوب húb* “güzel”, *خرده hurde* “küçük, parça”, *بخ yah* “buz” gibi. Türkçe söyleyişte bu sesin değeri değiştirilmiş, *ه he* gibi söylenmiştir.

İkinci tür *خ* Farsça'ya özgü dudaksıl (labial) bir *خ*'dir. Dudakların yuvarlaklaştırılmasıyla çıkarılır. Sesin bu niteliğini belirtmek için önüne her zaman bir *و vav* yazılır: *خويش h'ış* “kendî”, *خواب h'áb* “uyku”, *خوان h'ân* “sofra”, *خواجه h'âce*, *استخوان üstüh'ân* “kemik” gibi. Bu *و vav* bir ünlü ya da ünsüz sesi göstermediği için “okunmayan vav” (*vâv-ı ma'dûle*) diye anılmıştır. Bu gibi kelimelerin Türkçe metinlerdeki yazılışları Türkçe'deki söylenişlerini değerlendirmeye imkân verir. Bu da sonuç olarak böyle bir sesin Türkçe'ye geçmediğidir. Aslında Farslar da bu sesi zamanla terk etmişler, ünlüsü kısa hecelerde *ا'ı* *o'ya* çevirmişlerdir: *خواش* yerine *خوش hoş*, *خوار* yerine *خور hor* gibi.

Farsça'ya özgü v. Farsça'nın bu ünsüzü **çift dudak** *v*'sidir (= *w*). Türkçe söyleyişte değiştirilmiş, bir diş-dudak sesi olan *v* ile söylenmiştir: *آواز âwâz*, Türkçe'de: “avaz avaz bağırma”ta olduğu gibi: *avaz*.

Not. Türkçe'de çift dudak ünsüzü ancak yuvarlak bir ünlüden önce ortaya çıkabilir; *tavuk*, *kovuk*, *fos*, *fodul*, *fukara*, *havuz*. *davul* kelimelerindeki *f* ve *v*'ler böyledir.

Çift dudak: Dilbilim kitaplarında: **bilabial**

Aşağıdaki kelimelerden hangilerinde Farsça'ya özgü sesleri gösteren harfler bulunmaktadır? ender, ejder, hakim, gerdan, fırsat, jale, cevher, belâ, geda, güzergâh, Jülide, kerem, safra, gülşen.

SIRA SİZDE

Türkçe söyleyişte tek bir sese veya iki sese karşılık gelebilen Arapça kökenli harfleri öbekteyerek gösteriniz.

Osmanlı Türkçesi'nin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme

Osmanlı Türkçesi yazı dilinde (edebiyat dilinde), ilk üniteye belirttiğimiz gibi, iki Doğu dilinden alınmış çok sayıda kelime kullanılmıştır. Alfabenin ortak olması yüzünden bu alıntı kelimelerin yazılışları alındıkları dildeki biçimleriyle korunmuş ve eğitim yoluyla öylece yazılmaları sağlanmıştır. Ancak bu durum bu kelimelerdeki Türkçe'nin tanımadığı ünsüz seslerin okur-yazarların diline girmesine yol açmıştır. Özellikle *Kur'an*'ı doğru seslendirme eğitimiyle (tecvit öğrenmekle) açılan yoldan Arapça'nın özel sesleri pek çok kimsenin diline girmiştir. Bununla birlikte, yukarıda her harf için yaptığımız değerlendirmede belirttiğimiz gibi, konuşma diline inmiş çok sayıda kelimeye bu yabancı seslere yer verilmemiş, seslendirme Türkçe'nin kendi ünsüzleriyle yapılmıştır. Arapça'ya özgü ünsüz harflerinin Türkçe kelimelerde sıra belirleyici olarak kullanılmak istenmesi; kurallaşmasa da, bu yoldaki uygulamalar bu harflerin ses değerlerini belirlemede önemli göstergelerdir. Ama yapılacak değerlendirmeler açısından en önemli dayanaklar yabancıların bu yüzyıllara ait Latin harfli Türkçe metinleri, özellikle de Osmanlı Türkçesi'nin dil yapısı ve söz varlığı üzerine yazdıkları gramer ve sözlüklerdir. Bu çalışmalardan elde edilen veriler XVI-XX. yüzyıl Osmanlı Türkçesi'nin ortak konuşma dilinde hemen hiçbir yabancı ünsüz sesin bulunmadığını göstermektedir. Okur-yazarların temsil ettiği şehirli dilinde kimi ünsüz sesler tutunma şansını bulmuş olsalar bile, bunlar, yüzünden ya da ezbere *Kur'an* okumakta olduğu gibi, yazılı bir metni yüzünden, ya da bir şiiri ezbere okurken ortaya çıkan ikincil durumlarıdır. Demek ki ortak konuşma dili yanında bir de okur-yazarlar arasında bir **okuma dili** söz konusu olmaktadır. Bu husus Avrupalı gramerciler tarafından özellikle belirtilmiştir.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki yabancı seslerin değiştirilmesi, bunların söyleyişçe halklaştırılması demektir. İşte bu halklaştırma ile ortaya çıkan değişimler döneminde yazıyla da aktarılmak istenmiş, aynı alfabeye bunun yapılabileceğinin çok çarpıcı örnekleri de verilmiştir. Bu konu bundan sonraki üniteye ele alınacaktır.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı Türkçesi alfabesinin bütün ünsüz harfleri Arapça ve Farsça'daki farklı niteliklerine işaret edilerek Latin alfabesindeki karşılıklarla verilmiş, Türkçe'deki ses değerleri de kısa açıklamalarla birlikte bugünkü alfabenin harfleriyle gösterilmiştir. Düz çizgicik (—) sesin o dilde bulunmadığını belirtir.

Harflerin kelime içindeki durumları değerlendirmeye alınmamıştır. Bunun sebebi bir ünsüz sesin olağan olarak bir hecenin ya başında, ya da sonunda bulunabilmesidir. Bununla birlikte sonu çift ünsüzlü alıntı kelimelerde iç ses olarak yer alabilirler. Ancak bu durumda Türkçe'de çoklukla iki ünsüz arasına bir dar ünlü gelir ve tek heceli kelime iki heceli olurken ilk ünsüz hece başında kalır: *şehr-şehir, vakf-vakıf, emr-emir, devr-devir, tabl-tabul (davul), havz-havuz, lutf-lutuf* gibi. *Halk, kalp* gibi kelimelerdeki *l*'lerin durumu sonraki üniteye ele alınacaktır.

Türkçe söyleyişte		Arapça kelimelerde		Farsça kelimelerde		Harfler
Sonda	Başta	Sonda	Başta	Sonda	Başta	
a. kesmeli söylenir, b. hece ünlüsünün uzamasına yol açar.	e, a, i, u, ü. Uzun <i>â</i> 'dan sonra ikinci hecenin başında: yi	kendi niteliğiyle	e, a, i, u, ü	—	—	ء Hemze
p	b	b	b	b	b	ب
p	p	—	—	p	p	پ
t	t	t	t	t	t	ت
—	—	peltek s	peltek s	—	—	ث
ç	c	c	c	c	c	ج
ç	ç	—	—	ç	ç	چ
h	h	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ح
h	h	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	kendi niteliğiyle	خ
t	d	d	d	d	d	د
z	z	peltek z	peltek z	—	—	ذ
r	r	r	r	r	r	ر
z	z	z	z	z	z	ز
j	j	—	—	j	j	ژ
s	s	s	s	s	s	س
ş	ş	ş	ş	ş	ş	ش
s	s	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ص
z	d, z	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ض
t	t	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ط
z	z	kendi niteliğiyle e	kendi niteliğiyle	—	—	ظ
a. kesmeli söylenir, b. hece ünlüsünün uzamasına yol açar.	a, e, ı, i, o, ö, u, ü	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ع
ğ (sızmalı art damaklı)	g (patlamalı art damaklı) ya da ğ (sızmalı art damaklı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	غ
f	f	f	f	f	f	ف

Tablo 3.1
Osmanlı Alfabesinde
Ünsüzler

k (art damaklı)	k (art damaklı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	ق
k (ön damaklı)	k (ön damaklı)	k (art damaklı)	k (art damaklı)	k (ön damaklı)	k (ön damaklı)	ك
ğ, y (sızmalı ön damaklı)	g (patlamalı ön damaklı)	—	—	g (ön damaklı)	g (ön damaklı)	گ
l (kalın ve ince)	l (kalın ve ince)	l (ince)	l (ince)	l (ince)	l (ince)	ل
m	m	m	m	m	m	م
n	n	n	n	n	n	ن
v	v	w (çift dudak)	w (çift dudak)	w (çift dudak)	w (çift dudak)	و
h	h	h	h	h	h	ه
y	y	y	y	y	y	ی

Özet

Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünsüz harflerinin ses değerlerini tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesi alfabesi üç dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) seslerini karşılayan ortak bir alfabe idi. Bu alfabede Arapça ve Farsça'ya özgü sesler için ayrı işaretler bulunuyordu. Öte yandan Türkçe'ye bu iki dilden alınmış olan kelimeler, söyleyişte ortaya çıkan farklılıklar göz önünde bulundurulmaksızın, yazılışları değiştirilmeden aynen alınmışlardır. Bu durum bir yandan yazının harflerinin sesleri hangi değerlerle yansıttığını, bir yandan da söyleyişte meydana gelen değişimleri belirlemekte güçlükler yol açmıştır.

Arapça ve Farsça'ya özgü ünsüz sesleri gösteren harflerle ortak sesleri karşılayan harfleri ayırabilmek.

Söyleniş değerleri farklı birçok ünsüzün Türkçe'de nasıl seslendirildiği ve ne gibi değişikliklere uğratıldığı konusu ortak konuşma dili, okur-yazar dili ve metin okuma dili seviyelerinde değerlendirilmesi gereken önemdedir. Bu konuda da Avrupalı gramercilerin çalışmaları meseleyi aydınlatmamıza kolaylık sağlamaktadır.

Ünsüz sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebilmek.

Osmanlı Türkçesi döneminde ünsüzler konusunda ilgili değerlendirmeler bakımından Türkçe'nin ve iki Doğu dilinin ünsüz seslerini ortak ve farklı yanlarıyla tanımak gerekir. Bu üniteyle sağlanmak istenen sonuç da bu olmuştur.

Kendimizi Sınavalım

1. Hangi Arapça kökenli ünsüz harfler Osmanlı Türkçesinde ünlü değeri kullanılabılır?

- ث se, ص sad
- ح ha, ح ha
- ذ zel, ظ zı
- ء hemze, ع ayın
- ص sad, ض dad

2. Aşağıdakilerden hangisi “ayın” için söylenemez?

- Kalın ünsüzdür.
- Tonsuz bir sestir.
- Kelime ve hece başında bir ünlü ses olarak okunur.
- Bir boğaz ünsüzüdür.
- Arapçaya özgüdür.

3. Aşağıdakilerin hangisinde Arapça'ya özgü ünsüz harf yoktur?

- صباح
- ظفر
- سفر
- علامت
- دائرة

4. Aşağıdakilerden hangisinin yazımı Farsça'ya özgüdür?

- جوان cüvan
- حوار civar
- كروان kervan
- عنوان unvan
- خواجه hoca

5. Aşağıdakilerin hangisinde ünsüzleri bakımından Türkçe kelime yoktur?

- اورتو - بیچقی
- اسره - اوستون
- اوبه - ایلک
- ذکا - حوار
- طوتماچ - آتقی

6. Aşağıdaki Arapça, Farsça ve Türkçedeki niteliklerine işaret edilerek Latin alfabesindeki karşılıklarıyla tamamlanması istenen tabloyu pe (پ) ve peltek ze (ذ) harfleri için seçeneklerden hangisi yanlışsız doldurur?

Türkçe söyleyişte		Arapça kelimelerde		Farsça kelimelerde		Harfler
Sonda	Başta	Sonda	Başta	Sonda	Başta	
						پ
						ذ

- b/p, -/, p/p ; -/, peltek ze/ peltek ze, -/-.
- /, -/, p/p ; -/, peltek ze/ peltek ze, -/-.
- p/p, -/, p/p ; z/z, peltek ze/ peltek ze, -/-.
- p/p, -/, p/p ; peltek ze/ peltek ze, peltek ze/ peltek ze, -/-.
- p/p, p/p, p/p ; -/, peltek ze/ peltek ze, peltek ze/ peltek ze.

7. Aşağıdakilerin hangisinde ekleme te (tâ-i merbûta) yoktur?

- لحظه
- خلاصه
- شفاعت
- ثبات
- نفقه

8. Türkçe'de hem Farsça hem de Batı dillerinden alınmış kelimelerde kullanılan Fars kökenli harf aşağıdakilerden hangisidir?

- p
- ç
- j
- m
- z

9. Osmanlı Türkçesi döneminde bir metni yüzünden ve ezbere okurken sesleri yabansı özellikleriyle söylemek aşağıdaki kavramlardan hangisi ile ilgilidir?

- Konuşma dili
- Türk dili
- Okuma dili
- Şiir dili
- Yazı dili

10. Aşağıdaki kelimelerden hangisi tonsuz ünsüzlerden oluşmuştur?

- fıstık
- yar
- baca
- vay
- limon

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise “Arapça’ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. b Yanıtınız yanlış ise “Arapça’ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c Yanıtınız yanlış ise “Arapça’ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. e Yanıtınız yanlış ise “Farsça’nın Ünlüleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d Yanıtınız yanlış ise bu üniteyi bütünüyle gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise bu üniteyi bütünüyle gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Arapça’nın Ünsüzleri ve Yazılışları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Farsça’ya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Osmanlı Türkçesi’nin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Niteliklerine göre Ünsüzler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Yararlanılan Kaynaklar

- Deny, J. (1921). **Grammaire de la langue Turque - Dialecte Osmanli** çev. Elöve, A. U. **Türk Dili Grameri**. 1941-1953, İstanbul.
- Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.
- Timurtaş, F. K. (1979). **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.2558.
- Viguiet, M. (1790). **Elements de La Langue Turque**, Constantinople.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Şu kelimelerde Arapça’ya özgü harfler bulunmaktadır:

اصرار حاكم نصرت سطر نظر فائدة ضرورت عرفان احسان دائره
سلطان صفا ذكر تأمين علم ضرر مصطفى ثروت

Sıra Sizde 2

İçinde j ve g sesleri bulunan kelimeler Farsça asıllıdır:

ejder, gerdan, jale, geda, güzergah, Jülide, gülşen

Sıra Sizde 3

ث peltek se ve ص sad: s

ح ha ve ه he: h

ذ zel ve ظ zi: z

ض dad: d ve z

ط ti: d ve t

4

Amaçlarımız

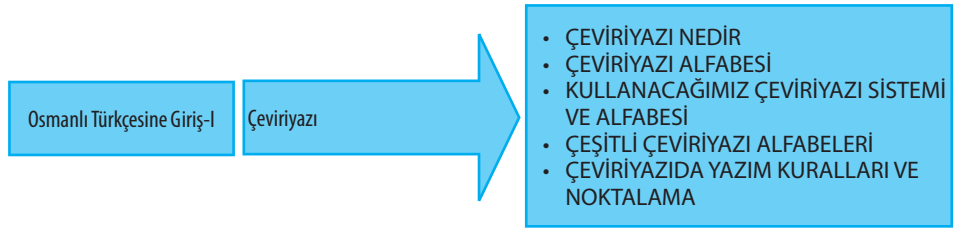
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Çeviriyazının ne olduğunu kavrayıp onu tanımlayabilecek,
- Çeviriyazı alfabesinin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklayabilecek,
- Ünitelerde kullanacağımız çeviriyazı sistemini ve alfabesini tanıyıp, uygulayabilecek,
- Çeşitli çeviriyazı alfabelerini anlatabilecek,
- Çeviriyazıda yazım kuralları ve noktalama kullanılmasının nedenlerini listeleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Çeviriyazı
- Dil, Sesler ve Yazı
- Dilde Değişim
- Alfabe ve Ses Sistemi
- Sesçil Alfabe
- Yazım Kuralı

İçindekiler

Çeviriyazı

ÇEVİRİYAZI NEDİR?

Bir dilin eski bir döneminde, farklı bir alfabeyle yazılmış metinleri kullanılmakta olan alfabeyle aktarma işlemine **çeviriyazı** (transkripsiyon), bu uygulamada kullanılan alfabeyle ise **çeviriyazı alfabesi** denmektedir. İki alfabe sisteminin farklı olması yüzünden kullanılacak çeviri alfabesinde birtakım ayrı işaretlere yer verilmesi gerekebilir ve bu olağandır. Ancak asıl önemli olan bu çevirinin dayandığı anlayışların ve amaçların önceden belirlenmesidir. Çeşitli anlayış ve amaçlara göre bu çeviri işlemi de çeşitlenir.

Çeviriyazı, aslında bir metnin yazıldığı dönemin dilindeki ses birimleri ile bunların bildirişim sistemindeki işleyişleri hakkında bilinen ya da türlü kaynaklardan elde edilen değerlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir seslendirme uygulamasıdır. Bununla birlikte Arap asıllı eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde seslerin ve bunların dilin iç sistemindeki işleyişlerinin değerleri üzerine tam ve doyurucu sonuçlar elde edilemediğinden, bugüne kadar yapılagelmiş yazı çevirimleri, bir ölçüde ses işaretleri olan harfleri birebir aktarma ile bağdaştırılmış karışık bir sistem olmuştur.

Bundan sonraki ünitelerde verilecek örnek metinlerde kullanacağımız sistemin dayanaklarını göstermek üzere dil, sesler ve yazı üzerine yeniden bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır.

Dil, Sesler ve Yazı

Dil toplumların var ettikleri bir ürün, bir toplumu oluşturan kişilerin beyinlerindeki ortak görüntüler sistemidir. Bu sistemin kurucu birimleri **seslerdir**. **Yazı** ise bir araçtır; konuşma dilinde zincirlenen her ses birimini işitme organımızca algılanan değeriyle görme organımızca algılanmak üzere aktarmaya yarar. Bir başka deyişle, yazının varlık nedeni dili göstermektir. Dilleri genellikle yalnız yazı aracılığıyla tanırız.

Dilde Değişim Karşısında Yazı

Dil sürekli olarak değişir. Bu değişimde yazının da etkisi bulunur, ama yazının olmaması hiçbir zaman dilde değişmeye yol açmaz.

Yazı bağlayıcı ve buyurucudur. Karşı koyulmaz bir baskıyla dili etkiler. Bu durum en çok yazılı metinlerin önemli bir yer tuttuğu, zengin bir edebiyatın gelişip yayıldığı dillerde görülür. Bu gibi dillerde gözle algılanan görüntü söyleyişi yönlendirir ve bunun sonucunda ortaya yanlış söyleyişler çıkar. Dil açısından bu, tersine bir işleyiştir ve hiç de sağlıklı bir durum değildir. Kullandığı alfabe yüzünden dilimiz bu hastalıklı durumu yüzyıllarca yaşamıştır.

Bir alfabe dilin seslerini hiçbir karışıklığa yol açmadan gösterebilmelidir. Başka bir dilden alınmamış, yani daha önce kullanılmış olmaktan doğan tutarsızlık ve kusurları bulunmayan bir alfabe başlangıçta dilin seslerini en uygun biçimde yansıtabilecektir. Ne var ki yazıyla söyleyiş arasındaki uyum kısa sürede bozulacağı için, onun da yine tutarsızlık ve kusurlara bürünmesi kaçınılmazdır.

Birinci ünite de belirttiğimiz gibi, dil durmadan gelişir ve değişir; alfabe ve yazı ise tek şekillige bağımlıdır, olduğu gibi kalma eğilimindedir. Böylece *harf* dediğimiz biçimler giderek göstermesi gereken seslerin karşılığı olmaktan çıkar. Bir dönemde sesleriyle uyumlu olan bir yazma biçimi bir sonraki dönemde uyumsuz duruma gelir, bu yüzden değişikliği yansıtabilmesi amacıyla değiştirilir. Bu yeni biçim, Osmanlı Türkçesi yazımında birçok ekte görüldüğü gibi, önceki biçimle bir arada, çoğu kez de birbirinin yerine kullanılacak, sonra bunlardan eski olanı yerini yeni olana terk edecektir. Eskimek ve değiştirilmeye boyun eğmek yazının değişmez kaderidir. Bir dilin tarihinde değişme basamaklarının ancak birinde görülen denklik ve uyum sonraki basamakta görülmez; çünkü gelişme süregelen, yazım ise durağandır. Biri durmaz, ilerler; öbürü öylece kalır. Sonuç olarak uyumsuzluk hep sürer gider.

Alfabe başka bir dilden alınmışsa, iki dil arasında bulunması olağan farklar yüzünden, yazı sisteminin imkânları yeni işleyişinde uyum gücünü çeker; kimi yönden tutarsızlık, kimi yönden de yetersizlik gösterir. Bu durum zaman içinde birtakım çözüm arayışlarına yol açar, birtakım çarelere başvurmak kaçınılmaz olur.

Tutarsızlıkların en kötülerinden biri aynı ses için birden çok harfin bulunması, yetersizliklerin en kötüsü ise dile özgelik kazandıran temel seslendirme sistemini yansıtacak sayıda işaret bulunmamasıdır. Arap asıllı eski Türk alfabesi hem tutarsızlık, hem de yetersizlik açısından en çarpıcı örneklerden biridir.

Sonuç olarak, “yazı, dilin bedenine göre biçilip dikilmiş bir elbise değil, üzerine çekilmiş bir örtüdür”. Türkçenin bu döneminde yaşandığı gibi, bu örtü kimi zaman dil yapısını büsbütün kaplar ve onun gerçek görüntüsünü iyice belirsizleştirir.

Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi

Hangi alfabe kullanılmış olursa olsun, yazı işaretleri yine de **dilin ses sistemini** gösteren araçlar olduğuna göre, bir dilin eski dönemindeki durumunu aydınlatmak için yapılması gereken iş, görüntüyü yansıtan bu araçların sistemle ne ölçüde uyduğunu belirlemektir. O hâlde konumuz bakımından önemli olan, Osmanlı Türkçesi alfabesinin ve yazımının Türkçenin ses sistemini göstermekteki durumunu doğru değerlendirmeye çalışmaktır. Böyle bir işe girişildiğinde yazımın aracılığı ancak yorumlanmak şartıyla bir değer taşıyabilir. Asıl güçlük buradadır ve yazıdan doğru yorumlara ulaşılması konunun en can alıcı noktasıdır. Bu yolla ulaşılabilecek sonuç, incelenen dönemin ses sistemini ortaya koymak, bir başka deyişle, kullandığı seslerin dökümünü yapmak olacaktır.

Her dil birbirine göre iyice farklılaşmış belli sayıda ses birimi kullanır. Dilin belli bir dönemi üzerindeki çalışmalarda bu birimlerin ortaya çıkarılması en önemli ve birincil iş. Öte yandan Osmanlı Türkçesi döneminde olduğu gibi, yabancı dillerden alınmış kelimelerin seslendirilmesinde dilin kendi sesleri yanında bu kelimelerdeki yabancı seslere ne ölçüde yer verildiğini belirlemek, bunların dilin kendi ses sistemine alınıp alınmadığını ya da ne ölçüde ve hangi sınırlar içinde kalınarak alındığını ortaya koymak göz ardı edilemez bir gerekliliktir. Eski yazımın başlangıçtan beri benimsediği ana kural alıntı kelimelerin yazımlarının değiştirilmemesiydi. Bu anlayışa göre yazım bilmek, Arapça ve Farsça kelimeleri doğru yazmayı bilmek demektir. Böyle olunca dile girdikleri andan itibaren genel konuşma dilinde Türkçe'nin sesleriyle söylenmiş olan alıntıların uğratıldıkları ses değişikliklerinin yazıya yansıtılması yolu kapanmış oluyordu. Halbuki başka bir dilden aktarılmış

kelimelerin yazılışı bir dönemde o kelimenin nasıl söylendiğini belirlemenin en kestirme ve güvenli yoludur. Ne yazık ki, Osmanlı Türkçesi yazımı böyle bir uygulamaya yer vermemiştir. Bununla birlikte, yine önceki ünite de gördüğümüz gibi, metinlerde belli sonuçlara ulaşmamıza yarayacak örneklerle, az da olsa, karşılaşılabilmekteyiz.

Bir alfabe dilin bütün seslerini gösterebilir mi? Bu soruyu bugünkü alfabemizi göz önünde bulundurarak yanıtlayınız.

SIRA SİZDE

Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları

Yaşayan bir dilin seslerini ve bu seslerle kurulmuş sistemini ortaya koymanın yolu **dolaysız tanıma** yoludur. Veri dilde canlıdır, tanıtıcı değeriyle yaşamaktadır ve kendisine kimlik kazandıran niteliği bütün ayrıntısıyla ele verir. Yapılacak şey ses birimlerini yaşamakta olan değerleriyle belirleyip sistemi ortaya koymak, sonra da kullanılmakta olan işaretler sistemi, yani alfabe ile bu sistemi karşılaştırmaktır.

Geçmişteki bir dil, ya da bir dilin belli bir dönemi söz konusu olduğunda durum değişir. Bu durumda yapılması gereken iş, **dolaylı veriler** elde etmek ve sistemi kurma yolunda bunların kılavuzluğuna dayanmaktır. Bu durumda başvurulacak iki ana kaynak vardır:

1. İlk kaynağı dış malzemeler oluşturur. Bu da o dönemde yaşayıp da söyleyişi dolaysız tanıma yoluyla tasvir etmiş kimselerin tanıklığına dayanır.

Osmanlı Türkçesi üzerindeki çalışmalar açısından tanıklar Avrupalı gezginler, ticaret amacıyla, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere, belli şehirlere gelip gidenler, en önemlileri de yalnızca dil öğrenmek amacıyla gelip de uzun süre kalarak gözlemde bulunanlardır. Özellikle bu sonuncuların XVII. ve XVIII. yüzyıllar Türkçesi üzerine yazmış oldukları gramerler ve sözlükler dilimizin bu çağlarını, ses sistemi başta olmak üzere, çok yönlü tanımak açısından büyük değer taşır. Bununla birlikte bu kaynağın aktardığı bilgiler çoğu kez kesin sonuçlara ulaşmamıza yetmez. Her şeyden önce işlenen malzeme sınırlı, kullanılmış olan Latin asıllı seslendirme işaretleri karışık ve tutarsızdır. Ayrıca bunların uygulanmasında izlenen yol açık ve sistematik değildir. Bu yüzden özellikle dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumunun gelişme basamaklarını izlemek, mevcut farklılıkların sebeplerini doğru değerlendirebilmek açısından bu malzemelerin sağladığı veriler yeterli sayılamaz.

2. İkinci kaynak, seslerin dilde iç gelişimi, belli seslerin yazıda gösterilmesindeki çeşitlilik ve edebiyatta kullanımından elde edilen delillerdir.

Dil seslerinde değişimler düzenlidir. Harflerin gösterdiği değerler bir gelişmenin ürünüdür. Bu yüzden bir harfin yansıttığı değeri belirlemek istediğimizde daha önceki bir dönemde onun hangi sesi/sesleri gösterdiğini bilmek çok önemlidir. Örnek olarak Türkçenin bugün *n* harfiyle yazılan *genizsi n* sesi ile *k* ve *g* (ğ, ɣ) seslerini gösteren ک gibi.

Seslerin yazıda farklı harflerle gösterilmesi de birtakım değerleri belirlemek açısından önemlidir. Osmanlı Türkçesi yazımında görüldüğü gibi, aynı ünsüz sesin birden çok harfle gösterilmesi, ünlü sesin değerini belirtmek içindir: د / ط / ت ; ظ , ض / ذ / ز ; س / ص harflerinde görülen nöbetleşmeler buldukları hecelerin kalın-ince sıralarını göstermeye yarar.

Başka dilden aktarılmış kelimelerin yazılışı da nasıl söylendiklerini göstermek bakımından önemlidir. Osmanlı Türkçesi yazımı Arapça ve Farsça kelimelerin asıllarındaki gibi yazılmasını kural olarak benimsemiş olsa da, birçok metinde karşılaştığımız farklı yazılışlar doğrudan söyleyişi göstermek amacıyla ilişkilidir.

Türkçe'nin uyum kanunları gibi, dilin dayandığı kimi ses düzenleri de alıntı kelimelerin söylenişini aydınlatmada yol gösterir. İçinde damak ünsüzü bulunan çok sayıda ekimizin Osmanlı Türkçesi döneminde önlü-artlı değerleri gösteren ayrı harflerle yazılmış olması (حق / لك / لق) gibi eklendikleri yabancı kelimelerin en azından son hece ünlülerinin söyleniş değerlerini gösterir.

Edebiyat eserleri de söyleyişi belirlemede önemli ve değerli katkılar sağlar. Manzum eserlerde kullanılan ölçü sisteminin hece sayısına ya da yapısına (kapalı-açık, uzun-kısa) dayanması çoğu kez yabancı kelimelerdeki ünlü niceliklerini (örnek olarak *a*, *i*, *u*'nun uzunluğunu) belirlememize yardımcı olur. Öte yandan nazımda *kafiye*, nesirde ise *seci* denilen ses denklilikleri yine birçok durumda ses değerleri konusunda bizi aydınlatır (sonu *ı* *dal* ile yazılmış kelimenin *ت* *te* ile yazılanla kafiyeli olması, kafiye uygunluğunu göstermek amacıyla süreklileşmiş ön damak ünsüzü *g*'nin *ك* *kef* yerine *ی* *ye* ile yazılması gibi).

İşte bütün bu bilgi edinme yolları ve kaynakları bir dönemin ses sistemini, bütünüyle olmasa da, belli bir ölçüde tanımamıza kılavuzluk eder.

SIRA SİZDE

Osmanlı Türkçesi dönemine ait metinlerde aynı alıntı kelimenin farklı yazılışlarını nasıl değerlendirilmeliyiz? Bunlar hangi bakımdan önemli sayılır?

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

Sesçil: Dilcilik alanında kullanılan bu terim uluslar arası bir terim olan **fonetik** (phonetic) kelimesinin karşılığıdır.

Yazı sistemleri türlü türlüdür. Kimisi, Çince gibi, kavramlara dayanır, kimisi ise **sesçil**dir. Sesçil olanı, kelimedede birbirini izleyen seslerin oluşturduğu zincirleme dizilişi göstermeyi amaçlar. Bunların da kimi hecelik, kimi de alfabetiktir, yani sözün en küçük birimlerine dayanır; Türkçe *dernek*, *gezmek*, *keskinleştirmek*, *göstereceğim* kelimelerinde olduğu gibi.

En ideal alfabe her yalın sesin bir tek işaretle gösterildiği alfabadir. Böyle bir alfabenin kullanıldığı yazı da dilin seslerini karışıklığa yol açmadan gösterebilir. Bu açıdan bugünkü alfabemizin konuşma zincirindeki her sesi birer işaretle gösteren oldukça ideal bir alfabe olduğunu söyleyebiliriz.

Kimi dillerin yazı sisteminde ise yalnızca ünsüzlerin gösterilmesiyle yetinilir. Örnek olarak Arap yazısında bizim *bereket* yazdığımız kelime *brkt* (برکت), *fırsat* yazdığımız kelime *frst* (فرست) gibi yazılır. Osmanlı Türkçesi döneminde kullandığımız bu alfabeyle yukarıda verdimiz Türkçe kelimeler de büyük ölçüde bu yazım esasına dayandırılarak şöyle yazılmışlardır: *كوستره حکم*, *كسكينلشدردمك*, *كزملك*, *درنك*.

Türkçe kelime kökleri ile eklerde ünlülerimizin yazılış durumları ile bunların gelenekleşmiş biçimlerini önceki ünitelerde gösterdik; bu arada bir dönem boyunca uygulanmak bir yana, dönem içinde uzunca bir süre kullanılmış bir yazım sisteminden bile söz edilemeyeceğini belirttik. Bu durumda gerek kendi kelimelerimizin, gerekse alıntı (Arapça ve Farsça) kelimelerin nasıl seslendirileceği ve nasıl aktarılacağına başlı başına bir mesele olduğu da ortaya çıkmış oldu. Alıntı kelimelerin anlamıyla ilgili olmak yönünde doğru okunmaları, ileriki ünitelerde edineceğimiz birtakım bilgilerle belli bir ölçüde mümkün olabilecektir. Ancak doğru okunmuş bir kelimenin aynı zamanda doğru bir seslendirme ile nasıl aktarılması gerekeceği de ayrı bir konudur.

En kolay yol, ilk üç ünitelerdeki örnekler üzerinde uyguladığımız gibi, yalnızca bugünkü alfabemizin harflerini kullanmaktır. Böyle bir uygulama ancak ilgili dönem üzerine yukarıda söz ettiğimiz kaynaklardan elde edilen ses değerlerinin basitçe gösterilmesine dayanır. Ne var ki, kimi değerlerin gösterilmesinde kullanılan alfabe yeterli olmayabilir. O zaman yapılacak iş mevcut alfabeyle birtakım işaretler eklemektir. Bunlar bugün de yazımda yer verdiğimiz *^* (şapka), *^* (kesme) gibi sınırlı sayıda işaretler olabileceği gibi, söyleyişten çok yazının biçim ve ayrıntılarını gösteren işaretler olabilir. Çeviriyazının çeşitlenmesi, işte bir yandan kaynak metin alfabesinin dönemin konuşma seslerini yansıtmaya konusundaki durumunu yorumlayarak elde edilen verilerle sesleri göstermeye; öte yandan da, herhangi bir yorum ve değerlendirmeye dayanmaksızın, yazı özelliklerinin ayrıntılı olarak aktarılmasına dayanır. Osmanlı Türkçesi metinleri üzerindeki çeviriyazı uygulamaları bugüne kadar daha çok ikinci anlayışı yansıtmış, büyük ölçüde yazılışa bağımlı kalmıştır.

Uygulama açısından şu konu çok önemlidir: Kullanılan işaretler, ancak eski dönem metninin farklı alfabetini de iyi bilenler için pratik bir değer taşır. Bu yüzden, eskiden kullanılmış bir alfabenin harfleri ve bunların türlü değerleri ile yazının özelliklerini ayrıntılı olarak göstermek ancak ilmi çalışmalarda tutulacak bir yol olmalıdır. Konusu bakımından önemli, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması istenen metinler için bu uygulama gereksizdir.

Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış olan Arap asıllı alfabenin Türkçeye uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorun ne olmuştur?

SIRA SİZDE

3

KULLANACAĞIMIZ ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ VE ALFABESİ

Çeşitli bilgi edinme yolları ve kaynaklar, daha önce söz ettiğimiz gibi, Osmanlı Türkçesi döneminde iki söyleyiş biçimi bulunduğunu, bunlardan birinin yazıya bağımlı bir okuma dili söyleyişi olduğunu, ötekinin ise olağan konuşma dilini yansıttığını açık biçimde göstermektedir. Bu durumda karşımıza şu soru çıkıyor: Bu dönem metinlerine uygulayacağımız çeviri yazı sistemi ne olmalı, hangi seslendirme tabanına dayanmalıdır?

Bu konu bugüne kadar bu bağlamda tartışılmış değildir. Dil, edebiyat, tarih, sanat tarihi gibi çalışma alanlarında yayımlanmış metinlerde bugüne dek uygulanmış sistem karışık, seslendirme esasları yönünden yorumsuz, dildeki iç gelişmeleri göz önünde bulundurmeyen, dolayısıyla yansıtmayan bir nitelikte olmuştur. Bu konunun, uzmanlarınca yeniden tartışılması ve yeni yollar aranması gerekmektedir.

Çeviri yazı Sistemimiz

Bizim bundan sonraki ünitelerde yer alacak metinler ve örnek kelimeler üzerinde uygulayacağımız çeviri yazı sistemimize gelince:

- Bu sistem her şeyden önce konuşma diline dayanacak, konuşma dilinin seslerini gösterecektir. Kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtacak olan bu seslendirme, görüleceği gibi, Türkçe'nin uyumlarına bağlı, açıkçası bugünkü ortak söyleyişe çok yakın olacaktır. Dilimizin uzun bir dönemi, hemen hemen 400 yıllık bir zaman dilimi için böylesi bir çeviri yazı sistemini seçmek ne derecede doğru ve yerindedir? Bu sorunun cevabı bizce olumludur; çünkü özellikle Arap asıllı eski alfabe yi bilmeyenler için hiçbir değer ifade etmeyen işaretlerle yüklü, büyük ölçüde yazıya bağımlı, uyumlar başta olmak üzere, Türkçe'nin temel yapı özelliklerini dikkate almayan bir çeviri yazı sisteminin, bir belirsiz dili aksettirmekten öte bir değeri olamaz.
- İkinci olarak, çeviri yazı alfabemiz bugünkü alfabemizin harflerine eklenmiş az sayıda işaretli harfle zenginleştirilmiş bir alfabe olacak; yazıyı değil, dönemin konuşma seslerini gösterme temeline dayalı bulunacaktır.

Kullanacağımız işaretli harfler şunlardır:

- â, î, ô, û

Bu harflerdeki uzatma işaretleri (şapkalar), Arapça ve Farsça kelimelerde hareke karşılığı olan *a, i, u* ünlülerinin nicelik (uzunluk) değerleri için kullanılmış olan *ʾelif, ى ye, و vav* harflerine karşılıktır: *جاهل câhil, بصيرت basîret, صورت sûret, زور zôr* gibi. Aynı harflerin Türkçe kelimelerde böyle bir değeri bulunmaz; bu yüzden çeviri yazıda herhangi bir değer ifade eden işaretle gösterilmeleri söz konusu değildir. Ancak Türkçe'nin yazım (implâ) tarihiyle ilgili özel çalışmalarda yazılış durumlarını göstermek amacıyla birtakım işaretler kullanılabilir. Bu tür çalışmalar ise yalnızca ilim dünyasını ilgilendirir.

- â ve é

a ve *e* üzerine konmuş *kapalı aksan işareti* (´) bu ünsüzlerdeki kapalılık niteliğini gösterir. Buna göre *â, a* ile *e* arasında, *a'nın* daralmış ve incelmış bir değişimi (varyantı)'dır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Arapça'nın *a'sı* böyle bir *a'dır*. Ancak Türkçe söyleyişte bu *a'lar* Türkçenin olağan açıklıktaki *a'sına* döndüğü için, okuma dili söyleyişini gösteren *فرحلك ferâhlik*, *قصبه حك kásábácik* gibi örnekleri aktarmakta kullanılacaktır. *é* ise, *e* ile *i* arasındaki *i'*ye yakın bir *e* sesini gösterir. Türkçede kökten gelme böyle bir ünlü ses bulunduğu paylaşılan bir görüşü yansıtmaz, tartışmalıdır. Bu yüzden *بيير*, *بييمك*, *بييمك* gibi yazılmış kelimelerdeki ünlüyü çeviriyazıda konuşma dili söyleyişine göre *e* olarak aktarmanın daha uygun olacağını çeviriyazı metinleri göstermektedir: *yer*, *yemek*, *etmek* gibi. Gerekliğinde örnek için kullanılacaktır.

3. *ḳ* ve *k*

Altına nokta konmuş *k* harfi, eski alfabedeki ق içindir. Nokta, patlamalı tonsuz bir art damak ünsüzü olan bu sesin kalınlığını gösterir. Bu sesin ön damaklısını (incesini) alfabemizin *k* harfi karşılamaktadır: *نقطه noḳta* / *نكته nükte*, *قاتل ḳâtil* / *كافر kâfir* gibi. Çeviriyazıda *ḳ*'nin kullanılması alıntı kelimelerde uzun ünlüden önceki sesin değerini göstermek bakımından gereklidir.

[Not. Bugünkü alfabemizdeki *k*'nin Türkçe kelimelerde ünlülere göre art damaklı ve ön damaklı söylenişi, iki ayrı harfin bulunmasını gerektirmeyecek bir durumdur. Ancak alıntı kelimelerin söylenişini yazıya aktarmak bakımından bunun bir eksiklik olduğu muhakkaktır. Örnek olarak, *Türkçe Sözlük*'te 'öldürmek' anlamındaki kelime *katil*, bu kökten türeme 'öldüren' anlamındaki kelime ise *kâtil* olarak yazılmıştır. Ama 'değer' anlamındaki *kadir* kelimesi ile yine onunla kök bağı bulunan ve 'güçlü' anlamına gelen kelime *kadir* olarak aynı biçimde yazılmıştır. Halbuki ikincisinde *k* önündeki ünlü uzundur (*kâdir*). Öte yandan *kâtip*, *kâfir* gibi farklı sesle seslendirilen kelimelerde de uzun ünlüden önceki ünsüz ses aynı harfle yazılmaktadır. Bunlara ünlüsü söyleyişte uzun olan *kafile*, *makale*, *mukabil*, *mukavele*, *mukayese* gibi kelimelerde, *k*'nin yanlış okunmasını önlemek kaygısıyla, bu ünlü uzunluğunun gösterilmiyor olduğunu da ekleyelim. Tutarsızlık ortadadır. Problem, üzerine iki görev yüklenen uzatma işaretinin bu iki görevi birden yerine getirememesinden kaynaklanmakta, bu da, tıpkı geçmişin okuma dilindeki bozukluklar gibi, yazımın yetersizliğinden kaynaklanan bir sonuç olarak bozuk söyleyişlere yol açmaktadır.]

Sonuç olarak söyleyişi yansıtmayı amaçlayan bir çeviriyazıda ق için *ḳ* kullanılması kaçınılmazdır.

4. *ḡ*, *g* ve *ḡ*, *ğ*

Altı noktalı *g* harfini (*ḡ*), eski alfabedeki غ 'nın süreksiz, yani patlamalı söylendiği yerlerde kullanacağız. Nokta, yine sesin kalınlığını gösterir. Bu ses *gak*, *gık*, *guk*, *gaga* gibi ses taklidi kelimeler hariç, Türkçe kelimelerde ilk ses olarak gelmez. Ek başlarında, tonlu *y*, *r*, *l*, *m*, *n*, *v*, *z* ünsüzlerinden sonra bulunabilir. Bu durumda kendisinden sonra bir ünlü vardır ve böylece iki tonlu ses arasında yer almış demektir: *بايعين bayḡin*, *يورغون yorḡun*, *دالغين dalḡin*, *تمغا damḡa*, *يونغه yonḡa*, *شيوغين şivḡin*, *بوزغون bozḡun*. Aynı eklerde bu ses tonsuz ünsüzlerden (*p*, *t*, *ç*, *k*, *s*, *ş* gibi) sonra *ḳ* ile yer değiştirir.

Bu sesin ön damaklısını (incesini) alfabemizin *g* harfi karşılamaktadır. Eski alfabede ك ile yazıldığını görmüştük. Türkçe kelimelerde ön ses olabilir: *كلمك gelmek*, *كيتمك gitmek*, *كورش görüḡ*, *كولر güler* gibi. Kimi eklerin başında ise, ancak yukarıda verdiğimiz tonlu ünsüzlerden sonra gelir: *كركين gergin*, *الكين elgin*, *انكين engin*, *سوكي sevgi*, *بركين bezgin* gibi. Bu sesin Arapçada olmadığını görmüştük. Farsça kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir, belli bir düzene bağlı değildir: *كل güil*, *كرك gürg* 'kurt', *كچكر geçger* 'sıvacı' gibi.

Altı noktalı *ğ* harfini (*ḡ*) ise, yine غ için, ancak gösterdiği sesin sürekli (yumuşak) söylendiği yerlerde kullanacağız. Türkçede bu art damak ünsüzünün süreklilik niteliği, kalın sıradan kelimelerde, ünlüden sonra ya da iki ünlü arasında ortaya çıkar: *daḡ*, *baḡ*, *baḡır*, *çaḡır* gibi. Meninski ve Viguier gibi XVII. ve XVIII. yüzyıl gramercileri, Arapça kelimele-

rin başındaki غ harfinin de bu nitelikte bir ses olarak söylendiğini kaydetmişlerdir: غربت *ğurbet*, غَيْرَت *ğayret*, غَايَت *ğâyet*, غَرَابَت *ğarâbet* gibi. Arapça söyleyişte bu ses boğazdan ve daha güçlü bir biçimde çıkarılır. Deny XX. yüzyıl Türkçesi için yaptığı değerlendirmede, Arapça'nın bu boğaz sesinin iyice yumuşamış olduğunu, Türkçe'de bazen *dağ* kelimesindeki *ğ* gibi, bazen de *yanğın*'daki *ğ* gibi söylendiğini kaydederek مغلوب *mağlûb*, غَازِي *ğâzi* ve مِبَالَاغَا *mibâlağâ* örneklerini verir. Biz ünitelerin içinde yapacağımız çeviri yazılarda, Arapça ve Farsça kelimelerdeki غ için, Türkçe'deki söyleniş değeriyle eş değerde sürekli art damak sesinin işareti olmak üzere, her yerde *ğ*'yi kullanacağız.

Nihayet, bugünkü alfabemizdeki *ğ* (*yumuşak g*) harfini, *g*'nin süreklileşmiş türü için kullanıyoruz. Viguier'in çeviriyazı metinlerinde görüldüğü gibi, konuşma dilinde bu ses belli şartlarda *y*'ye dönmüştür. Meninski XVII. yüzyıl konuşma dilinde de bu gelişmenin var olduğunu kaydeder. Osmanlı Türkçesi alfabesinde ك ile gösterilen bu sesi bir ince ünlüden sonra ya da iki ince ünlü arasında *ğ* ile göstereceğiz: اَكْرِي *eğri*, اَكْرَمَك *eğirmek*, بَك *beğ*, چِيْغَر *çiğer* gibi. Ayrıca beşinci ünite'deki tablolara bakınız.

5. l

Bu çizgili *l*, Türkçe'nin kalın *l*'si için yalnızca örneklerin çeviriyazılarında kullanılacaktır. Bundan sonraki ünite'de göreceğimiz gibi, Türkçe'de, kalın ve ince olmak üzere, 2 türlü *l* vardır; almak ve bilmek'teki *l*'ler gibi. Arapça ve Farsça'da kalın *l* bulunmadığı için, metin çeviriyazısında bu sesin ayrı bir işaretle gösterilmesi gerekli görülmez. Ancak Osmanlı Türkçesi döneminde bu dillerden alınmış kimi kelimelerde bu sesin, ünlüsü kalın hecelerde kalın söylendiğini gösteren delillere sahibiz; Arapça'da ince *l* ile söylenen عقل *aql*, اصل *asl*, فصل *fasl*, نَحْل *nahl*, بَحْل *buhl*, غَسْل *gusl* kelimelerinde iki ünsüz arasına giren türeme dar ünlünün kalın (*ı, u*) olması gibi: *aqlı, asıl, fasıl, nahlı, buhu, gusu* (krş. küfr/küfür, mühr/mühür, sabr/sabır, şekl/şekil, kadr/kadır). Meninski gibi Avrupalı kimi gramercilerin çeviriyazılı kelime ve metin örneklerinde gösterdikleri bu uyumlu ünlülenmenin, ince *l* ünsüzünü de etkilemiş olduğu, dolayısıyla bu gibi kelimelerin konuşma dilinde Türkçe'nin sistemine uygun bir söyleyiş özelliği kazanmış oldukları anlaşılmaktadır. Bugün de kalın *l* ile söylediğimiz *mal, fal, nal, hâsil, hâsılat* gibi kelimelerin bu söylenişleri, hiç şüphesiz, Osmanlı Türkçesi dönemi konuşma dilinin uzantısıdır.

6. ñ

Türkçenin *genizsi n* sesi için, yalnızca okuma dilini gösteren örneklerin çeviriyazılarında kullanılacaktır. Bu sesin konuşma dilinde diş sesi *n*'ye döndüğünü, ancak okuma dilinde yaşatılmakta olduğunu kaynak bilgileri göstermektedir.

7. ‘ (ters kesme işareti)

Arapçanın ء (hemze) ve ع (ayın) harfleri yerine kullanılacaktır. Daha önce açıkladığımız gibi, bu ünsüz seslerin Türkçe söyleyişteki değeri bir gırtlak çarpmasından ibarettir, buna da “kesme” denmektedir. Dolayısıyla kullandığımız işaretin adı da “ters kesme işareti”dir.

İşte bundan sonraki ünitelerde vereceğimiz örnek kelimeler ve metinlerin çeviriyazılarında kullanacağımız işaretler ve işaretli harfler bunlarla sınırlı olacaktır.

Çeviriyazı Alfabemiz

Bu işaretli harflerin de içinde yer aldığı çeviriyazı alfabemiz, aşağıda örnekler üzerine uygulanmış olarak verilmiştir.

Tablo 4.1

Ünlüler			
ا ا ل آ	a	Türkçe kelimelerde	آبلا <i>abla</i> , قارارمق <i>qararmak</i> , وار <i>var</i>
yazılmayan ünlü (üstün)	a	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بولمق <i>bulmak</i> , باشدن <i>baştan</i> , بجاق <i>bacak</i> , صبر <i>sabr</i> , قرار <i>qarâr</i> , حیات <i>hayât</i> , خسته <i>hasta</i>
ه ه	a	Türkçe kalın sıradan kelimelerde (hece sonunda)	باقه حق <i>baqacak</i> , باشلايه جفدى <i>başlayacaqtı</i> , صوكره <i>soğrê</i> , قاره <i>qara</i> , تارله <i>tarla</i> , يانه يانه <i>yana yana</i> , بولمه مق <i>bulmamaq</i>
yazılmayan ünlü (üstün)	á	Arapça kelimelerde (okuma dili söyleyişine göre)	خسته لك <i>qásábáçik</i> , فرحلك <i>feráhlík</i> , ك <i>hástelik</i>
ا ا ل آ	â	Arapça ve Farsça kelimelerde	آلت <i>âlet</i> , باطل <i>bâtil</i> , قرار <i>qarâr</i> ; آباد <i>âbâd</i> , زاله <i>jâle</i>
ا ل	ã	Arapça kelimelerde (okuma dili söyleyişine göre)	حرامزنالك <i>râ'nâlık</i> , حرامزنالك <i>hârâmzinâlık</i>
ا ا	e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde (başta)	ال <i>el</i> , الم <i>elem</i> , اكر <i>eğr</i>
ه ه	e	Türkçe ince sıradan kelimelerde (hece sonunda)	اوه <i>eve</i> , كلمه مك <i>gelmeğe</i> , كليمه مك <i>gelmemek</i> , كله جك <i>gelecek</i> , ايستيه جك <i>isteyecek</i> , بزده <i>bizde</i>
yazılmayan ünlü (üstün)	e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	كله جك <i>gelecek</i> , اودن <i>evden</i> , گوزل <i>güzel</i> , بكمك <i>beklemek</i> , سفر <i>sefer</i> , جمال <i>cemâl</i> , مكر <i>meğr</i>
ا ا	é	Türkçe kelimelerde (ilk hecede)	ايتمك <i>étmek</i> , ايل <i>él</i> "yabancı", ييمك <i>yémek</i> , يير <i>yér</i>
ا ا ا ا	ı, i, u, ü	Türkçe kelimelerde	ايلق <i>ılıq</i> , ايلك <i>ilk</i> , بيليجى <i>bilici</i> , اسكى <i>eski</i> , الديقى <i>aldığı</i> , بيلديكى <i>bildiği</i> , سودى <i>sevdi</i> , بولدى <i>buldu</i> , كوردى <i>gördü</i> , قوتى <i>qutu</i> , اورتى <i>örtü</i>
ا ا ا ا	î	Arapça ve Farsça kelimelerde	ايجار <i>îcâr</i> , رذيل <i>rezil</i> , فكري <i>fikrî</i> , ايران <i>îrân</i> , بيدار <i>bîdâr</i> 'uyanık', شادى <i>şâdî</i> 'sevinç'
ا و و	u, o, ü, ö	Türkçe kelimelerde	اولو <i>ulu</i> , قويو <i>qoyu</i> , اولم <i>ölüm</i> , بيوك <i>büyük</i> , اورتو <i>örtü</i>
ا و و	û	Arapça ve Farsça kelimelerde	اولى <i>ûlâ</i> 'ilk', صورت <i>sûret</i> , گوش <i>gûş</i> 'kulak', حادو <i>câdû</i> 'cadı'

Tablo 4.2

Ünsüzler			
ع	‘ (ters kesme)	Arapça kelimelerde (hece sonunda, ortasında ve iç hece başında)	تأثير <i>te’sîr</i> , رأس <i>re’s</i> ‘baş’, مسألة <i>mes’ele</i>
ب	b, p	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بيلوب <i>bilip</i> , ابة <i>ebe</i> , نسبت <i>nispet</i> , بلا <i>belâ</i>
پ	p	Türkçe ve Farsça kelimelerde	پك <i>pek</i> , اپيك <i>ipek</i> , پرده <i>perde</i> , پرواز <i>pervâz</i>
ت	t	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	تپه <i>tepe</i> , اتك <i>etek</i> , رحمت <i>rahmet</i> , درخت <i>diraht</i>
ث	s	Arapça kelimelerde	ثبات <i>sebât</i> , اثبات <i>ispât</i>
ج	c, ç	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	اينجه <i>ince</i> , اوقچي <i>okçu</i> , جوشقون <i>coşkun</i> , جاهل <i>câhil</i> , خارج <i>hâriç</i>
چ	ç	Türkçe ve Farsça kelimelerde	چالغی <i>çalğı</i> , كچوك <i>küçük</i> , چاره <i>çâre</i> , هيچ <i>hiç</i> , سچکين <i>seçkin</i>
ح	h	Arapça kelimelerde	حق <i>hak</i> , حاكم <i>hâkim</i> , محصول <i>mahsûl</i>
خ	h	Arapça ve Farsça kelimelerde	خرج <i>harç</i> , خسته <i>hasta</i> , پرداخت <i>perdâht</i>
د	d, t	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	ديكمك <i>diyâr</i> , اداره <i>idâre</i> , درد <i>dert</i> , ديكمك <i>dikmek</i> , قورد <i>kurt</i> , باشند <i>baştan</i> , سومكده <i>sevmekte</i> , صاپدريمق <i>saptırmak</i>
ذ	z	Arapça kelimelerde	ذكا <i>zekâ</i> , اذيت <i>eziyyet</i> , تذكرة <i>tezkire</i>
ر	r	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	وار <i>var</i> , ويركو <i>vergi</i> , رذيل <i>rezil</i> , رزق <i>rızık</i>
ز	z	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	آز <i>az</i> , زيارت <i>ziyâret</i> , ازدواج <i>izdivâç</i> , ناز <i>nâz</i> , زهر <i>zehir</i>
س	s	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	سس <i>ses</i> , ايستك <i>istek</i> , سلامت <i>selâmet</i> , سايه <i>sâye</i> , هوس <i>heves</i>
ش	ş	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	شيرمين <i>şîş</i> , اشارت <i>işâret</i> , شکر <i>şeker</i> , شرمين <i>şermîn</i> , شور <i>şor</i>
ص	s	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	ايصلنمق <i>ıslanmak</i> , سوقاق <i>sokak</i> , صحبت <i>sohbet</i> , اصالت <i>asâlet</i> , خالص <i>hâlis</i> , شصت <i>şast</i> ‘altmış’
ض	d, z	Arapça kelimelerde	قضا <i>kazâ</i> , ضرورت <i>zarûret</i> , ضرر <i>zarar</i> , ضلالت <i>dalâlet</i>
ط	t, d	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	طاش <i>dağ</i> , طاش <i>dış</i> , طهارت <i>tahâret</i> , اطراف <i>etrâf</i> , افراط <i>ifrât</i> , طشت <i>taşt</i> ‘büyük leğen’
ظ	z	Türkçe ve Arapça kelimelerde	ظلم <i>zulüm</i> , كاظم <i>kâzım</i> , حظ <i>haz</i> , قاز <i>kaz</i>
ع	‘ (ters kesme)	Arapça kelimelerde (hece başında, sonunda ortasında ve iç hece başında)	عادت <i>âdet</i> , تعيين <i>ta’yîn</i> , كعبه <i>Ka’be</i> , شمع <i>sem</i> , تعامل <i>te’âmül</i> , سماع <i>semâ</i>

غ	ğ, ğ	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	يونغہ <i>burgu</i> , طالغین <i>dağın</i> , دعا <i>damğa</i> , غلبه <i>yonğa</i> , داغ <i>dağ</i> , باغ <i>bâğ</i> , باغلو <i>bağlı</i> , مغلوبه <i>ğalebe</i> , مغلوب <i>mağlûb</i> , دماغ <i>dimâğ</i>
ف	f	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	فصلدي <i>fısıldı</i> , فرق <i>fark</i> , افلاك <i>eflâk</i> , فكن <i>figen</i> , اوف <i>of</i> , شرف <i>şeref</i> , فوس <i>fos</i>
ق	ķ	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	فقير <i>faķîr</i> , حقارت <i>haķâret</i> , قارون <i>ķârûn</i> , اما: قالن <i>ķalın</i> , باقنمق <i>baķınmaq</i> , ياقن <i>yaķın</i>
ك	k	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	كسوك <i>kesik</i> , اكلمك <i>eklemek</i> , كمال <i>kemâl</i> , اكمال <i>ikmâl</i> , كيكاووس <i>Keykâvûs</i>
ك	ñ	Türkçe kelimelerde (okuma dilinde)	كعمق <i>añmak</i> , صوك <i>soñ</i> , بكر <i>beñiz</i> , دكر <i>deñiz</i> , دفترك <i>defteriñ</i> , بكا <i>baña</i> , سنك <i>seniñ</i>
ك	g	Türkçe ve Farsça kelimelerde	كركين <i>gergin</i> , كرك <i>gerek</i> , كرمك <i>gezmek</i> , كفته <i>güfte</i> , كرم <i>germ</i> 'sıcak'
ك	ğ	Türkçe ve Farsça kelimelerde	بكنمك <i>beğenmek</i> , بك <i>beğ</i> , دكمك <i>değmek</i> , دكل <i>değil</i> , مكر <i>eğer</i> , مكر <i>meğer</i>
ل	l	Türkçe kelimelerde (ince), Arapça ve Farsça kelimelerde (ince)	كل <i>gel</i> , سيل <i>sil</i> , بيلمك <i>bilmek</i> , فلك <i>felek</i> , فلاكت <i>felâket</i> , لالا <i>lâlâ</i> , لاله <i>lâlâ</i> , لاکن <i>lâkin</i>
ل	ł	Türkçe kelimelerde (kalın)	قال <i>kał</i> , بول <i>buł</i> , صالمق <i>sałmaq</i> , اولمق <i>olmaq</i> , بولنمق <i>bułanmaq</i>
م	m	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بيلمك <i>bilmek</i> , ملك <i>melek</i> , كمان <i>gümân</i>
ن	n	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	نه <i>ne</i> , بن <i>ben</i> , بلنمك <i>bilinmek</i> , نادر <i>nâdir</i> , انگشت <i>engüş</i> 'parmak'
و	v	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	او <i>ev</i> , وار <i>var</i> , ولد <i>velet</i> , اولاد <i>evlât</i> , فردوس <i>firdevs</i>
ه ه	h	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	هان <i>hani</i> , هانكي <i>hangi</i> , اهون <i>ehven</i> 'kolay', شهرت <i>şöhret</i> , هر <i>her</i> , هوا <i>hevâ</i> , هوس <i>heves</i>
ه ه	a, e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde (son ses olarak)	آوه <i>ava</i> , اوه <i>eve</i> , آلورسه <i>alırsa</i> , سورسه <i>severse</i> , خسته <i>naķısa</i> 'kusur', دیده <i>dide</i> 'göz', haste/hasta
ی	y	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	يمك <i>yemek</i> , اويون <i>oyun</i> , آی <i>ay</i> , يتيم <i>yetim</i> , ايتام <i>eytâm</i> 'yetimler', ياور <i>yâver</i>

ÇEŞİTLİ ÇEVİRİYAZI ALFABELERİ

Çeviri yazı alfabetesi, yukarıda verdiğimiz alfabede görüldüğü gibi, kullanılmakta olan alfabeyle eklenmiş birtakım işaret ve işaretli harflerin yer aldığı bir alfabadir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, çeviri çeşitli anlayış ve amaçlara dayanır, dolayısıyla kullanılacak alfabe de değişir ve çeşitlenir. Başlıcaları şunlardır:

1. Bir dilin bütün konuşma seslerini göstermeye, kişilerin söyleyişlerindeki farklı sesleri, yerli ağızlarında görülen ses çeşitlerini aktarmaya yarayan alfabe. Daha çok ağız çalışmalarında görülen bu tür alfabeler yalnız ilim çevrelerinde kullanılır ve 'sesçil (fonetik) çeviri yazı alfabetesi' adıyla anılır.
2. Dilin eski dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir yazının ses işaretlerini (harflerini) kullanılmakta olan alfabelerdeki işaretlerle aktarmaya yarayan alfabe. Tarihi dönem metinlerine uygulandığı için, bu tür alfabelere 'metin çeviri yazısı alfabetesi' denilir. Bunun iki alt türü vardır:
 - a. Yalnızca harflerin bire bir karşılıklarıyla yapılan çeviri uygulaması,
 - b. Metnin yazıldığı dönem hakkında çeşitli kaynaklardan elde edilmiş veri ve delillere dayanan sonuçları yansıtan yorumlanmış çeviri uygulaması.

Birincisi sesleri ve ses değerlerini göz önünde bulundurmaz, kaynak metin yazısındaki her işareti kullanılmakta olan alfabenin yalnız ya da işaretli bir harfiyle karşılar. Harften harfe çeviri olduğu için bu tür uygulamaya 'harf çevirisi (transliterasyon)' denir. Bu tür uygulamalar ve özel alfabelerin kullanımı dilbilim çalışmalarıyla sınırlıdır.

İkincisi tam bir seslendirmedir; metni, yazıldığı dönemin konuşma diline göre aktarmayı amaçlar. Bu uygulama ile, yazılı metinde ayrı işaretlerle gösterilmiş olsun olmasın, bütün ses birimleri düzenlenmiş alfabeyle olması gerektiği gibi yazıya geçirilir. Olması gereken konusundaki yorum ve değerlendirme metnin yazılmış olduğu dönemin konuşma diline dayandırılmak zorundadır. Çeviriye kaynaklık eden metinde bulunmayan ses birimi işaretleri, olağan şartlarda bulunması gerektiği var sayılan işaretlerle tamamlandığı için bu tür çeviri yazıya 'olağanlaştırılmış metin çeviri yazısı' adı verilir. Bunun da iki alt türü bulunur:

- ba. Olağanlaştırma yalnızca kullanılmakta olan alfabenin harfleriyle yapılır. Bu, geniş anlamda bir uygulamadır. Böylesi bir çeviri geniş bir okuyucu kitlesini göz önünde bulundurur, çoğunluğun okuyup yararlanması amacıyla yapılır.
- bb. Olağanlaştırma için ayrıca özel işaretli harfler kullanılır. Bu ise dar anlamda bir uygulamadır. Dil, edebiyat ve tarih bakımından önemli ve özelliği olan yayımlarda kullanılır. Bu tür çeviri yazılarda yer alan her yalnız ve özel işaretli harf sesçe ve işleyişçe değer/değerler bakımından kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtmalı, açıkçası döneminin söyleyiş (telaffuz) değerlerini göstermelidir. İşin bu yönü göz önünde bulundurulmadığında, yapılan, daha çok şekle bağlı ve harf çevirisi (transliterasyon) ağırlıklı bir uygulamadan başka bir şey değildir. Bugüne kadarki metin yayımlarında kullanılan böyle bir alfabe olmuştur. Aşağıda bu alfabenin ünsüzleri, Osmanlı Türkçesi alfabetesinin harf sırasına göre verilmiştir. Daha önce konulan ünlüler tablosu Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler için kullanılan harfleri gösterir.

Tablo 4.3
Metin Yayınlarında
Kullanılan Çeviriyazı
Alfabesi

Ünlüler	
آ	â / â
اِ (kapalı e)	è
اِي اِي	ī / ī / î
او	ô / ô
او او	û / ū / ū
Ünsüzler	
ء (hemze) (Başta gösterilmez)	' / '
ب	b
پ	p
ت	t
ث	Ṭ
ج	c
چ	ç
ح	H
خ	l
د	d
ذ	z
ر	r
ز	z
ژ	j
س	s
ش	ş
ص	ş
ض	ḍ, ž
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	' / '
غ	ğ
ف	f
ق	q
ك	k, g, ñ
ل	l
م	m
ن	n
و	v
ه	h
ی	y

Bu Alfabenin Uygulandığı Bir Metin Örneği
Mefâ' ilün/ Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Mefâ' ilün

- 1 Meni cāndan uşandurdı cefādan yār uşanmaz mı
Felekler yandı āhumdan murādum şem'i yanmaz mı
- 2 Kāmu bīmārına cānān devā-yı derd ider ihsān
Niçün kılmaz maña dermān meni bīmār şanmaz mı
- 3 Ğamum pinhān dutardum men didiler yāra kıl rüşen
Disem ol bī-vefā bilmen inanur mı inanmaz mı
- 4 Şeb-i hicrān yanar cānum töker kıan çeşm-i giryānum
Uyadur halkı efğānum kıara bahtum uyanmaz mı
- 5 Gül-i ruhsāruña kıarşı gözümnden kıanlı aķar su
Ĥabībüm faşl-ı güldür bu aķar sular bulanmaz mı
- 6 Degüldüm men saña mā'il sen itdün 'aqlumı zā'il
Maña ta'n eyleyen ĝāfil seni görgeç utanmaz mı
- 7 Fuzülī rind-i şeydādur hemişe halkā rüsvādur
Şoruñ kim bu ne sevdādur bu sevdādan uşanmaz mı

ÇEVİRİYAZIDA YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA

Osmanlı Türkçesi yazımında kelimelerin ve kelime birliklerinin söz içinde görevlerini, işleyişçe değerlerini ayırmaya yarayan işaretlere yer verilmemiştir. Eski yazımda kelimelerin arası bile ayrılmazdı.

Çeviriyazılı metinlerde yazım kurallarının uygulanması, daha çok biçim yönünden fayda sağlar; metni yapı birimleri bakımından çözümlenmeye, kimi kelime öbeklerinde kurucu üyeler arasındaki ilişkiyi göstermeye, metni anlamca açıklamaya yarar. Özellikle büyük harf ve nokta kullanımının özel adları tanıtmaya, cümleleri ayırma bakımından değeri büyüktür.

Büyük harflerin manzum metinlerde mısra başlarında kullanılması yaygın bir uygulamadır. Bunun anlamla doğrudan bir ilgisi bulunmaz. Ancak özel adların ilk harfinin büyük yazılması tamamen anlamla ilgili ve titizlikle uygulanması gereken önemdedir.

Noktalama işaretleri arasında söz dizimi değerleri bulunan asıl noktalama işaretleri nokta, noktalı virgül, iki nokta, soru ve ünlem işaretleridir. Bunlar manzum metinlerde hemen hemen hiç kullanılmaz. Mensur metinlerde kullanılmaları çok önemlidir. Bu önem metnin anlamca değerlendirilmesi ile ilgili bulunmasından kaynaklanır.

Söz dizimi değeri bulunmayan işaretler ise yardımcı işaretlerdir. Bunların değerleri yazıya biçim verme yönündendir, metni daha düzenli olarak sunmaya yararlar. Bunlar arasında en çok kullanılanları ayırma işareti (') ve kısa çizgi (-)'dir. Birincisi, ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz Arapça belirtme öbekleri (tamlamalar) ve birleşik kelimelerde ilk kelime sonundaki ünlüden sonra (dârü'l-fünûn, fevka'l-âde gibi), ikincisi ise daha çok Arapça ve Farsça kurallı belirtme öbekleriyle (isim ve sıfattakımlarında) Farsça birleşik kelimelerde (ayırma işareti için verilen yukarıdaki örneklerle hâsıl-ı kelâm 'sözün özü',

leb-i deryâ ‘deniz kıyısı’, ser-keş, nev-bahâr, ğonca-fem “gonca ağızlı” örneklerinde olduğu gibi) iki kelime arasına, yine bu dillerden yapılmış alıntılarda önden ve sondan bitişen takı ve eklerden önce ve sonra (bi'l-fi'l, ale'l-âde, bî-tâb, nâ-gâh, ğonca-veş “gonca gibi” gibi); Türkçe kelimelerde ise, kimi durumlarda yazım özelliğini göstermek amacıyla, tabanla ek ve takı arasına (باشيله başi-la “başıyla”, بيلديسه bildi-se, بيلدى يسه bildi-yise, بيلمشيديكي bilmiş-idiği, ألمشيكن almış-iken gibi) konulagelmiştir.

Özellikle söz dizimi birliklerinin doğru çözümlenip çözümlenmediğini de gösteren bu uygulamanın eksiksiz, tutarlı ve düzenli olarak kullanılması önemlidir. Bundan sonra ele alacağımız konularla ilgili bulunduğu durumlarda, özellikle yardımcı işaretlerin kullanım yerleri örnekler üzerindeki uygulamalarla gösterilecektir.

Özet

Çeviriyazıyı tanımlayabilmek.

Çeviriyazı bir yazıdan başka bir yazıya aktarma işlemidir. Bu işlem genel olarak eskiden kullanılmış alfabelerle yazılmış metinlere uygulanır. Konumuz açısından çeviriyazı uygulaması, Arap harfli eski Türk alfabesiyle yazılmış bir Osmanlı Türkçesi metninin bugünkü Latin asıllı alfabemizle yazıya geçirilmesidir. Çeviriyazı, bir metnin yazıldığı dönemin dilindeki ses birimleri ile bunların bildirişim sistemindeki işleyişleri hakkında bilinen ya da türlü kaynaklardan elde edilen değerlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir seslendirme uygulamasıdır. Böyle olunca, yapılan uygulama eski bir alfabeyle yazılmış metinlerde seslerin ve bunların dilin iç sistemindeki işleyişlerinin değerleri üzerine elde edilmiş sonuçlara dayanmak zorundadır.

Çeviriyazı alfabesinin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklayabilmek.

Çeviriyazı alfabesi kaynaklardan elde edilmiş bilgilerle bir dönemin konuşma dilinin seslerini göstermeye yarar. Bu yüzden öncelikli iş, dilin gerek kendi kelimelerinin, gerekse alıntı kelimelerin nasıl seslendirildiğini ve belirlenen ses değerlerinin nasıl ve hangi araçlarla gösterileceğini belirlemektir. En kolay yol, ilk üç üniteye örnekler üzerinde uyguladığımız gibi, yalnızca bugünkü alfabemizin harflerini kullanmaktır. Böyle bir uygulama ancak ilgili dönem üzerine elde edilen ses değerlerinin basitçe gösterilmesine dayanır. Ne var ki kimi değerlerin gösterilmesinde kullanılan alfabe yeterli olmayabilir. O zaman yapılacak iş mevcut alfabeyle birtakım işaretler eklemektir.

Çeviriyazının amacı dil, edebiyat ve tarih bakımından önemli metinleri kullanılmakta olan alfabenin harfleriyle aktararak onları gün ışığına çıkarmak, tanınmalarını ve çeşitli alanlardaki araştırmalar için kullanılmalarını sağlamaktır.

Uygulama açısından şu nokta çok önemlidir: Kullanılan işaretler, ancak eski dönem metninin farklı alfabesini de iyi bilenler için pratik bir değer taşır. Bu yüzden, eskiden kullanılmış bir alfabenin harfleri ve bunların türlü değerleri ile yazının özelliklerini ayrıntılı olarak göstermek ancak ilmi çalışmalarda tutulacak bir yol olmalıdır. Konusu bakımından önemli, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması istenen metinler için bu uygulama gereksizdir.

Ünitelerde kullanacağımız çeviriyazı sistemini ve alfabesini tanıyıp, uygulayabilmek.

İlk ünitelerden başlayarak, Osmanlı Türkçesi döneminde iki söyleyiş biçimi bulunduğunu, bunlardan birinin yazıya bağımlı bir okuma dili söyleyişi olduğunu, ötekini ise olağan konuşma dilini yansıttığını vurguladık. Bu üniteye ise bu sonuca varmamızı sağlayan çeviriyazı metinlerinden örnekler verdik. Bu durumda karşımıza şu soru çıkıyor: Bu dönem metinlerine uygulayacağımız çeviriyazı sistemi ne olmalı, hangi seslendirme biçimine dayanmalıdır?

Bizim bundan sonraki ünitelerde yer alacak metinler ve örnek kelimeler üzerinde uygulayacağımız çeviriyazı sistemi dönemin konuşma diline dayanmaktadır. Kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtmayı amaçlar, konuşma dili seslerine dayanan bir seslendirmez. Daha önce başka vesilelerle ve özellikle 3. Ünitenin eklerle ilgili örneklerinde uygulandığı gibi, Türkçenin uyumlarını yansıtan, açıkçası bugünkü ortak söyleyişe çok yakındır.

Çeviriyazı alfabemiz ise, bugünkü alfabemizin harflerine eklenmiş az sayıda işaretli harfle zenginleştirilmiş bir alfabedir. Yazı özelliklerini değil, konuşma seslerini gösterme temeline dayanmaktadır.

Çeviriyazı alfabe çeşitlerini tanımak ve bunların hangi amaçlarla hangi metinlere uygulandığını belirleyebilmek.

Çeviriyazı alfabesi, kullanılmakta olan alfabeyle eklenmiş birtakım işaret ve işaretli harflerin yer aldığı bir alfabedir. Aktarma, çeşitli anlayış ve amaçlara dayanır, dolayısıyla kullanılacak alfabe de değişir ve çeşitlenir.

Bir dilin bütün konuşma seslerini göstermeye, kişilerin söyleyişlerindeki farklı sesleri, yerli ağızlarda görülen ses çeşitlerini aktarmaya yarayan türü, daha çok ağız çalışmalarında kullanılır. Bu tür alfabeler yalnızca ilim çevrelerinde kullanılır ve 'sesçil (fonetik) çeviriyazı alfabesi' adıyla anılır.

Dilin eski dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir yazının ses işaretlerini (harflerini) kullanılmakta olan alfabelerdeki işaretlerle aktarmaya yarayan alfabe türü ise, tarihi dönem metinlere uygulanır. Bu tür alfabelere 'metin çeviriyazısı alfabesi' denilir. Bunun da amaca bağlı alt türleri vardır. Bizim alfabemiz de bunlardan biridir.

Çeviriyazıda yazım kuralları ve noktalama kullanılmasının nedenlerini listeleyebilmek.

Çeviriyazılı metinlerde yazım kuralları ve noktalama kullanılması, daha çok biçim yönünden fayda sağlar; metni yapı birimleri bakımından çözümlenmeye, kimi kelime öbeklerinde kurucu üyeler arasındaki ilişkiyi göstermeye, metni anlamca açıklamaya yarar. Özellikle büyük harf ve nokta kullanımının, iç içe geçmiş anlamların bağından doğan bildirimini sağlayan cümleleri ayırma bakımından değeri büyüktür. Bir metinde aktarılan bilgi, düşünce ve duyguların belli bir mantık zinciri içindeki sıralanışı bu uygulamayla izlenebilir. Noktalama işaretleri arasında söz dizimi değerleri bulunan asıl noktalama işaretleri nokta, noktalı virgül, iki nokta, soru ve ünlem işaretleridir. Bunların özellikle mensur metinlerde kullanılmaları çok önemlidir. Söz dizimi değeri bulunmayan işaretler ise yardımcı işaretlerdir. Bunların değerleri yazıya biçim verme yönündendir, metni daha düzenli olarak sunmaya yararlar.

Özellikle söz dizimi birliklerinin doğru çözümlenip çözümlenmediğini de gösteren bu uygulamanın eksiksiz, tutarlı ve düzenli olarak kullanılması önemlidir.

Kendimizi Sınavalım

1. “Çeviriyazı”nın tanımını aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Karışık ve okunması zor bir yazıyı okunaklı harflerle yazmaktır.
 - b. Özel işaretler kullanarak bir metni özetlemektir.
 - c. Bir dilin eski bir döneminde farklı bir alfabeye yazılmış metinleri kullanılmakta olan alfabeyle aktarma işlemidir.
 - d. Bir metni, yanlışlarını düzelterek yeniden yazmaktır.
 - e. Sağdan sola doğru yazılan bir yazıyı soldan sağa doğru yazmaktır.
2. Dilin geçmiş dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir alfabeyle yazılmış bir metnin, kullanılmakta olan alfabe ile aktarılmasında güdülen en önemli amaç, aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Metnin içeriğini açıklamak
 - b. Kolay okunmasını sağlamak
 - c. Kullanılan alfabe aracılığıyla başka bir alfabenin harflerini tanıtmak
 - d. Yazının özelliklerini aktarmak
 - e. Bir dönemde dilin seslerini ve seslendirme sistemini göstermek
3. Bir dil döneminin ses sistemini belirlemede en önemli kaynak aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. Kullanılmış olan alfabe
 - b. Alfabedeki aynı ses için kullanılmış birden çok işaret
 - c. Dolaysız tanıma yoluyla dönemin dilini tasvir etmiş olanların tanıklığı
 - d. Gezginlerin ve tarihlerin verdiği bilgiler
 - e. Metinlerde görülen farklı yazılışlar
4. Aşağıdaki kelimeleri seslendirdiğinizde duyduğunuz seslere göre, hangi kelimedeki *uzun a* (â)’dan önceki damak sesi için çeviriyazı alfabesindeki *ķ* harfi **kullanılmamalıdır**?
 - a. kâzım
 - b. kâtil
 - c. mukâbele
 - d. rekâbet
 - e. kâdir
5. Çeviriyazı alfabesine göre, aşağıdaki kelimelerin hangisinde gereksiz ya da yanlış harf **yoktur**?
 - a. بجاج bacâk
 - b. كيجه ğece
 - c. صوده sûda
 - d. صباح sabâh
 - e. حسسته لنمق hastalañmak
6. Kaynak metin yazısındaki her işareti, kullanılmakta olan alfabenin yalın ya da işaretli bir harfiyle karşılamaya ne ad verilir?
 - a. Transkripsiyon
 - b. Fonetik
 - c. Transliterasyon
 - d. Çeviriyazı
 - e. Transformasyon
7. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde *kalın l* vardır?
 - a. eylül
 - b. laf
 - c. lâzım
 - d. lâyık
 - e. nal
8. “Gramerinin bağlı bulunduğu eksen konuşma dilindeki şaşmaz ünlü uyumlarıdır. Bununla birlikte gerek şehirli kültürlü kimse-lerin dilindeki, gerekse *hoca* dediği okuma-yazma öğretmenlerin yazıyı seslendirmelerindeki bozuk ve aykırı biçimleri,’ye göre daha açık olarak, metinler üzerindeki ikili çeviriyazı uygulamalarıyla gösterir. Gramerine koyduğu çok sayıdaki açıklama notu, aynı kişilerin konuşma dili ile **okuma dili** dediğimiz ikincil dilindeki farkı bütün açıklığıyla ortaya koyar. Konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini yansıtmakta’den daha ileri gider, bugün yazıda göstermediğimiz değişimleri bile gösterir.” Bu parçadaki boşluklara aşağıdaki isimlerden hangisi konmalıdır?
 - a. Melioranski
 - b. Viguier
 - c. Deny
 - d. Meninski
 - e. Banguoğlu
9. Aşağıdaki kelimelerden hangisi yazıldığından **başka biçimde de** telaffuz edilebilmektedir?
 - a. açacak
 - b. kolçak
 - c. bacanak
 - d. saçak
 - e. kaçak
10. Dil ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Dil durmadan gelişir ve değişir.
 - b. Alfabe ve yazı tek şekillğe bağımlıdır, olduğu gibi kalma eğilimindedir.
 - c. *Harf* dediğimiz biçimler giderek göstermesi gereken seslerin karşılığı olmaktan çıkar.
 - d. Bir dönemde sesleriyle uyumlu olan bir yazma biçimi, bir sonraki dönemde uyumsuz duruma gelir; bu nedenle değişikliği yansıtılması amacıyla değiştirilir.
 - e. Yazının olmaması dilde değişmeye yol açar.

Okuma Parçası

Çeviriyazı (Transkripsiyon) Alfabesinin Kullanılması

1. Eski Türk alfabeleriyle yazılmış olup, bugünkü yazımıza çevrilmesi zorunlu olan eserlerin bir kısmı, belki de en büyük kısmı, okullar, kütüphaneler ve geniş okuyucu topluluğunun yararlanmasını sağlamak üzere, gündelik hayatta kullanılması gerekli görülen eserler olacaktır. Bu tür metinler, yayımlayanlar tarafından iyice araştırılmış ve dil bilgisinin en son açıklama imkânlarından yararlanılarak okunmuş, işlenmiş ve olağanlaştırılmış olacakları gibi, bunlardan yararlananlar da, Türk kültürüne ait bu gibi metinlerin belirlenme biçimi konularıyla ilgili olmayacaklardır. Asıl metinlerin içindekiler önemli olacağı için, yayımlandıkları zaman, bunların bütün yazım özellikleri gösterilmeyerek, yalnız en gerekli noktalarının belirtilmesiyle yetinilecektir.
2. Eserlerin bir kısmı da, doğrudan doğruya metin olarak yayımlanması zorunlu olan ve Türk kültürünün gelişme tarihi bakımından çok önemli ve her yönden incelenmesi gerekli bulunanlardır. Bu gibi eserleri de, olabildiğince fotoğraf yoluyla, tıpkıbasım (faksimile) hâlinde yayımlamaya çalışmakla birlikte, bunların ya metinlerdeki bütün özellikleri gözetilerek, *dar anlamda*, yani *geniş ölçüde* olağanlaştırılmış tam bir çeviriyazısının yapılması, ya da bütün ayrıntısı ayrıca gösterilmek şartıyla, *geniş anlamda*, yani *dar ölçüde* olağanlaştırılması zorunludur.
3. Aynı eserin elde birkaç nüshası bulunduğu takdirde, eser yayımlanırken, metin, *tenkitli yayım* kuralları içinde, olağanlaştırılmalı, ve nüsha farkları ve yazım özellikleri, bütün incelikleriyle, ayrıca gösterilmelidir.
.....
4. Türkçe ve yabancı diller için yapılacak olan sözlüklerdeki kelimelerin ve gramerlerdeki örnek metinlerin söyleyişlerini göstermek üzere de, geniş ya da dar anlamda olağanlaştırılmış çeviriyazılardan biri kullanılabilir.
5. Bugünkü alfabemizle yabancı harflerle yazılmış eserlerin bibliyografya kayıtlarında da, gerektiğinde, her iki tür çeviriyazı biçimi kullanılabilir.

Kaynak: *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*, İstanbul, 1946, (s. 3-6'dan sadeleştirilerek).

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazı Nedir?” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazı Nedir?” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. c	Yanıtınız yanlış ise “Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. a	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazı Sistemimiz” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. d	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazı Alfabemiz” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c	Yanıtınız yanlış ise “Çeşitli Çeviriyazı Alfabeleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazı Sistemimiz” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. d	Yanıtınız yanlış ise “Çeviriyazılı Metinler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a	Yanıtınız yanlış ise “Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e	Yanıtınız yanlış ise “Dilde Değişim Karşısında Yazı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bir alfabe dilin seslerini hiçbir karışıklığa yol açmadan gösteremez. Böyle bir alfabe yapılabilir; ancak yazıyla söyleyiş arasındaki uyum kısa sürede bozulacağı için, yetersiz kalma-ya mahkumdur. Bunun sebebi dilin durmadan gelişip değişmesi, alfabe ve yazının ise tek şekillige bağımlı kalmasıdır. Örnek olarak bugünkü alfabemiz *kasmak-kesmek*, *bilmek-bulmak* kelimelerindeki *k* ve *l* ile gösterilen ünsüzlerin farklı değerlerini yansıtabilmekte midir? *Anlamak* diye yazdığımız kelimeyi *annamak*, *bağırarak* olarak yazdığımız kelimeyi *baarmak* gibi söylemiyor muyuz? Başka söyleyişler için siz de örnekler bulunuz.

Sıra Sizde 2

Bir alıntı kelimenin, verici dillerle ortak bir alfabenin kullanıldığı Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde farklı yazılışları, onun söylenişteki seslerini gerçek değerleriyle yansıtmaya amacıyla ilgilidir. Bunlar, ses sistemleri birbirinden farklı diller arasındaki alışverişlerde, alınan kelimelerin bir dilin kendi sesleri ile seslendirilmesi anlayışının yansımalarıdır. Bu yüzden dilin eski dönemlerinin ses sistemlerini aydınlatmak açısından çok değerlidirler.

Sıra Sizde 3

En önemli sorun, Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış alfabenin yazı sistemi farklı bir dilin alfabesi olmasıdır. Bu yazı sisteminde ünsüz çeşitleri bol bir dilin bu seslerini göstermek ön planda tutulmuştur. Yazıda, yalnızca ünlü uzunlukları için harfler kullanılmış, olağan uzunluktaki ünlüler için harf kullanılmamıştır. Alıntı kelimelerin yazımında aynen benimsenmiş bu anlayış Türkçe kelimelerin yazımında da büyük ölçüde uygulanmış, böylece Türkçenin zengin ünlü sistemini göstermek mümkün olamamıştır.

Sıra Sizde 4

Farklı biçimler sesler arasındaki farkı belirtmek için kullanılır. Çeviriyazımızda bunların kullanılmasının amacı Osmanlı Türkçesi döneminde konuşma dilinin ses çeşitlerini göstermek, bugünkü alfabemizdeki harflerin aktarmakta yetersiz kaldığı sesleri aktarmaktır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin Grameri*, İstanbul.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri*, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.
- Meninski, F. À M. (1680). *Grammatica Turcica*, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.
- Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu** (1946), İstanbul.
- Viguiet, M. (1790). *Éléments de la Langue Turque*, İstanbul.

5

Amaçlarımız

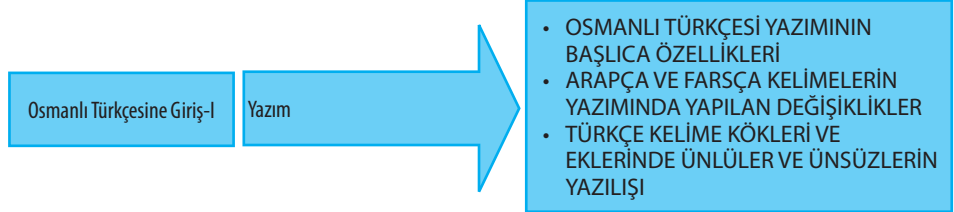
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi yazımını başlıca özellikleriyle tanıyabilecek,
- Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında yapılan değişiklikleri tanımlayabilecek,
- Türkçe kelime kökleri ve eklerinde ünlüler ve ünsüzlerin yazılışları ile ilgili eğitim ve kuralları açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kök
- Ek
- Taban
- Yazımda Gelenekleşme
- Söyleyiş ve Yazım
- Ses ve Harf

İçindekiler

Yazım

OSMANLI TÜRKÇESİ YAZIMININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Osmanlı Türkçesi yazımının en önemli özelliği Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışlarının değiştirilmeden, olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu durum önemli bir kural olmak yanında belli bir anlayışı da yansıtır. Bu anlayış bir bakıma eski yazımın önceliğidir ve doğru yazmak her şeyden önce dile girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri kendilerine özgü biçimleri ve harfleriyle yazmak demektir. Ne var ki bu önceliğe dayanan uygulama söyleyişteki değişmelerin yazıyla aktarılması yolunu tamamen kapamıştır. Bu yüzden, eğitim yoluyla, alıntı kelimeleri alındıkları dilleri konuşanlar gibi söyleme becerisini kazananlarda bir metni okurken farklı bir seslendirme dili oluşmuştur. Buna **okuma dili** demiştik. Konuşma dilinden oldukça farklı bu özel dil metin okuma ile sınırlı kalmamış, şehirli okur-yazarların dilini de büyük ölçüde etkilemiştir. Öte yandan Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça'ya göre oldukça farklı ve zengin ünlülerini karşılamakta alfabe yeterli olmamış, buna bir de Türkçe kelimelerin yazımında kendi ünlülendirme sistemini yansıtacak kuralların bulunup uygulanamaması eklenmiştir. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz yazım uygulamaları, Türkçe kelimelerin okunuşunda alıntı kelimelerde olduğundan da önemli meseleler doğurmuştur. Eski yazımın bu iki ana kusuru bu döneme ait yazılı bir metni seslendirmek ve bugünkü alfabeyle aktarmakta karşılaşılan birçok sorunun kaynağını oluşturur. Bugünkü alfabe imkânlarıyla aktarma konusu önceki üniteye ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Arapça ve Farsça kelimelerin, yazılışları korunarak alınmış olmalarının olumsuz sonuçları olmuş mudur?

SIRA SİZDE

1

ARAPÇA VE FARŞÇA KELİMELERİN YAZIMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerin yazılışları genel olarak değiştirilmemiştir. Bu durum yazımın ana kuralıdır. Bununla birlikte, yazıda kimi işaretlerin düşürülmesi başta olmak üzere, biçimle ilgili değişiklikler yapılmış, ayrıca ortak dile inen bir çok kelimenin Türkçe söylenişindeki farklılıklar da yer yer yazıya yansıtılmıştır. Aşağıda bunlar ayrı ayrı gösterilecektir.

Başlıca değişiklikler şunlardır:

1. Kelimenin ana harfleri değiştirilmiştir. Bunların bir kısmı yazıda benimsenmiş olarak ortak kullanışa girmiş, bir kısmı ise belli metinlerde yer alan uygulama denemeleri olarak kalmıştır.

Arapça Kelimelerde:

a. Yazıda benimsenmiş olanlar sayıca azdır ve başlıcaları şunlardır:

sufra yerine سفرة *sofra*, قىرمىزى yerine قىرمىزى *kırmızı*, سقاق yerine سقاق *sokak*, بايت yerine بايت *bayat*, خليفه yerine خليفه *kalfa*, استار yerine استار *astar*, اصول yerine اصول *usul*, كوره yerine كوره *küre*, غربال yerine غربال *kalbur*. /

b. Belli metinlerde kalmış olanlar ya Evliya Çelebi'nin yaptığı gibi bir amaç uğruna bilerek yapılmış değiştirmelerdir, ya da birçok yazarın söyleyişi yazılışa yansıtılabilmek arayışının sonuçlarıdır. Bu gibi örnekleri veren metin yazarlarının doğru yazılışı bilmemeleri çoğu kez söz konusu değildir:

حلال yerine حول *havl* (can havliyle), زره yerine زرخ *zırh*, حلال yerine حلال *helâl*, لحم yerine لحم *lehim* (lehim), حدث yerine حدث *hiddet*, ساحل yerine ساحل *sahil*, جسسه yerine جسسه *cüsse*, اثبات yerine اثبات *ispat*, اثر yerine اثر *eser*, سقا yerine سقا *saka*, سمات yerine سمات *somat*, استره yerine استره *ustura*, تصطير yerine تصطير *tastir*, مظفر yerine مظفر *muzaffer*, مشهد yerine مشاد *maşad*, حاضر yerine حاضر *hazır*, نضاحت yerine نضاحت *nezahat*, زينق yerine زينق *zambak*, ذخيره yerine ذخيره *zahire*, غرض yerine غرض *garez*, ابدال yerine ابدال *abdâl*, كعبه yerine كعبه *Kâbe*, ابلق yerine ابلق *ablak*, طرف yerine طرف *taraf*, افاده yerine افاده *ifade*, دور yerine دور *devir*, والده yerine والده *valide*, كورسى yerine كورسى *kürsü*, آين yerine آين *ayin*, زمين yerine زمن *zemin*, تعيين yerine تعيين *tayin*, تمز yerine تمز *temiz*, طوفان yerine طوفان *tufan*, ظرب yerine ظرب *zarb*, صهرىچ yerine صهرىچ *sarnıç*, مشربه yerine مشربه *maşraba*, مغارا yerine مغارا *mağara*.

Farsça Kelimelerde:

Dilde geniş kullanım alanı bulmuş kimi Farsça kelimelerin yazılışlarında da değişiklikler yapılmış, bunlardan da yazımda benimsenenler olmuştur:

پوت yerine پوت *put*, چادر yerine چادر *çadır*, چارداق yerine چارداق *çardak*, كورز yerine كورز *gürz*, باركيز yerine باركيز *beygir*, امير آخور yerine امير آخور *imrahor*, دستگاه yerine دستگاه *dezzâh*, چيرك yerine چيرك *kağır* (hattâ: كاغر *kağır*), چارياك yerine چارياك *çeyrek*, چاپراز yerine چاپراز *çapraz*, چركفب yerine چركفب *çirkef*, رچال yerine رچال *reçel*, سكبان yerine سكبان *seymen*, سايسنخانه yerine سايسنخانه *seysene*, كيريز yerine كيريز *keriz*, هرگله yerine هرگله *hergele*, دردی yerine دردی *tortu*, سزنا yerine سزنا *zurna*, پراكنده yerine پراكنده *parekanda* gibi.

Çoğu bugün de kullanılmakta olan yukarıdaki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin hepsi söyleyişlerindeki bir ya da birden çok değişikliği aksettirmek amacıyla öyle yazılmışlardır. Söylenişteki bu halkılışmanın tarihi çok eskidir ve konuşma diline indiği ölçüde hemen hemen bütün alıntı kelimelere bu Türkçe seslendirme uygulanmıştır. Mesele, süreç içinde bu değişmelerin ortak yazıma yansıtılamamasıdır.

2. Ana harflerin değiştirilmesi yoluyla yapılan bu uygulama yanında bir de yalnızca biçimle ilgili, ama yazımda kural değeri kazanmış değiştirmelerden söz edilebilir. Bunların başlıcaları da şunlardır:

a. Arapçada kimi kelimelerin sonunda üstünlü okunan bir ünsüz harfinden sonraki ü ye uzunluk içindir. Buna “kısaltılmış elif” anlamında **elif-i maksûre** dendiğini daha önce görmüştük. — üstün bu ü ye ile birlikte â okunur. Bunlar ʾ elif ile yazılmıştır:

مصطفا yerine مصطفا *mana*, دعوى yerine دعوى *dava*, فتوى yerine فتوى *fetva*, مصطفىا yerine مصطفىا *Mustafa* gibi.

b. Arapçada yalın kelimelerin sonlarındaki ünsüz harfler *un* katılarak okunur: *kitâbun* “kitap”, *bâbun* “kapı” gibi. Buna **tenvinli okuma** denilir. Türkçe söyleyişte bu tenvinler düşürülmüştür:

kitâb (kitap), *bâb* “kapı” gibi.

Aslında halk Arapçası’nda da böyledir.

c. Tenvin işaretlerinden biri olan ve **iki üstün** denilen $\text{—}^{\text{—}}$ *an* yazıda ء *hemze*, ة *yuvarlak te* ve ى ye dışındaki yerlerde ا elif üstüne konulur.

Arapçada tek başlarına zarf olarak kullanılan zaman ve yer gösteren isimler bu *iki üstün* ile yazılır ve okunur. Bunların çoğu dilimize alınmış olup bu yazılış ve okunuş özelliklerini korumuşlardır:

موقفةً *ahiren* “en son, biraz önce”, بعضاً *bazen*, نظراً *nazaran*, نسبةً *nisbeten*, موقفةً *ahiren* gibi.

Bununla birlikte yazıda bu tenvin işaretinin kullanılmaması yaygın bir uygulama olmuş, bu yüzden de tenvinsiz kalan elifler bir uzunluk işleyişi kazanmıştır: *اولا* *evvelâ*, *دائماً* *daimâ* gibi. Hemen hepsi zarf olarak kullanılmış olan bu kelimelerden bazıları şunlardır:

عجبا *acabâ*, اصلاً *aslâ*, فرضاً *farazâ* “tutalım ki”, غالباً *gâlibâ*, حالاً *hâlâ*, محضاً *mahzâ* “ancak, yalnız, salt”, مقدماً *mukaddemâ* “bundan önce”, مطلقاً *mutlakâ*, واقعاً *vakiâ* “gerçekte”.

Bu okuyuş biçimi yüzünden *tenvinli yuvarlak te*’ler de elifle yazılmış ve Türkçe’ye özgü bir yazılış ortaya çıkmıştır:

صورةً *sûreten* yerine صورتاً *suretâ*, عادةً *âdeten* yerine عادتاً *âdetâ* gibi.

d. *Hemze*’nin yazılışı tek ve birden çok heceli kelimelerde bulunduğu yere ve ünlüsüne göre çeşitlilik gösterir:

- Kapalı tek heceli kelimedede, hareke üstün ise, kürsü görevindeki *elif* üzerine konur: *يأس* *ye’s* “üzüntü”, *بأس* *be’s* “sıkıntı; zarar, sakınca”, *رأس* *re’s* “baş”, *رأى* *re’y* “görüş, düşünce” gibi.

Yazıda bunlar gösterilmiştir.

- Kapalı tek heceli kelimedede hareke esre ise bitişen ve bitişmeyen harften sonra kürsüsü bir diştir:

بئر *bi’r* “kuyu”, *ذئب* *zi’b* “kurt, kurtçuk” gibi.

Bunlar da yazıda korunur.

- Kapalı tek heceli kelimedede hareke ötrü ise kürsüsü *vav*’dır:

بؤس *bü’s* “yoksulluktan ötürü büyük sıkıntı içinde olmak”, *شؤم* *şü’m* “uğursuzluk, şom”.

Yazıda bunlar da korunmuştur.

- Çift ünsüzle biten tek heceli kelimedede hece harekesi ne olursa olsun son ses olarak Arapçada bağımsız yazılır:

شيء *şey’*, *جزء* *cüz’* gibi.

Türk yazımında ise bu hemzeler söyleyişe uyularak düşürülür.

- İkinci ve sonraki hecelerin başında, tıpkı kelime başında olduğu gibi, bir ünlü ses olarak okunur, yazıda düşürülmez:

متأثر *müteessir* gibi.

Ancak kendisinden önce bir uzunluk elifi (yani *â*) bulunuyorsa ve kendi harekesi *esre* (yani *i*) ise, konmaz; o zaman da esreli okunduğunu göstermek üzere kürsüsü altına konmuş bulunan ا , â ile *i* arasına girmiş bir *y* gibi okunur:

دائرة *dâire* yerine *دايرة* *dâyire* gibi.

Hemzenin okunuşta bu tür değerlendirilişi daha önceki dönemden başlar ve Osmanlı Türkçesi döneminde de sürer. Bu, aslında Türkçe’nin ses düzeniyle ilgili bir değişikliğin yazıya yansıtılmasından başka bir şey değildir. Verdiğimiz örneğin daha ileri bir halkılaş-tırmayla bugün ağızlarda *deyre* olarak yaşıyor olması bu *y*’nin uzak geçmişteki varlığının izidir.

- *Hemze* Osmanlı yazısında ayrıca uzunluk elifleri (â) önünde de düşürülür:
علماء yerine علماء *ulemâ*, حکماء yerine حکماء *hükemâ*, بناء yerine بنا *binâ*, وفا yerine وفا *vefâ* gibi.
- Bu ünsüz harfi kelime başında yeni bir uygulama olmak üzere bir diş üzerine konularak da yazılmış, bununla ü ve ö ünlüleri u ve o'dan ayrılmak istenmiştir:
تورتو *örtü*, ئوست *üst* gibi.
Buna benzer yeni bir uygulama da Türkçe kelimelerde kelime başındaki elif üzerine hemze konmasıdır:
أت *et* gibi.
Her iki uygulama da yaygınlık kazanamamıştır.
- *Hemze* birkaç Türkçe kelimedede eriyen ğ ve v ünsüzleri yerinde kalan yuvarlak hece ünlüsünü yazmakta da kullanılmıştır:
صوڭوق *soğuk* yerine صوڭوق *souk*, طاووق *tavuk* yerine طاووق *tauk* gibi.

SIRA SİZDE

2

Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin yazılışında ortaya çıkan değişikliklerin bu kelimelerin Türkçe söylenişleriyle ilgisi var mıdır?

TÜRKÇE KELİME KÖKLERİ VE EKLERİNDE ÜNLÜLER VE ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI

Birinci ünite de Türkçe'nin ünlü ve ünsüz seslerinin Arap asıllı alfabenin hangi harfleriyle karşılandığını göstermiş, ünlülerin yazılışıyla ilgili genel bilgiler vermiştik. Burada konuyu ayrıntılı olarak ele alacak, ünlüler bakımından zaman içinde kurallaşmış sayılabilecek uygulamalar değerlendirecek, ünsüzler bakımından ise Türkçe'ye özgü seslerin yazıda gösterilme araçları ve sınırları üzerinde duracağız.

Ünlüler

Türkçe kelimelerde ünlüler bugünkü yazımızda söyleyişi oldukça eksiksiz bir biçimde aktarır, her yerde ve her zaman gösterilir:

ak, ek, el, ır, il, ok, ök, un, ün; bak, tek, kır, dil, yol, göz, kul, kül; ata, öte, arı, çeki, buru, börü; yatak, döşek, açık, ezik, bozuk, çürük, adım, ekim, durum, dürüm, akar, gelir; akmak, ekmek, ıslamak, islemek, okumak, öğrenmek, uğraşmak, ürkmek; avı, ava, avda, avdan, avın, avını, evi, eve, evde, evden, evin, evinin, kolu, kola, kolda, koldan, kolun, kolunun, gözü, göze, gözde, gözden, gözün, gözünün; alır, verir, okur, bulur, aldı, verdi, içti, oldu, gördü, buldu, güldü, aşmış, eşmiş, koşmuş, düşmüş, alacak, verecek, aldım, bildin, buldun, gördün, satarım, severim, bulurum, okurum, açsa, uçsa, dinse, dönse, okumalı, bilmeli, bulmalı, bölmeli gibi.

Osmanlı Türkçesi alfabesinin Türkçe'nin ünlülerini karşılamadaki yetersizliği, her şeyden önce ünlüleri kendi değerleriyle aktarabilmeye imkân vermemiştir. İlk ünite de gördüğümüz gibi, eski yazımda ünlülerimizden iki geniş-düz (*a, e*), iki dar-düz (*ı, i*) ve dört yuvarlak (*o, ö, u, ü*) ünlü için dört işaretin kullanılması söz konusu olmuştur: *a* ve *e* için ا *elif* ve ۰ *he*; *ı* ve *i* için ۰ *ye*; *o, ö, u* ve *ü* için و *vav*. Böyle de olsa, yazıda ünlüler için her zaman ve her yerde bu harfler kullanılmamıştır; dolayısıyla yalnızca belli yerlerde ve durumlarda kullanılmasından söz edilebilir. Kurallaşmış görünmese de, bunun oldukça yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

1. Kelime köklerinde. Kelime köklerinde ünlülerin yazılışı için şu yaygın ve gelenekleşmiş uygulamalardan söz edilebilir:

a. Tek heceli kelime köklerinde ön sesteki bütün ünlüler harfle gösterilmiştir. Bunun klasik yazımızda bir kural olduğu söylenebilir:

آق *ak*, اك *ek*, ال *el*, اير *ır*, ايل *il*, اوق *ok*, اوج *ök*, اون *un*, اون *ün*.

Kök. Bir yapım eki almamış sözlük birimidir. Türkçe'nin hemen hemen bütün isim ve fiil kökleri tek hecelidir; ancak birçok iki heceli ve biraz da üç heceli köklerimiz bulunmaktadır.

b. Tek heceli kelimelerde, iç seste *e* dışındaki bütün ünlüler harfle gösterilmiştir:

دال *dal*, قير *kir*, ديل *dil*, يول *yol*, كوز *göz*, قول *kul*, كول *kül*; ama: تك *tek*, يل *yel*, بل *bel*

c. İki ve üç heceli köklerde de hece ünlülerinin her biri çoklukla harfle gösterilmiştir:

آياق *ayak*, قولاق *kulak*, بوكور *bögür*, كوپرى *köpri*, ايكي *iki*, آلتى *altı*, طوقوز *dokuz*, وتوز *otuz*, اللى *elli*, آيى *ay*, ارسلان *arslan*, قاپلان *kaplan*, ديلكى *tilki*, آرايه جق *arayacak* gibi.

Bu kuralın istisnası olmak üzere ilk ya da ikinci hece ünlüsü için harf kullanılmadığı da olmuştur:

بجاناق *bacanak*, قنات *kanat*, يدى *yedi*, گөгüs *gögüs*, باغر *bağır*, بوين *boyun*, صرتلان *sırtlan* gibi.

d. Kimi tek ve iki hecelilerde ünlüler için harf kullanılmamıştır. Bunlar zamirler, sayı adları gibi çok kullanılan kelimelerdir:

بن *ben*, سن *sen*, بىز *biz*, سىز *siz*, سىكىز *sekiz*, آلتىمش *altmış*, يىتمىش *yetmiş* gibi.

2. Eklerde. Türkçe'nin yapım ve çekim eklerinin çoğu ya ünsüz ve ünlü tek ses, ya da tek hece yapısındadır. İki heceli yapıda ekler de vardır, ancak bunlar ayrı iki ekin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunları da dikkate almak üzere, eklerimizi baş ve son seslerine göre sınıflamak eski yazımızla ilgili kuralları ve kural dışı durumları belirlemek açısından önemlidir. Ancak daha da önemlisi bu kuralların Türkçe'nin uyum kanunlarını yansıtmakla ne ölçüde ilgili bulunduğu. İşte birbirine bağımlı bu iki konuyla ilgili sonuçlara ulaşmak ve yazı ile okuma arasındaki bağı değerlendirebilmek açısından Tablo 5'te Türkçe'nin bütün yapım ve çekim ekleri sınıflandırılmış olarak verilmektedir.

Her ek için eklendiği **tabanın** uyumlara göre farklı okunuşlarını gösteren birer örnek verilmiştir. Bu okunuşlar XVI.-XX. yüzyıl konuşma dilindeki ortak biçimleri yansıtır. Yazılışa bağımlı, "okuma dili" adını verdiğimiz dil ile bu dilden okur-yazarların diline bulaşmış farklı söyleme biçimlerine her tablonun sonunda ayrıca değinilecektir.

Bütün eklerimiz *isme gelen ekler* ve *fiile gelen ekler* olarak iki ana bölükte toplanır. Her ek ayrıca *yapım eki* ve *çekim eki* oluşuna göre iki alt bölüğe ayrılır. Buna göre ekler için yaptığımız kısa tanımlar bu üst ve alt bölüklere dayanır. Ekler alfabe sırasına göre verilmiştir.

Tek Ünsüz Sesten İbaret Ekler

Bunlar ünlüyle biten tabanlara doğrudan gelir. Ünsüzle biten tabanlara eklendiğinde karşılaşılan iki ünsüz arasına bir dar ünlü (*ı, i, u, ü*) girer. Bu bağlama ünlüsü paranteze alınmıştır.

-k -k	ق ك	fiilden isim	اوزاق ديلك	uzak dilek
-k -k	ق ك	çoğul 1. kişi	آلسهق , آلدق بولسهق , بولدىق يىلسه ك , يىلدىك كورسه ك , كوردك	<i>aldık, alsak</i> <i>bulduk, bulsak</i> <i>bildik, bilsek</i> <i>gördük, görsek</i>
-l- -(i)l- -(u)l- -(i)l- -(ü)l-	ل , ل	fiilden fiil	بوكلقمق يىقلمق بوذلىق چكىلمك اوزلىك	<i>bunalmak</i> <i>yıkılmak</i> <i>bozulmak</i> <i>çekilmek</i> <i>üzülmek</i>

Ek. Dilin kelime gibi tek başına kullanılmayan, yalnızca köklere eklenerek kalıcı anlam değişikliği yapan ve farklı kavramları karşılayan ya da kelimelerin durum, sayı, zaman, kişi gibi kavramlarla ilişkilerini kuran yapı ve çekim birimleridir.

Taban. Bütün isim ve fiil köklerini, yapım ekleriyle genişlemiş gövdeleri, ek alabilen birleşik kelimelerle bütün alıntı kelimeleri içine alan ortak bir terimdir.

Tablo 5.1
Tek Ünsüz Sesten İbaret Ekler

-m -(i)m -(u)m -(i)m -(ü)m	م , م	tekil 1. kişi iyelik	نم , قارم باشیم قولم دیزم کوزم	<i>karım, nem (var)</i> <i>başım</i> <i>kolum</i> <i>dizim</i> <i>gözüm</i>
-m -(i)m -(u)m -(i)m -(ü)m	وم , دیم , م	fiilden isim	یم آلیم اوچورم کییم اولوم	<i>yem</i> <i>alım</i> <i>uçurum</i> <i>giyim</i> <i>ölüm</i>
-m -(i)m -(u)m -(i)m -(ü)m	م	tekil 1. kişi	بیلمهم , باقسهم باقدم بولدم بیلدم کوردم	<i>baksam, bilmem</i> <i>baktım</i> <i>buldu</i> <i>bildim, içtim</i> <i>gördüm</i>
-n -(i)n -(u)n -(i)n -(ü)n	یک , ک	tekil 2. kişi iyelik	نک , باباک باشک قولک دیزیک کورکی	<i>baban, nen (var)</i> <i>başın</i> <i>kolun</i> <i>dizin</i> <i>gözünü</i>
-n -(i)n -(u)n -(i)n -(ü)n	ن , ن ون , نین ون	fiilden isim	یان , سان آقین قوشون کلین دوکون	<i>san "sayı", yan</i> <i>akın</i> <i>koşun "dizi, saf"</i> <i>gelin</i> <i>düğün</i>
-n- -(i)n- -(u)n- -(i)n- -(ü)n-	ن , ن	fiilden fiil	باشلامق آلمق بولنمق بیلمک کورتمک	<i>başlanmak</i> <i>alınmak</i> <i>bulunmak</i> <i>bilinmek</i> <i>görünmek</i>
-n -(i)n -(u)n -(i)n -(ü)n	ک , ک	tekil 2. kişi	آلسک , آلسهک آلدک بولدک بیلدک چوکتک	<i>alsan</i> <i>aldın</i> <i>buldun</i> <i>bildin</i> <i>çöktün</i>

-r-	ر , و , د , ر	isimden fiil	دلورمك	<i>delirmek</i>
-(i)r-	ير		باغرمق	<i>bağırmaq</i>
-(u)r-			اوصرمق	<i>osurmaq</i>
-(i)r-			ككيرمك	<i>geçirmek</i>
-(ü)r-			بوکورمك	<i>böğürmek</i>
-r	ر , و , د , ر	geniş zaman	ايستر	<i>ister</i>
-(i)r	ير		آلور , آلير	<i>alır</i>
-(u)r			بولور	<i>bulur</i>
-(i)r			بيلور , بيلر	<i>bilir</i>
-(ü)r			كورور	<i>görür</i>
-r	ر , و , د , ر	sıfat-fiil	بکزر , يارار	<i> yarar (er), benzer</i>
-(i)r	ير		اينانلور	<i>inanılır (şey)</i>
-(u)r			بولنور	<i>(az) bulunur (nesne)</i>
-(i)r			اکلور	<i>eğilir</i>
-(ü)r			دوکلور	<i>dökülür</i>
-ş-	ش , ش , ش	fiilden fiil	بولاشق	<i>bulaşmak</i>
-(i)ş-			آتشمق	<i>atışmak</i>
-(u)ş-			بوزشمق	<i>bozuşmak</i>
-(i)ş-			بيتشمك	<i>bitişmek</i>
-(ü)ş-			کورشمك	<i>görüşmek</i>
-ş	يش , د , ش	fiilden isim	طنش , آلقش	<i>alkış, tanış</i>
-iş, -(y)iş			آرایش , آتش	<i>alış, arayış</i>
-uş, -(y)uş			اوقويش , توتش	<i>tutuş, okuyuş</i>
-iş, -(y)iş			بزه يش , سکش	<i>sekiş, bezeyiş</i>
-üş, -(y)üş			يورويش , يوزش	<i>yüzüş, yürüyüş</i>
-t-	ت , ت , ت	fiilden fiil	فورتمق	<i>kurutmak</i>
-(i)t-			آقتمق	<i>akıtmak</i>
-(u)t-			قورقتمق	<i>korkutmak</i>
-(i)t-			برکتمك	<i>berkitmek</i>
-(ü)t-			اورکتمك	<i>ürkütme</i>

Değerlendirme. Bu eklerin ünsüzle biten tabanlara gelmesi durumunda karşılaşılan iki ünsüz arasına giren ünlünün yazıda harfle gösterilmemesi kurallı bir uygulama sayılabilir. Bununla birlikte kural dışı uygulamalar da vardır. Bunlar zamanla tek çeşitliliğe yönelen yazımın eski dönemden aktardığı yine eski tek şekilli yazılışların kalıntılarıdır. Bu durum dilin uyum kanunları açısından karışıklığa yol açmış, okumada sıkıntı yaratmıştır.

Tek Ünlü Sesten İbarete Ekler

Bunlar ünsüzle biten tabanlara doğrudan gelir. Ünlüyle biten tabanlarda karşılaştığımız iki ünlü arasında bağlama sesi olarak *y* girer.

Tablo 5.2
Tek Ünlü Sesten İbarete Ekler

1. Geniş				
-a, -(y)a	ه , ا	yönelme durumu	بابایه , آته شمعییه , آته	ata, babaya ete, şimdiye
-a, -(y)a	ه , ا	istek-gelecek zaman	اوقویه , باقه دیلیه , کله	baka, okuya gele, dileye
-a, -(y)a	ه , ا	zarf-fiil	وارده , وارده آرایه آرایه دنییه , کورده	vara (vara), araya (araya); göre, diye
b. Dar				
-i	ی	tekil 3. kişi iyelik	آتی	atı
-u			بوینی	boynu
-i			اتی	eti
-ü			کوکلی	gönlü
-i, (y)i	ی , ا	belirtme durumu	اوطه یی , آتی	atı, odayı
-u, (y)u			قوتی یی , قولی	kolu, kutuyu
-i, -(y)i			کمی یی , اتی	eti, gemiyi
-ü, -(y)ü			کوتی یی , سوزی	sözü, kötüyü
-i	و , ا	fiilden isim	یاقی	yakı
-u			پوسی	pusu
-i			چکی	çeki
-ü			اورتو , اورتی	örtü
-i	ی	geçmiş zaman tekil 3. kişi	آلدی	aldı, baktı
-u			قوشدی , بولدی	buldu, koştu
-i			کچدی	geçti
-ü			دوشدی	düştü
-i	ی	zarf-fiil	طولایی	dolayı
-u			طوری کلمک	duru (gelmek)
-i			ایتیویرمک	iti (vermek)
-ü			کوتوری	götürü

Değerlendirme. Bu eklerden geniş olanların *ه ا* (*he*) ile, dar olanların ise *ی* (*ye*) ile yazılmaları oldukça kurallı bir durumu yansıtır. Ne var ki bu durum okuyuşta şekle bağlı kalma anlayışı yüzünden okuma dilinde uyumsuz, bozuk biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Konuşma diliyle okuma dili arasındaki en büyük farkı bu eklerin yazılışından kaynaklanan bu problem teşkil eder. Kimi yapımların eski dönemden gelen kalıplaşmış yazılış biçimlerinin devam ettirilmesi bu problemin başka bir yönünü oluşturur. Avrupalı gramercilerin yaptıkları açıklamalar yazımın metin okuyanı ne derecede etkilediğini, buna karşılık bu kişilerin bile günlük konuşmalarında dilin uyum kurallarına bağlı kaldıklarını

bildirir. Ancak bu durumun okumuş şehirlilerin dilini önemli ölçüde etkilediğini ve bu etkinin özellikle İstanbullu okur-yazarların dilinde XX. yüzyılda bile sürdüğünü biliyoruz:

yana yerine *yâne*, *kara* yerine *kâre*, *meydana* yerine *meydâne*, *araya* yerine *araye*, *çarşıya* yerine *çarşıye*, *akça* yerine *akçe*, *alaca* yerine *alace* gibi.

Bir Ünsüzle Başlayan, Açık Tek Hece Yapısındaki Ekler

Bu ekler ünlülerinin yazılışı bakımından Tablo 5.2'deki eklerle benzer, ünlüleri onlar gibi yazılır.

-ca	چه , جه	isimden isim (küçültme)	قولايچه	<i>kolayca</i>
-ça			چوقچه	<i>çokça</i>
-ce			كوزلجه	<i>güzelce</i>
-çe			پكچه	<i>pekçe</i>
-ca	چه , جه	isimden isim (zarf)	آردنجه	<i>ardınca</i>
-ça			فارسچه	<i>Farsça</i>
-ce			نيجه	<i>nice</i>
-çe			تورکچه	<i>Türkçe</i>
-da	ده	bulunma durumu	طشاریده	<i>dışarıda</i>
-ta			آرالقدده	<i>aralıkta</i>
-de			اوده	<i>evde</i>
-te			ایشده	<i>işte</i>
da	ده	takı	بوده	<i>bu da</i>
de			بن ده	<i>ben de, ben da</i>
-la-	لا , ل	isimden fiil	باشلامق	<i>başlamak</i>
-le-			بکلمک	<i>beklemek</i>
-la	له	takı	جانله باشله	<i>canla başla</i>
-le			بويله , شويله	<i>şöyle, böyle</i>
-le	له	isimden isim	اويله	<i>öyle (vakti)</i>
-ma	مه	fiilden isim	آرتمه	<i>artma</i>
-me			بسلمه	<i>besleme</i>
-ma-	مه , م	fiilden fiil	آرامه مق , ارامق	<i>aramamak</i>
-me-			سومه مک , سوممک	<i>sevmemek</i>
-(n)a	نه	yönelme durumu	قانتنه	<i>katına</i>
-(n)e			اوينه	<i>evine</i>
-(n)ca	نجه	isimden isim	اوزوننجه	<i>uzununca</i>
-(n)ce			کرکنجه	<i>gereğince</i>
-(n)da	نده	bulunma durumu	حقنده	<i>hakkında</i>
-(n)de			النده	<i>elinde</i>
-ra	ره , ر	isimden isim	صکره	<i>sonra</i>
-re			اوزره	<i>üzre</i>

Tablo 5.3
Bir Ünsüzle Başlayan,
Açık Tek Hece
Yapısındaki Ekler

-sa-	سه , سا	isimden fiil	صوسامق اوکسمک	<i>susamak</i> <i>öğsemek "özlemek"</i>
-se				
-sa	سهه , سه	şart	آراسه , بولسه ایسته سه , بیلسه	<i>bulsa, arasa</i> <i>bilse, istese</i>
-se				
b. Ünlü Dar Olanlar				
-cı	جی	isimden isim	آقنجی	<i>akıncı</i>
-cu			قورقوجی	<i>korkucu</i>
-çı			باشجی	<i>başçı</i>
-çu			بویرقجی	<i>buyrukçu</i>
-ci			ایکنه جی	<i>iğneci</i>
-cü			کوزجی	<i>gözcü</i>
-çi			اتمکجی , اکمکجی	<i>ekmekçi, etmekçi</i>
-çü			کورکجی	<i>kürkçü</i>
-dı	دی	fiilden isim	صندی	<i>sındı 'makas'</i>
-gı	غی	fiilden isim	چالغی	<i>çalgı</i>
-gu	غو		بورغی , بورغو	<i>burgu</i>
-gi	کی , کو		سیلکی	<i>silgi</i>
-gü			کوزکی , کوزکو	<i>gözü</i>
-gı	غی	isimden isim	قرادغی , باشندهغی	<i>başındağ, karadağ</i>
-gi, -ki	کی		اوکده کی آقشامکی اوستده کی	<i>öndegi</i> <i>akşamki</i> <i>üsttegi, üstteki</i>
-lı	لو , لی	isimden isim	قانلو , قانلی	<i>kanlı</i>
-lu			صولو , صولی	<i>sulu</i>
-li			کیزلو , کیزلی	<i>gizli</i>
-lü			کونلو , کونلی	<i>günlü</i>
mı?	می	soru	ساغ می	<i>sağ mı?</i>
mi?			کلدی می	<i>geldi mi?</i>
mu?			طوغری می	<i>doğru mu?</i>
mü?			اولدی می	<i>öldü mü?</i>
-(n)ı	نی	belirtme durumu	آتنی	<i>atını</i>
-(n)i			دیشلرینی	<i>dişlerini</i>
-sı	سی	iyelik	طپه سی	<i>tapası</i>
-su			بورو سی	<i>borusu</i>
-sı			تپه سی	<i>tepesi</i>
-sü			کرسی سی	<i>kürsüsü</i>

Değerlendirme. Bu eklerde geniş ve dar ünlülerin yazılışı Tablo 5.2'deki ekler gibidir, aynı kurallı durumu gösterir. Tek şekilli yazılışların okunuşta doğurduğu sonuçlar da aynıdır. Yazıdaki bu tek şekillilik Türkçe'nin uyumları açısından eski yazımın en büyük eksikliği ve değerlendirme açısından en problemlili konusudur. Bununla birlikte bu dönemle ilgili gramerlerin sağladığı bilgiler ortak konuşma dilinin yazılıştan hemen hemen hiç etkilenmediğini, etkinin şehirli okur-yazar diline bir ölçüde bulaştığını, ancak okuma dilinin bağımlı bir durum sergilediğini göstermektedir. Bu ekler arasında bulunan, ön sesi *ɔ* *dal* ile yazılmış eklerin dilimizin ünsüz benzeşmeleri kanunuyla ilişkisi vardır. Verilen örneklerin kimilerinde bu *ɔ* *dal*'ların *t* olarak okunduğuna dikkat edin.

Dar ünlülü eklerden yazılışı çeşitlenenler önceki dönemde ünlüsü yalnızca yuvarlak olanlardır. Bunlar arasında çok canlı bir yapım eki olan *lı* (*li, lu, lü*)'nün eski tek biçimli yazılışı *لو*, uyum süreci içinde çeşitlenmiş, XV. yüzyıldan sonraki metinlerde, az da olsa, *لی* da görülmeye başlamıştır. Uyumun gerçekleşme süreci içinde yaygınlaşan bu ikinci biçim giderek tersine bir uyumsuzluğa yol açmış, ek bu kez de yuvarlak ünlülü heceden sonra *li, li* okunmayı gerektirecek bu yeni biçimiyle yazılır olmuştur. Eklerin yazımında tek şekilliliğe olan eğilimin bir sonucu olan bu durum, hiç şüphesiz okuma diline yansımış ve yazıya bağımlı bozuk okuyuşların kaynağı olmuştur. Bu yüzden verdiğimiz örneklerdeki *کونلی*, konuşma dilinde *günlü* gibi söylenirken, metinlerde *günlü* biçiminde okunmuş; *کیزلو* ise, *gizli* gibi söylenirken, *gizlü* olarak okunmuştur. Günlük dile de yansımış olan bu yazı kaynaklı bozuklukların bugüne kalan en çarpıcı örneği *ebrülü* kelimesidir. Olağan söylenişi *ebrulu* olan bu kelime, *ابرولی* yazılmasından ötürü öyle okunmuş, öyle okuyanların dilinden zamanla günlük dile de atlamıştır.

Ünlüyle Başlayıp Ünlüyle Sonlanan İki ve Üç Heceli Ekler

Bu eklerin hemen hepsi iki ekin birleşmesiyle oluşmuştur.

a. Son Ünlüsü Geniş Olanlar				
-asıya	اسیه	zarf-fiil	یازاسیه	yazasıya
-esiye	۵سیه		ویردهسیه	veresiye
-ıla	له , یله	takı	طومتغیله	tutmağ-ıla
-ile	یله		بلمکله	bilmeg-ile
-(y)ıla			صویله	su-yıla
-(y)ile	ایله		الی یله	eli-yile
ile			کوکل ایله	gönül ile
-ınca	ینجه , نجه	zarf-fiil	وار نجه	varınca
-(y)ınca			اولمه ینجه	olmayınca
-unca			طوینجه	doyunca
-(y)unca			اوقوینجه	okuyunca
-ince			کلنجه	gelince
-(y)ince			سومه ینجه	sevmeyince
-ünce			اولنجه	ölünce
-(y)ünce			یوروینجه	yürüyünce

Tablo 5.4
Ünlüyle Başlayıp
Ünlüyle Sonlanan İki ve
Üç Heceli Ekler

-İsa -İse	سه , میسه ایسه	takı	یوغسه , یوغیسسه ایسه	yoğİsa (her kim) ise
b. Son Ünlüsü Dar Olanlar				
-ağI -eğİ	غو , غی کو , کی	fiilden isim	بوغعی کویکو , کویکی	bukağI güyeğİ
-alı -(y)alı -eli -(y)eli	یہلی , ہلی	zarf-fiil	آله لی باشلايه لی کیدد لی کور میه لی	alalı başalayalı gideli görmeyeli
-arı -eri	ارو , اری رو , ری	isimden isim	طشارو , دشاری ایچرو , ایچری	dışarı içeri
-ası -esi	اسی هسی	sıfat-fiil	قلا سی کله سی	kılası (değil) gelesi (yıl)
-ıcı -(y)ıcı -ici -(y)ici	یچی	fiilden isim	آقچی اولا یچی چکچی بکله یچی	akıcı avlayıcı çekici bekleyici
-(i)ncı -(u)ncu -(i)nci -(ü)ncü	نجی	isimden isim	قرقنجی , آلتنجی اوننجی برنجی اوچنجی	altıncı, kırkıncı onuncu birinci üçüncü
-(i)mlı -(ü)mlü	ملی	fiilden isim	آمللی اولمللی	alımlı ölümlü
-(i)ndı -(i)ndi	ندی	fiilden isim	صالنندی درندی	salındı, salıntı derindi, derinti

Değerlendirme. Tablo 5.2 ve 5.3'teki ekler için yaptığımız değerlendirme bu tabloda yer alan ekler için de geçerlidir.

Ünsüzle Başlayıp Ünlüyle Sonlanan İki Heceli Ekler

İki heceli eklerimizin bir bölümünde birleşen eklerden ilkinin başı bir ünsüz, ikincisinin sonu ise ünlüdür. Bunlar da sonda kalan ünlünün geniş ve dar oluşuna göre çeşitlenir.

a. Son Ünlüsü Geniş Olanlar				
-dıkça	دقچه	zarf-fiil	باقدقچه	<i>baktıkça</i>
-dukça	دکچه		اولدقچه	<i>oldukça</i>
-dikçe			اسدکچه	<i>estikçe</i>
-dükçe			کور دکچه	<i>gördükçe</i>
-dıkta	دقده	zarf-fiil	آچدقده	<i>açtıкта</i>
-dukta	دکده		بولدقده	<i>buldukta</i>
-dikte			سودکده	<i>sevdikte</i>
-dükte			کور دکده	<i>gördükte</i>
-layınca	لینجه	isimden isim	اوغورلینجه	<i>oğurlayınca "hırsız gibi"</i>
-mağıla	مغیله	zarf-fiil	اولمغیله	<i>olmağıla</i>
-meğile	مکیله		کلمکیله	<i>gelmeğile</i>
-makta	مقده	sıfat-fiil	باقمقده	<i>bakmakta</i>
-mekte	مکده		ایچمکده	<i>içmekte (olmak)</i>
b. Son Ünlüsü Dar Olanlar				
-malı,	ملی , مالی	sıfat-fiil	آغلاملی , آغلاملی	<i>ağlamalı (olmak)</i>
-meli	ملو , ملی		کلملو , کلملی	<i>gelmeli (olmak)</i>
-malı,	ملی , مالی	gerekliklik	باقمالی م ,	<i>bakmalıyım</i>
-meli	ملو , ملی		باقملی م , سوملو سن	<i>sevmelisin</i>

Tablo 5.5
Ünsüzle Başlayıp
Ünlüyle Sonlanan İki
Heceli Ekler

Değerlendirme. Görüldüğü gibi, tablo 5.2, 5.3. ve 5.4'te yer alan eklerle bu ekler arasında son ünlünün yazılışı bakımından fark bulunmaz; aynı kural, yani tek şekillilik bunlar için de geçerlidir. Bu tek şekilli yazılıştan kaynaklanan sonuçlar açısından da durum aynıdır. Bu ekler arasında *dal* ile yazılanlar ünsüz benzeşmeleri konusuyla ilgilidir. Bu da eski yazımın tek şekilliliğe olan eğiliminden doğan önemli bir meseledir ve konuşma dilini bir ölçüde de olsa olumsuz yönde etkilemiştir.

Ünlüyle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan Tek Heceli Ekler

Ünlü-ünsüz düzenindeki bu eklerimiz ünlüyle biten tabanlara eklendiğinde, karşılaşılan iki ünlü arasındaki çatışmayı gidermek üzere bir *y* getirilir. Bu yüzden bu eklerin yazılışı ünlü ya da ünsüz tabanlara eklenişine göre çeşitlenmiştir.

a. Ünlüsü Geniş Olanlar				
-ak	اق	fiilden isim	قوناق	<i>konak</i>
-ek	ك		ديرناك	<i>dernek</i>
-am,	م , م	tekil 1. kişi	باقمشم	<i>bakmışam bakaram</i>
-em			باقرم دکلم بیلزم	<i>değilem bilmezem</i>

Tablo 5.6
Ünlüyle Başlayıp
Ünsüzle Sonlanan Tek
Heceli Ekler

-an, -(y)an -en, -(y)en	یان , ان ین , ن	sıfat-fil	آلنان آجیان دلن بیتمه ین	<i>alınan</i> <i>acıyan</i> <i>delen</i> <i>bitmeyen</i>
-ar -er	ر	isimden isim	اونر بشر	<i>onar</i> <i>beşer</i>
-ar- -er-	ار ر	isimden fiil	آغارمق کوکرمک	<i>ağarmak</i> <i>göğermek</i>
-ar- -er-	ار ر	fiilden fiil	چیقارمق کیدرمک	<i>çıkarmak</i> <i>gidermek</i>
-ar -er	ار ر	geniş zaman	بقار سور	<i>bakar</i> <i>sever</i>
-ar -er	ار ر	sıfat-fiil	چچار کچر	<i>çapar (at)</i> <i>geçer (akçe)</i>
b. Ünlüsü Dar Olanlar				
-ik -ik	وق , یق وک , یک	fiilden isim	آچوق , آچیق دلوک , دلیک	<i>açık</i> <i>delik</i>
-im	م	ilgi durumu	بزم , بنم	<i>benim, bizim</i>
-im, -(y)ım -im, -(y)im -um, -(y)um -üm, -(y)üm	م , م	tekil 1. kişi	باقارم اوطه ده م دکلم سوملی م بولرم اوصلوم کورورم کوجلوم	<i>bakarım</i> <i>odadayım</i> <i>değilim</i> <i>sevmeliyim</i> <i>bulurum</i> <i>usluyum</i> <i>görürüm</i> <i>güçlüyüm</i>
-(ı)n -(i)n -(u)n -(ü)n	ون , ین	isimden isim	قالین یکین اویون اویون	<i>kalın</i> <i>yeğın</i> <i>oyun</i> <i>öyün</i>
-in -un -(y)in -ün	ین , ن	isimden isim (araç durumu)	آکسزین اوجن ایکندوین کوزن	<i>ansızın</i> <i>ucun (ucun)</i> <i>ikindiyin</i> <i>güzün</i>

-in -un -in -ün	و , و , ك يك	ilgi durumu	آناك بويناك اوكل كوراك	(<i>senin</i>) <i>atanın</i> (<i>senin</i>) <i>boynunun</i> (<i>senin</i>) <i>evinin</i> (<i>senin</i>) <i>gözünün</i>
-in -in	ين , ن	tekil 1. kişi	باقارن بولورين سورن كوردين	<i>bakarın</i> <i>bulurın</i> <i>severin</i> <i>görürin</i>
-in -(y)ın -un -(y)un -in, -(y)in -ün -(y)ün	يك , ك	çoğul emir 2. kişi	باقك قاپايك توتك اوقويك كللك بكله يك كورك سورويك	<i>bakın</i> <i>kapayın</i> <i>tutun</i> <i>okuyun</i> <i>gelin</i> <i>bekleyin</i> <i>görün</i> <i>sürüyün</i>
-ıp, -(y)ıp -up -(y)up -ip -(y)ip -üp -(y)üp	ب , و , ب	zarf-fiil	آلوب باشلايوب بولوب قورويوب بيلوب ايسته يوب كورب بورويوب	<i>alıp</i> <i>başlayıp</i> <i>bulup</i> <i>koruyup</i> <i>bilip</i> <i>isteyip</i> <i>görüp</i> <i>bürüyüp</i>
-ır- -ur- -ir- -ür-	ور , ر	isimden fiil	باغرمق اوصورمق دلورمك سومورمك	<i>bağırmaq</i> <i>osurmak</i> <i>delirmek</i> <i>sömürmek</i>

-ir-	ر د نر د ور	fiilden fiil	قايورمق	<i>kayırmak</i>
-ur-			طوغرمق	<i>doğurmak</i>
-ir-			كچورمك	<i>geçirmek</i>
-ür-			اوشورمك	<i>üşürmek "üşüştürmek"</i>
-iz, -(y)ız	وز د نر د ز	çoğul 1. kişi	باقاروز	<i>bakarız</i>
-uz			باقمه يز	<i>bakmayız</i>
-iz,			بولمشز	<i>bulmuşuz</i>
-(y)iz			بيله حكيز	<i>bileceğiz</i>
-üz			بيلمه يز	<i>bilmeyiz</i>
			درستز	<i>dürüstüz</i>

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olanlarda kalın ünlü *a*'nın yazılışı oldukça kurallıdır, yazıda çoklukla *elif* ile gösterilmiştir. 1. kişi eki ile üleştirme ekinde ünlünün harfsiz yazılması okuyuşu etkilemiş, verdiğimiz örneklerin *bakmışem, bakarem, oner* gibi okunmalarına yol açmıştır.

Ünlüsü dar olan eklerin yazılışına gelince: Görüldüğü gibi bunların yazılışında kurallı bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Bu ekler arasında önceki dönemde ünlüsü yalnızca yuvarlak olanlar vardır. Bunların *vav*'lı kalıplaşmış yazılışları XVI. yüzyıldan sonraki uyum sürecinde de devam ettirilmiştir. Ancak bu süreç içinde harfsiz ya da *y*'li yazılışlar ortaya çıkmış, bu kez de bunların yeni tek şekil olarak yuvarlak ünlülü tabanlara da getirilmesi okuma açısından sıkıntı doğurmuştur. Avrupalı gramer yazarlarının verdikleri örnekler göre *vav* ile yazıldıkları için örneklerimiz arasındaki *delik, دلوك* biçiminde yazıldığı için *delük; güzün, كوزن* biçiminde yazıldığı için *güzin; delirmek, دلورمك* biçiminde yazıldığı için *delürmek; kayırmak, قايورمق* biçiminde yazıldığı için *kayurmak; bakarız, باقاروز* biçiminde yazıldığı için *bakarüz* okunduğu gibi; *bulup, بولب* gibi yazıldığı zaman *bulup; görüp, كورب* gibi yazıldığı zaman *görüp* biçiminde okunmuştur.

Ünlüyle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan İki Heceli Ekler

Ünlüyle başlayan bu ekler de ünlüyle sonlanan bir tabana eklendiğinde söyleyişte araya bir *y* sesi girer. Yazıda bu durum harfle (ي) gösterilmiş, bu yüzden bu eklerin yazılışı da çeşitlenmiştir.

a. Ünlüsü geniş olanlar				
-acak -(y)acak -ecek -(y)ecek	هـ جق يه جق هـ جك يجك	gelecek zaman	اوله جق باقميه جق كله جك ايستيه جك	olacak bakmayacak gelecek isteyecek
-acak -(y)acak -ecek -(y)ecek	هـ جق يه جق هـ جك يجك	sıfat-fiil	آغلانه جق اوكلميه جق كله جك بييه جك	ağlanacak (hâl) onulmayacak (yara) gelecek (zaman) yiyecek
-alım -(y)alım -elim -(y)elim	هـ لوم يه لوم هـ لوم يه لوم	çoğul emir-istek 1. kişi	اوله لوم بوله يه لوم سو هـ لوم سو ميه لوم	olalım bulmayalım sevelim sevmeyelim
-arak -(y)arak -erek -(y)erek	رق , رق يه رق رك , رك يه رك	zarf-fiil	اولرق وارمايه رق كيدررك ايستيه رك	olarak varmayarak giderek isteyerek
-ayım -(y)ayım -eyim -(y)eyim	هـ تم يه تم هـ تم يه تم	tekil emir-istek 1. kişi	قو يه تم باقميه تم سوه تم سوميه تم	koyayım bakmayayım seveyim sevmeyeyim
-ayür, -ayor -eyür	هـ يور	şimdiki zaman	باقه يور سوه يور سوييور	bakayür, bakayor seveyür seviyor
b. Ünlüsü dar olanlar				
-ıcak -(y)ıcak -ucak -(y)ucak -icek -(y)icek -ücek -(y)ücek	يجق يجك	zarf-fiil	آليجق آله يجق اوليجق اوقوبيجق ايچيچك ايچمه يجك كوريجك بورويجك	alıcak almayıcak olucak okuyucak içecek içmeyicek görücek bürüyücek

Tablo 5.7
Ünlüyle Başlayıp
Ünsüzle Sonlanan İki
Heceli Ekler

-iniz, -(y)iniz -unuz -iniz -(y)iniz -ünüz	يكر , كز	çoğul emir 2. kişi	باقكر باقمه يكر توتيكز كليكر كلمه يكر كوركر	<i>bakınız</i> <i>bakmayınız</i> <i>tutunuz</i> <i>geliniz</i> <i>gelmeyiniz</i> <i>görünüz</i>
-iser -(y)iser -iser -(y)iser	يسر , سر	gelecek zaman	باقسر باشلايسر سويسر بسله يسر	<i>bakiser</i> <i>başlayiser</i> <i>seviser</i> <i>besleyiser</i>
-iyür -iyür	ييور	şimdiki zaman	باقيبيور سوييور	<i>bakıyür</i> <i>seviyür</i>
iken	ايكن	zarf-fiil	بقار ايكن كلحك ايكن	<i>bakar iken</i> <i>gelecek iken</i>

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olanlarda kalın ünlünün harfle gösterilmemesi, ya da hem *a*, hem *e* ünlüsü için tek harfin, *ه* *he*'nin (ه لوم يهرق) kullanılması yazım bakımından kurallı (tek şekilli) bir durumu yansıtır. Ünlüsü dar olanlardan tekil ikinci kişi iyelik eki ile çoğul emir 2. kişi eklerinin önceki dönemdeki tek biçimli ve *vav*'lı (و كز / و ك) yazılışlarının Osmanlı Türkçesi içinde işleyen uyum sürecinde bu kez de yerini ve *vav*'sız (كز / ك) ya da *ye*'li (يكر) biçimlere bırakması, daha önce de söylediğimiz gibi, okuyuşta yeni bir tek biçimliliğe yol açmış, bu da okuma dilinde Türkçe'nin uyum düzenini bozmuştur. Bu yüzden de meselâ *kolunuz*, قوليكز yazıldığı için *kolımız/kolunuz*; *tutun*, توتك yazıldığı için *tutun*; *tutunuz*, توتيكز biçiminde yazıldığı için *tutumuz / tutunuz* gibi okunmuştur.

Ünsüzle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan Tek Heceli Ekler

Bu tabloda yer alan ekler de ünlülerine göre iki alt bölüğe ayrılır.

Tablo 5.8
Ünsüzle Başlayıp
Ünsüzle Sonlanan Tek
Heceli Ekler

a. Ünlüsü Geniş Olanlar				
-cak -cek -çek	حق حك چك	isimden isim	ألچه حق بوپوحك كوكچك	<i>alçacak</i> <i>büyücek</i> <i>gökçek</i>
-dan -tan -den -ten	دن	ayırılma durumu	آيدن باشدن اودن ديشدن	<i>aydan</i> <i>baştan</i> <i>evden</i> <i>dişten</i>
dak dek	داق دك	takı	اقشامه داق صباحه دك	<i>akşama dak</i> <i>sabâhe dek</i>

-tar -der -ter	تار در تر	fiilden fiil	آقتارمق كوندرمك كوسترمك	aktarmak göndermek göstermek
-daş -taş -deş -teş	داش دش	isimden isim	قارداش آياقداش ديندش امككش	kardaş ayaktaş dindeş emektaş
-gan -gen	غان , غن كن	sıfat-fiil	اغلاغان , اغلاغن اوتلكن	ağlağan evetlegen "çok acele eden"
-lar -ler	لر	çoğul eki	باقارلر , آياقلر كيدرلر , اللر	ayaklar, bakarlar eller, giderler
-mak -mek	مق مك	fiilden isim	باقمق سومك	bakmak sevmek
-maz -mez	مز , ماز مز	olumsuz geniş zaman	آلمز , آلماز ويرمز	almaz vermez
-maz -mez	مز , ماز مز	sıfat-fiil	قورقماز كچلمز	korkmaz geçilmez
-(n)dan -(n)den	ندن , ندن	ayırılma durumu	باشنندن قولنندن النندن كوزنندن	başından kolundan elinden gözünden
-rak -rek	رق رك	isimden isim	بولرق آكشيرك	bolrak ekşirek
-sak	ساق	fiilden isim	توتساق	tutsak
b. Ünlüsü Dar Olanlar				
-cık -cuk -cik -cük	حق حك	isimden isim	اوغلاخق قوزوحق يوكسجك كوچوجك	oğlancık kuzucuk yüksecik küçücük
-çıl	چیل	isimden isim	بالیقچیل	balıkçıl
-cun	حن	isimden isim	طوقورحن	dokurcun

-dır -tır -dur -tur -dir -tir -dür -tür	دير , دور , در	ek fiil 3. kişi	واردر لا يقدر طولودر بوشر بردر تكدر سوزدر اولوشدر	<i>vardır</i> <i>lâyıktır</i> <i>doludur</i> <i>boştur</i> <i>birdir</i> <i>tektir</i> <i>sözdür</i> <i>ölüştür</i>
-dık -duk -tık -tuk	, ديق , دق ديغ (iki ünlü arasında)	sıfat-fiil	آچلمه دق طغدغی براقديغی قوشدغی	<i>açılmadık</i> <i>(gonca)</i> <i>doğduğu (gün)</i> <i>bıraktığı (mal)</i> <i>koştuğu (yol)</i>
-dır- -tır- -dur- -tur- -dir- -tir- -dür- -tür-	دير , دور , در	fiilden fiil	آلدرمق چاتدرمق اولدرمق قوشدرمق يدرمك ايلىشدرمك سوزدرمك چوكدرمك	<i>aldırmak</i> <i>çattırmak</i> <i>oldurmak</i> <i>koşturmak</i> <i>yedirmek</i> <i>iliştirmek</i> <i>süzdürmek</i> <i>çöktürmek</i>
-gıl -gil	غل , غل كل , كل	tekil emir 2. kişi	باقغل اوتورغل سوكل كوتوركمل	<i>bagıl</i> <i>oturgıl</i> <i>sevgil</i> <i>götürgil</i>
-gın -gun -gin -gün	غین غون کین کون	fiilden isim	يانغین يورغون کزکین کوسکون	<i>yangın</i> <i>yorgun</i> <i>gergin</i> <i>küskün</i>
-gur- -gir- -gür-	غور کیر کور	fiilden fiil	طورغورمق ديرکیرمك يوكورمك	<i>durgurmak</i> <i>dirgirmek</i> <i>yügürmek</i>
-gut- -güt-	کوة , غتة , غوة	fiilden fiil	طورغوتمق دوزکوتمك	<i>durgutmak</i> <i>düzgütmek</i>

-kın	قن , قين	fiilden isim	باشقون , باصقون	<i>baskın</i>
-kun	قون		توتقون	<i>tutkun</i>
-kin	كين		اشكين	<i>eşkin</i>
-kün	كون		دوشكون	<i>düşkün</i>
-kır-	قير	isimden fiil	فشقيرمق	<i>fişkirmek</i>
-kür-	كور		پوسكورمك	<i>püskürmek</i>
-lık	لق	isimden isim	آقلق	<i>aklık</i>
-luk	لك		اوتلق	<i>otluk</i>
-lik			كسكينلك	<i>keskinlik</i>
-lük			بيوكلك	<i>büyüklük</i>
-mık	موق , ميقي	fiilden isim	طيرميق , طيرموق	<i>tırmık</i>
-muk	موك , ميكي		كسميك , كسموك	<i>kesmik</i>
-mik			قوسموق	<i>kusmuk</i>
-mük				
-miş	مش	geçmiş zaman	آلمشم	<i>almışım</i>
-muş			بولمشسن	<i>bulmuşsun</i>
-miş			ايچمشمسه	<i>içmişse</i>
-müştü			كورمشمدي	<i>görmüştü</i>
-miş	مش	sıfat-fiil	آچلمش	<i>açılmış (gonca)</i>
-muş			صوغولمش	<i>soğulmuş</i>
-miş			پيشمه مش	<i>pişmemiş</i>
-müştü			چورومش	<i>çürümüş</i>
-mız	ييز , مز	çoğul 1. kişi iyelik	اوطه مز	<i>odamız</i>
-muz			فورقو مز	<i>korkumuz</i>
-miz			كيجه مز	<i>gecemiz</i>
-müz			اورتو مز	<i>örtümüz</i>
-(ı)mız			آتيمز	<i>atımız</i>
-(u)muz			يولمز	<i>yolumuz</i>
-(i)miz			ايشيمز	<i>işimiz</i>
-(ü)müz			كوچمز	<i>gücümüz</i>
-nın	نك , نك	ilgi	اقچه نك	<i>akçanın</i>
-nun			باشينك	<i>başının</i>
-nin			قوتيسينك	<i>kutusunun</i>
-nün			دره نك كورينك سورونك	<i>derenin gözünün sürünün</i>

-nız -nuz -niz -nüz -(ı)nız -(u)nuz -(i)niz -(ü)nüz	يكنز , كنز	çoğul 2. kişi iyelik	باباكنز قونشوكنز كيجه كنز سوروكنز آتيكنز اوتكنز اويكنز كوچكنز	<i>babanız</i> <i>komşunuz</i> <i>geceniz</i> <i>sürünüz</i> <i>atınız</i> <i>otunuz</i> <i>eviniz</i> <i>gücünüz</i>
-nız -niz -(ı)nız -(u)nuz -(i)niz -(ü)nüz	يكنز , كنز	çoğul 2. kişi	آلسه كنز بيلسه كنز آلدكنز بولدكنز ايتديكنز كورديكنز	<i>alsanız</i> <i>bilseniz</i> <i>aldınız</i> <i>buldunuz</i> <i>ettiniz</i> <i>gördünüz</i>
-sın -sun -sin -sün	سون	tekil emir 3. kişi	آلسون اوقوسون بيلسون اورتسون	<i>alsın</i> <i>okusun</i> <i>bilsin</i> <i>örtsün</i>
-sın -sun -sin -sün	سين , سن	tekil 2. kişi	يالكنسين آلورسين اوقورسين سوه جكسين اوزكونسين	<i>yalnızsın</i> <i>alırsın</i> <i>okursun</i> <i>seveceksin</i> <i>üzgünsün</i>
-sız -suz -siz -süz	سوز , سز	isimden isim	ايسمسوز صوسوز ايشسسز يوزسوز	<i>issiz</i> <i>susuz</i> <i>işsiz</i> <i>yüzsüz</i>
-sız -suz -siz -süz	سينز , سز	çoğul 1. kişi	بقارسز بقه سينز اوقورسز كوزلسيز سورسز كوتوررسز	<i>bakarsız</i> <i>bakasız</i> <i>okursuz</i> <i>güzelsiz</i> <i>seversiz</i> <i>götürsüz</i>
-şın	شين	isimden isim	صاروشين	<i>sarışın</i>
-vuz -vüz	وز	çoğul 1. kişi	اولاوز كوره وز	<i>olavuz</i> <i>görevüz</i>

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olan eklerin yazılışında kurallılıktan söz edilemez. İçinde damak ünsüzü (ق , ك , غ) bulunan eklerde *a* için *elif* kullanılmaz. Bunlar başka damak ünsüzlü ekler gibi (örnek olarak لك , لق), düzenleyici eklerdir. Türkçe tabanlarda kalınlık-incecik sırasını belirler; yabancı tabanlarda ise en azından bir önceki hece ünlüsünün söylenişteki kalınlık-incecik niteliği için göstergedir: آدجك *âdemcik*, ama: پارہجق *paracık* gibi. Kalın ünlünün *elif* ile gösterildiği ار *ar*, داش *daş* gibi eklerde ise yazılış söyleyişi yansır. Özellikle ayrılma durumu eki دن *den* ile çoğul eki لر *ler*'in her zaman tek biçimli yazılması tek biçimli okunmasına yol açmış, bu da okuma dilini bozmuştur. Bu bozuk okuyuşların okur-yazar şehirlilerin diline bulaştığı, bu dönemi tanıtan gramercilerin verdikleri örneklerden anlaşılmaktadır:

اوطه دن *odaden*, قورقودن *korkuden*, قپولر *kapıler*, او قورلر *okurler*, باقه جقملر *bakacakler* gibi.

Ünlüsü dar eklerle gelince: Görüldüğü gibi bunların yazılışları da çeşitlenmiştir. Ne var ki, önceki dönemde yalnız yuvarlak ünlü taşıyan eklerin bu dönemde söyleyişteki zengin çeşitliliğini bu yazılışlar yansıtamamıştır; çünkü Türkçe'nin dört yuvarlak ünlüsü için *o* ve *vav* dışında bir işaret bulunmamaktadır. İşte bu durum okuyuşta farklı değerlendirmelere yol açmış, bu öbekte yer alan önemli sayıdaki ekimizin uyum süreci içindeki durumu izlenemez olmuştur. Bu eklerle ilgili bilgilerimiz de Avrupalı gramercilerin eserlerine dayanmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuç, konuşma dilindeki tam uyuma karşılık, okuma dilinde yazıya bağımlı bir tutumun sürdürülmüş olmasıdır. Bu dönem içinde, örnek olarak, ek fiil 3. kişi eki çoklukla در *dr*, seyrek olarak da دور *dur* biçiminde yazılmış, genel olarak yuvarlak ünlüyle *dur*, *dür* gibi okunmuş (بردیر *birdür*, قولایدیر *kolaydür*, برلکدور *berlîktür*, بورجدیر *borctür* gibi), ama uyumun gerçekleşme aşamasından sonra yeni ortaya çıkan biçim (دیر) yüzünden yuvarlak ünlülü bir tabandan sonra *dır*, *dir* gibi okunabilmiştir: خوشدیر *hoştır*, مشهوردیر *meşhurdır* gibi. Bu yeni gelişme ek ی *ye'siz* yazıldığında da *dır*, *dir* gibi okunmasına yol açmış, böylece okuma dili Türkçe'nin uyumlarını hiçbir zaman yansıtamayan yazım yüzünden bozuk işlemekte süregitmiştir. Tabloda verilen farklı yazılış biçimleri o eklerin sadece yazımdaki çeşitliliğini verir, ama bunların uyumlu okuyuşlarla bir ilgisi bulunduğu söylenemez: اویکز , اویکز *avîkz* biçiminde yazılmış kelimeler *eviniz*, *kitâbınız* gibi okunur ve bunlar uyumlu okuyuşlardır, ama بورجیکز *borcîkz* biçiminde yazılmış bir kelime *borcunuz* gibi uyumlu değil, *borcınız* ya da *borcunuz* gibi uyumsuz okunmuştur. Bir kez daha belirtelim ki, bunlar yalnızca bir metni okurken, dahası, yazmayı metinlerdeki gelenekleşen yazılış örneklerine dayanarak öğretirken ortaya çıkan bozuk biçimlerdir. Bu yüzden XVIII. yüzyıl Osmanlıcası üzerine çok değerli bir gramer yazmış (1790) olan Viguier, kendisi gibi Türkçe öğrenmek amacıyla İstanbul'a gelmiş bir yabancı hocalardan ve bilgili kimselerden öğrendiği dille konuşmaya kalktığında halk arasında gülünç duruma düşeceğini söyler. Bu tespit konuşma diliyle yazıdan öğrenilen dil (okuma dili) arasındaki farkı bütün çıplaklığıyla vermektedir. Özet olarak bu tablodaki düz ünlülü eklerin yazılışının söyleyişle bağı son derecede gevşektir, yalnızca bir ölçüde söyleyişte uyumun gerçekleşme aşamasını aktarır.

Ünsüzle Başlayıp Ünsüzle Sonlanan İki ve Üç Heceli Ekler

İki ve üç heceli eklerimizin bir bölümünde birleşen eklerden ilkinin başı bir ünsüz, sonu da bir ünsüzdür.

Tablo 5.9
Ünsüzle Başlayıp
Ünsüzle Sonlanan İki ve
Üç Heceli Ekler

-cığaz	جغز		قدزجغز	kızıcığaz
-çığaz	چغز		آتچغز	atçığaz
-cuğaz	حکز		صوجغز	sucuğaz
-çuğaz	چکز		قوشچغز	kuşçuğaz
-ciğez		isimden isim	الجکز	elciğez
-çiğez			دیشحکز	dişçiğez
-cüğez			کولجکز	gölcüğez
-çüğez			ملکچکز	mülkçüğez
-cılayın	جیلین		آنجیلین	ancılayın
-culayın	جلین		بونجیلین	bunculayın
-cileyin		isimden isim	بزجلین	bizcileyin
dağın	داغن		قصبه یه داغن	kasabaya dağın
değın	دکن	takı	اوه دکن	eve değın
-dığından	دیغندن		اوتاندیغندن	utandığından
-duğundan	دغندن		اولدغندن	olduğundan
-diğinden	دیکندن		سوندیکندن	sevindiğinden
-dügünden		zarf-fiil	کورڈکندن	gördüğünden
-dıklayın	دقلین		قیلّدقلین	kıldıklayın
-duklayın			بولّدقلین	bulduklayın
-dikleyin	دکلین		سودکلین	sevдикleyin
-dükleyin		zarf-fiil	کورّدکلین	gördükleyin
-duruk	دوروق		بویندوروق	boyunduruk
-dürük	دوروک	isimden isim	کومولّدوروک	gömüldürük
-layın	لین		اوغورلین	oğurlayın "hırsız gibi"
-leyin		isimden isim (zarf)	بنمکیلین	benimkileyin
-madan	مادن		چیتمدن , چیتمادن	çıkmadan
-meden	مدن	zarf-fiil	کلمدن	gelmeden
-madın	مادین		باقمدین , باقمادین	bakmadın
-medin	مدین	zarf-fiil	ییمدین	yemedin
-mazdan	مازدن		آچمازدن	açmazdan
-mezden	مزدن	zarf-fiil	کیرمزدن	girmezden
-mağın	مغین		اولمغین	olmağın
-meğın	مکین	zarf-fiil	سومکین	sevmeğın
-maklık	مقلق		آکمقلق	anmaklık
-meklik	مککک	fiilden isim	بولّمککک	bölmeklik
-mtrek	مترک	isimden isim	صارمترک	sarımtrek
-sınız	سکز		بقارسکز	bakarsınız
-sunuz			بولورسکز	bulursunuz
-siniz		çoğul 2. kişi	دیرسکز	dersiniz
-sünüz			کوررسکز	görürsünüz

كورك , كلك . Yeni harflerin kabulüne kadar bir yazım kalıntısı olarak eski ك keflî yazılışlar devam ettirilmiştir. Bu kelimelerden kimilerinin dönem içinde ن nun ile yazıldıkları da görülür: بونالمق yerine بونالمق *bunalmaq*, فونشو yerine فونشو *konşu*, بالك yerine بال *yalın* gibi. Bu yazılışlar da seste meydana gelen değişmeyi yazı ile aktaran örneklerdir.

Aynı harfin g, (ğ) sesi için de kullanılması yüzünden, ayırıcı bir işaret olmak üzere, önceki dönemde üzerine üç nokta konmuş, ancak bu *üç noktalı kef* (كٓ , كٔ) Osmanlı Türkçesi yazımında kullanılmamıştır.

İki Türü /

Türkçe’de aslında iki türü *l* vardır. Bugünkü alfabemizde ayırıcı bir işaret bulunmaz, ses kalın ve ince ünlülerle birlikte söylenirken iki ayrı niteliğe bürünmüş olur. Örnek olarak *almak*’taki *l* ile *bilmek*’teki *l* aynı nitelikte sesler değildir. Bunlardan ilki dilin ön kısmının çukurlaştırılması, arka kısmının ise geriye, damak eteğine doğru itilmesiyle avuttan daha çok havanın geçmesi sağlanarak çıkarılan bir sestir. Buna *çukur l*, ya da *kalın l* denir. İkincisi dil ucu ön dişlere dokunurken havanın dilin iki yanından avurtlara çarparak salınmasıyla çıkarılır. Buna da *düz l* ya da *ince l* denir.

Arapçanın *l*’si incedir; ancak bu *l*, *Allah* kelimesinde, önceki *harekenin* (ünlünün) *a* ve *u* olması durumunda kalın okunur: *vallâhi*, *nasrullah* gibi. Kalın ünsüz harflerinden sonra uzun ünlüyle birlikte kalın okunması da yanlış sayılmaz; örnek olarak *salât*, *talâk* kelimelerindeki *l*’ler kalın da okunabilir. Bunun dışında her yerde *ince l* olarak söylenen bu sesin Türkçe’ye girmiş olan kelimelerdeki söylenişini yazıya aktarmak, bugünkü yazımımızın da çözüm bulamadığı bir meseledir. Uzun ünlüden önceki *l*’nin inceliği ünlü üzerine konan şapka işaretiyle belirtilir (*meselâ* gibi); ama işaretsiz yazıldığında, ya da başka durumlarda farklı okunuşlara yol açar: *halbuki* ile *kaldı ki* farklı iki *l* ile söylenir, ama *halbuki*’nin çoğu kez *kaldı ki* gibi söylendiği duyulur.

Osmanlı Türkçesi alfabesinde bu iki ayrı ses için ayrı işaretlerin bulunmamış olması, bu seslerin Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin söylenişinde uğradığı değişmeleri izlememize yol vermez. Örnek olarak aslı *ince l* ile *lâlâ* olan kelimenin ne zamandan beri *kalın l* ile *lala* biçiminde söylendiğini bilemiyoruz. Ama şu tek örnek bile bugün ağızlara özgü söyleyişlerin bu dönem içinde de bulunduğunu göstermeye yeter. Bunların yazıya yansıtılmış örnekleri pek azdır: *قالعه* *kal’a* (*kale*)’nin *kalın l*’li söylenişini aktaran *قالا* *kala* gibi. Türkçenin seslerini ayrıntılı olarak değerlendirmiş olan Meninski gibi Avrupalı gramerciler bu iki türü sesi ayırmışlar, kalını için üzeri çizgili bir *l* (*l̄*) kullanmışlardır: *almak*, *yalak*, *boġ*, *çattamak* gibi.

İki Damak Ünsüzü İçin Kullanılan Harfler: ك ve غ

Bu harflerin karşıladığı sesler Türkçenin patlamalı-tonlu iki damak ünsüzüdür. Bunlar Türkçe kelimelerde iç ses olarak *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, *y* ünsüzlerinden sonra patlamalı (süreksiz) nitelikleriyle gelebilirler: *bulgur*, *gölge*, *damga*, *yangın*, *engin*, *karga*, *burgu*, *gergin*, *savcı*, *sevgi*, *yaygı*, *toygar* gibi. ك ile karşılanan art damaklı ünsüzümüz, yansımalar ile kimi ekler hariç, Türkçe kelimelerde başta bulunmaz. Alıntı kelimelerde boğazlı bir nitelikte, ğ gibi yumuşak (sızmalı ya da süreklı) söylenirler: *galip*, *galiba*, *gani*, *gayret* kelimelerinde söylenişteki *g* böyledir. ك ile karşılanan ön damaklı ünsüzümüz ise patlamalı (süreksiz) niteliğiyle Türkçe’de kelime başında bulunabilir: *gece*, *gelmek*, *görmek*, *geçmek*, *gerçek*, *gölge* gibi.

Bu iki ünsüzümüz hece sonunda kaldığında sızmalı (süreklı) bir nitelik kazanır: *bağ*, *dağ*, *sağ*, *beğ*, *tüğ*, *değmek*, *değnek*, *eğmek*, *eğlenmek* gibi. Arap harfli yazımda bu söyleyiş değeri yazıya aktarılamamıştır.

Öte yandan aynı iki ünsüz özellikle iki ünlü arasında kaldığında söyleyişte eriyip yok olur ve bir ünlü çatışmasına yol açar: *baır* (*bağır*), *sair* (*sağır*), *deil* (*değil*), *kızcaız* (*kızcağız*) gibi. Avrupalı gramercilerin kaydettikleri söyleyişteki bu nitelik değişmesi de yazıya aktarılmamıştır.

Bugünkü yazımımızda çoğu yumuşak *g* (*ğ*) denilen harfle, bir bölümü de *y* ile yazılan kelimelerde bu seslerin dayandıkları ses, yani *g*, eski yazımda hep *ك* *kef* ile karşılanmıştır. Viguier'in (1790) hepsini *y* ile aktardığı *g* ile yazılan bu kelimeleri aşağıda topluca veriyoruz.

Osmanlı Türkçesi'nde genizsi *n* sesi kullanılan bazı kelimeler şunlardır: *آكارو* *anaru* (öte), *آكدرمق* *andırmak*, *آكيز* *anız* (biçilmiş ekinden toprakta kalan köklü sap), *آكلمق* *anlamak*, *آكلمق* *anmak*, *بلكلمك* *belinlemek* (korkuyla sıçramak), *بكر* *beniz*, *بكرمك* *benzemek*, *بيك* *bin...* Siz de aşağıdaki kelimeleri genizsi *n* sesini karşılayan harfi kullanarak yazınız: çan, çene, ense, geniz, gönül, benzer, sonra, yalnız, yanak, yeni.

SIRA SİZDE

4

Osmanlı Türkçesi'nde eklerin imlası tek şekilliliğe eğilimlidir. Buna göre tonlu ve tonsuzlarda yönelme durumu ه , bulunma durumu د , ayrılma durumu د ile gösterilir. Siz de göze, oyuna, yazıya, üzüm, yolda, aralıkta, kuşta, baştan, yoldan, insandan, dıştan kelimelerini bu tek şekilli eklerle yazınız.

SIRA SİZDE

5

Eski Alfabeyle Yazılışı	Bugün		Eski Alfabeyle Yazılışı	Bugün	
	Yazıda	Söyleyişte		Yazıda	Söyleyişte
اكر	eğer	eyer	بوکو	büyü	büyü
اكر	eğer "şayet"		توك	tüy	tüy
اكرتى	eğreti	eyreti	جكر	çiğ	ciyer
اكرمك, اكرمك	eğirmek	eyirmek	چيك	çiğ	çiy
اكرى	eğri	eyri	دكرمن	değirmen	deyirmen
اكلنمك	eğlenmek	eylenmek	دكرمى	değirmi	deyirmi
اكمك	eğmek	eymek	دكشمك	değişmek	deyişmek
اكه	eğe	eye	دكل	değil	deyil
اوكله	öğle "gün ortası"	öyle	دكمك	değmek	deymek
اوکوت	öğüt	öyüt	دكنك	değnek	deynek
اوکوتمك	öğütmek	öyütmek	دکين	değın	deyin
بك	bey	bey	دوکون	düğün	düyün
بكنمك	beğenmek	beyenmek	سكرتمك	seğirtmek	seyirtmek
			سكرك	seyrek	seyrek

Tablo 5.10

Viguier'in 'y' ile Aktardığı 'ğ' (ك) ile Yazılan Kelimeler

Bu kelimeler arasında bulunan *eğreti/iğreti*, Arapça عارىت âriyet kelimesinin ekli biçiminden halklaşmış bir söyleyişi yansıtır. Bu kelime daha XVII. yüzyılda ايرتى olarak yazıya geçirilmiştir. *Tüy* ve *deynek* kelimeleri de öyledir: دىنك , توى .

Söyleyişte süreklileşip y'leşen bu g'ler eski okuma dilinde hep g olarak söylenmiştir: *beg, eger, egri, begenmek, ege, eglenmek, böğü, ögle* gibi.

Ek Ünsüzü C/Ç Ve D/T İçin Kullanılan İki Harf: ج ve د

Türkçe'nin ünsüzlerinin yazımda gösterilmesi bakımından bir başka önemli mesele, söyleyişte ünsüz uyumuna göre *c/ç* ve *d/t* olarak değişen eklerin yalnızca ج *cim* ve د *dal* ile, tek biçimli yazılmış olmasıdır: دن , ده , دقجه , جه , در , در gibi. Bu yazılış okuma dili yoluyla kültürlü şehirli diline bozuk söyleyiş olarak geçmiştir. Bugün özellikle ses sanatçılarının güfteleri seslendirirken bu okuma söyleyişini sürdürmeleri, yazıdan kaynaklanan bozukluğu göstermek bakımından ilgi çekicidir: *ağladıkca, esdikce, etmekde, felekden, çekdiğim* gibi.

Yazımın Gelişme Sürecinde Görülen Değişmeler

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi, eklerin birçoğu için tek değil, birkaç yazılış söz konusudur. Bu çeşitlenme dönem içinde olmuştur. Eski tek biçimli yazılışlar yanında ses değişmelerine bağlı olarak yeni biçimler ortaya çıkmış, bunlar bir süre öncekiyle birlikte, yan yana kullanılmış, sonraları yeni biçimler tek biçim olarak kullanım alanına hakim olmuştur. Osmanlı Türkçesi yazımının süreç içinde izlenen en kararsız ve değişken yanı eklerde görülen bu farklı yazılışlardır. Bunun doğurduğu sonuçlar yapılan açıklamalarla yeterli ölçüde değerlendirilmiştir.

Özet

Osmanlı Türkçesi yazımını başlıca özellikleriyle tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesi yazımının en önemli özelliği Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışlarının değiştirilmeden, olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu durum belli bir anlayışı yansıtan önemli bir kuraldır. Bu anlayış bir bakıma eski yazımın önceliğidir ve doğru yazmak her şeyden önce dile girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri kendilerine özgü biçimleri ve harfleriyle yazmak demektir. Ne var ki bu önceliğe dayanan uygulama söyleyişteki değişmelerin yazıyla aktarılması yolunu kapamıştır. Öte yandan Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça'ya göre oldukça farklı ve zengin ünlülerini karşılamakta alfabe yeterli olmamış, buna bir de Türkçe kelimelerin yazımında kendi seslendirme sistemini, sınırlı da olsa, yansıtmak kuralların bulunup uygulanamaması eklenmiştir.

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında yapılan değişiklikleri tanımlayabilmek.

Yazılışı en düzenli olan kelimeler alıntılardır. Bunların kaynak dildeki yazılışlarının korunması eski yazımın ana kuralıdır. Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerdeki yabancı sesler Türkçe ortak söyleyişe girememiş, günlük dile inen kelimelerde ise seslendirme başlangıçtan beri halkılaştırılmıştır. Yabancı sesleri söylemeyi eğitim yoluyla öğrenenler de günlük dilin bu alıntı kelimelerini halkılaştıran biçimleriyle söylemişler, ancak *Kur'an* ya da bir Türkçe metin okurken bu sesleri kendi değerleriyle söyleme yoluna gitmişlerdir. Günlük dile inerek geniş bir kullanım alanı kazanan kelimelerden birçoğunun söyleniş yazıya da aktarılmış, değiştirilmiş yazılışlar, sınırlı da olsa, metinlere girmiştir.

Türkçe kelime kökleri ve eklerinde ünlüler ve ünsüzlerin yazılışları ile ilgili eğilim ve kuralları açıklayabilmek.

Osmanlı Türkçesi alfabesinin Türkçenin ünlülerini karşılamadaki yetersizliği her şeyden önce ünlüleri kendi değerleriyle aktarabilmeyi önlemiştir. Eski yazımda ünlülerimizden iki geniş-düz (*a, e*), iki dar-düz (*i, i*) ve dört yuvarlak (*o, ö, u, ü*) ünlü için dört işaretin kullanılması söz konusu olmuştur: *a* ve *e* için *ı elif* ve *◌ he*; *i* ve *i* için *◌ ye*; *o, ö, u* ve *ü* için *◌ vav*. Böyle de olsa yazıda ünlüler için her zaman ve her yerde bu harfler kullanılmamıştır; dolayısıyla yalnızca belli yerlerde ve durumlarda kullanılmasından söz edilebilir. Kurallaşmış görünmese de bunun oldukça yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçe eklerin yazılışında tek şekilli yazma eğilimi birçok ekte kurallı bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu eğilimin ortak biçimler kullanmak yoluyla yazıda kolaylık sağlamak düşüncesinden kaynaklandığı açıktır. Ancak, bu eğilim yüzünden eklerimizin çoğunu seslendirmek, dilimizin zengin ünlü sisteminin işleyişini göstermek mümkün olamamıştır. Osmanlı Türkçesi yazımını öğrenirken, eklerin, çoğu tek şekilli olan bu yazılışlarını öğrenmek en önemli meseledir.

Türkçe'nin ünsüz sesleri için Osmanlı Türkçesi alfabesinde yeterli sayılabilecek ölçüde harf vardır. Bununla birlikte, başta *genizsi n* olmak üzere, kimi sesleri kendilerine özgü niteliklerle vermeye yarayan işaretler var olmamıştır.

Kelime tabanlarındaki ünlülerin yazımı konusunda gelenekleşen durumlardan söz edilebilir; ancak bunun kaplayıcı bir kurala dönüştüğü söylenemez.

Yapım ve çekim eklerindeki geniş-kalın ünlünün (*a*) *ı elif* ile gösterilmesi bir eğilimi yansıtır; ancak kurallı bir duruma dönüşmemiştir. Eklerin yazılışında en yaygın eğilim, dar *i, i, u, ü* ünlülerinin iç seste harfle, yani *ı ye*, *◌ vav* ile gösterilmemesidir. Sonunda dar ünlüler bulunan çok sayıda ekin yazılışı ise önceleri tek şekilli olmuş, uyum süreci içinde ise gelişmelere bağlı olarak çeşitlenmiştir.

Kendimizi Sınavalım

1. قناتلر *kanatlar* kelimesi için aşağıdaki değerlendirmelerden hangisi doğrudur?

- İlk ve son hecenin ünlüsü harfle gösterilmiştir.
- İlk ve son hece ünlüleri harfle gösterilmemiştir.
- İkinci hecenin ünlüsü harfle gösterilmemiştir.
- Bütün hecelerın ünlüleri harfle gösterilmiştir.
- Bütün hecelerın ünlüleri harfle gösterilmemiştir.

2. Bugünkü yazımımıza göre yazılışları da verilmiş olan aşağıdaki alıntı kelimelerin hangisindeki و *vav* uzun ünlü yerine **kullanılmamıştır**?

- جمهوریت cumhuriyet
- نوری nuri
- رطوبت rutubet
- پوت put
- طوفان tufan

3. Aşağıdaki Türkçe kelime çiftlerinin hangisinde çekim ya da yapım eki yoktur?

- آقچی - اوقچی
- قیزجغز - اینجه جگ
- طورمادن - صودن
- بوداندی - بیلدم
- چالی - چالغی

4. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde ek ünlüsünün yazış taban ünlüsüyle uyumlu **değildir**?

- اوطه سی
- طوغروسى
- دریسی
- سسی
- کورمه سی

5. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde *y* sesi ك ile **yazılmaz**?

- bey
- tüy
- böyle
- seyrek
- büyü

6. Aşağıdaki Arapça veya Farsça kelimelerden hangisinin ana harflerinde değişiklik yapılmıştır?

- قلغه
- حلال
- طوفان
- مشریه
- کرد

7. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde hemze'nin yazılışı **yanlıştır**?

- یأس
- رأس
- بئر
- شؤم
- دأره

8. دال *dal*, قیر *kır*, دیل *dil*, یول *yol*, کوز *göz*, قول *kul*, کول *kül* örneklerinde iç ses ünlüleri imlada gösterilirken تک *tek*, یل *yel*, بل *bel* örneklerinde iç ses ünlüsü gösterilmemiştir. Bu örneklerden hangi kural ortaya çıkar?

- İç sesi *e* olmayan tek heceli kelimelerin iç sesleri ünlü harflerle gösterilmiştir.
- Bütün tek heceli kelimelerde iç sesler gösterilmez.
- İç seslerde sadece yuvarlak ünlüler harfle gösterilir
- İç sesler için ünlü harfler kullanılır.
- Osmanlı Türkçesinde sözcükler ünsüz harflerle gösterilir.

9. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde 1. kişi eki vardır?

- اولوم
- یم
- قولم
- قویه
- بیلدم

10. Aşağıdaki eklerden hangisi Türkçe tabanlarda kalınlık-incecik sırasını belirler?

- لك
- لر
- سون
- دير
- دن

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. d Yanıtınız yanlış ise “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. b Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. c Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. a Yanıtınız yanlış ise “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. e Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tabii ki olmuştur. Her dilin kendine özgü sesleri vardır ve yazımı bu sesleri aktaran **harf** dediğimiz işaretlere yer verir. Alıntı kelimelerde alınmış oldukları dillerdeki özel sesleri karşılayan ayrı işaretlerin bulunması her kelimenin yazılışını ayrı ayrı bellemeyi gerektirmiştir. Öte yandan alıntı kelimeler alıcı dilin seslerine göre seslendirilir. Yazılışların korunması söyleyişte ortaya çıkan değişmelerin yazıya geçirilmesini önlemiş, bu da yazılışla okuyuş arasında ayrılığa yol açmıştır.

Sıra Sizde 2

Elbette vardır. Her dilin kendine özgü sesleriyle kurulmuş bir ses düzeni bulunur. Başka dillerden alınan kelimeler dilin bu düzenine uygun biçimde seslendirilir, bu da olağan olarak söyleyişteki değişikliğin yazıma yansıtılması sonucunu doğurur. Bu bakımdan Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışında yapılan değişiklikler doğrudan Türkçedeki söyleyişleriyle ilgilidir.

Sıra Sizde 3

Evet, söz edilebilir. Türkçenin çok sayıdaki yapım ve çekim ekinin Osmanlı Türkçesi yazımında değişmez, tek şekilli yazılışları olmamıştır. Bununla birlikte içte kalan ünlü sesleri harfle göstermemek, başta ve sondaki ünlülerin yazılışında ise çoklukla aynı harfi kullanmak gibi bir eğilim ve buna dayanan kurallaşmış bir uygulamadan söz edebiliriz. Ne var ki, birtakım sebeplere bağlı olarak, birçok ekin yine de birden çok yazılış biçimi olmuştur. Yazımdaki bu düzensizlik ve çeşitlilik, söyleyişin yazılışa yansıtılmasını büyük ölçüde engellemiş, bu da yazımın etkisiyle, konuşma dilinden oldukça farklı ve bozuk bir okuma dilinin doğmasına yol açmıştır.

Sıra Sizde 4

چان *çan*, چنه *çene*, اكسه *ense*, ككتر *geniz*, كوكل *gönül*, بكر *benzer*, صوكره *sonra*, يالكتر *yalnız*, يكاك *yanak*, يكي *yeni*

Sıra Sizde 5

كوزه *göze*, اويونه *oyuna*, يه *yazı*, اوزومه *üzüme*, يولده *yolda*, آرالقده *aralıkta*, قوشده *kuşta*, باشدن *baştan*, يولدن *yoldan*, ديشدن *dışten*.

Yararlanılan Kaynaklar

- Deny, J. (1921). **Grammaire de la Langue Turque - Dialecte Osmanli**, çev. Elöve, A. U. (1941-1953). **Türk Dili Grameri**, İstanbul.
- Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.
- Timurtaş, F. K. (1979). **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no. 2258.
- Viguiet, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

6

Amaçlarımız

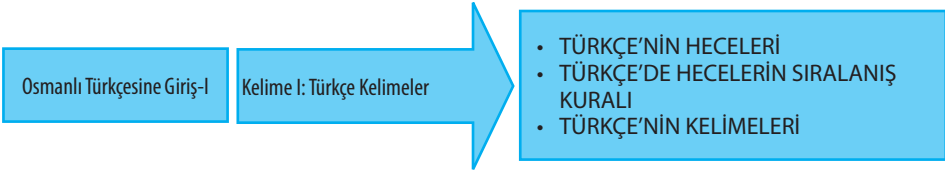
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkçe'nin hecelerini tanıyabilecek,
- Türkçe'de hecelerin sıralanış kuralını açıklayabilecek,
- Türkçe'nin kelimelerini ses düzenleri bakımından tanıyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Açık Hece-Kapalı Hece
- Kurucu Ses
- Tek Dorukluluk-Çift Dorukluluk
- Kök-Gövde ve Taban
- Yapım ve Çekim

İçindekiler

Kelime I: Türkçe Kelimeler

TÜRKÇE'NİN HECELERİ

Hece, kelimedeki temel yapı birimidir; ancak bu yapı birimleri konuşma zincirinde dağılır, sesler arasında yeni bağlantılar oluşur, hecelerin yapısında değişiklikler ortaya çıkar: *ak-şam* ve *ol-du*, ama: *ak-şa-mol-du*; *ye-mek*, *i-çin* ve *al-dım*, ama: *ye-me-ki-çi-nal-dım* gibi.

Bağlanmanın geçici oluşu yüzünden dağılıma da geçicidir, ancak birçok ses olayına yol açar. Bunlara da ses değişimleri diyoruz.

İster tek tek kelimelerdeki gibi, isterse konuşma zincirindeki dağılıp bağlanmalarla ortaya çıktığı gibi olsun, Türkçe'nin heceleri için 6 ana örnek söz konusudur:

1. ünlü: *a-ra*, *e-mek*, *ı-lık*, *i-lişik*, *o-turmak*, *ö-lüm*, *u-yu*, *ü-züntü*;
2. ünlü-ünsüz: *aş*, *eş*, *ıs-sız*, *iş*, *ol*, *öl*, *uç*, *üç*;
3. ünsüz-ünlü: *ça-yır*, *ge-çit*, *sı-ğın*, *bi-lek*, *bo-yun*, *çö-kük*, *ku-yu*, *dü-zen*;
4. ünsüz-ünlü-ünsüz: *kal*, *gel*, *kır*, *gir*, *kol*, *böl*, *bul*, *yüz*;
5. ünlü-ünsüz-ünsüz: *alt*, *art*, *üst*;
6. ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz: *kork-mak*, *dört*, *yoğurt*, *alp*, *sarp*, *kor-kunç*.

Bu hece yapılarından çıkan üç önemli sonuç vardır. Bunlar Türkçe ve yabancı kelimeleri ayırmak açısından önemlidir:

1. Türkçe bir hece (ya da kelime kökü) hiçbir zaman çift ünsüzle başlamaz. [Not: Meninski (1680) *براقمق* biçiminde yazılan kelimenin çeviriyazısını *braçmak* olarak verir, ancak aynı kelimenin *بيراقمق* biçimli yazılışı da vardır. Ayrıca Viguier (1790) bu kelimenin *braçmaç* olarak da söylendiğini kaydeder. Meninski'nin çeviriyazılı kelimelerine Türkçe *braçmaç* yanında *bre* ünlemi ile Farsça *trup* (< *türb*, *türüb*) ve *traş* (< *terâş*) kelimelerini de katabiliriz. Bu örnekler *br*, *tr* arasında *r*'nin tutunamadığını ve duyulurluk değerinin sıfır (\emptyset) olduğunu gösterir. Batı dillerinden gelmiş olan *bratva*, *brava*, *transi*, *trinketa* kelimelerinin çeviriyazılarında da aynı değerlendirme yapılmıştır.]
Türkçe kelimelerde başta çift ünsüz bulunmaması, aynı zamanda ünlüsü yazıda harfle gösterilmemiş, dolayısıyla iki ünsüz harfin yan yana bulunduğu durumlarda ilk ünsüz harfin bir ünlüyle birlikte hecelenmesi gereğine işaret etmek gibi bir fayda sağlar: *قره* *kara*, *صرارمق* *sararmak*, *صرتلان* *sırtlan* gibi.
2. Türkçe bir hece sonunda iki ünsüz dışında başka türlü bir ses öbeğmesi olamaz.
3. Türkçe bir hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.

Açık ve Kapalı Heceler

Türkçe'nin bu 6 hece örneğini ortak yönlerine göre iki ana öbekte toplayabiliriz: açık hece, kapalı hece.

Açık hece: 1. sıradaki heceler gibi, bir ünlüden ibaret ya da 3. sıradaki heceler gibi ünlüyle biten hecedir.

Kapalı hece: 2., 4., 5. ve 6. sıradakiler gibi ünsüzle biten hecedir.

Hecede Kurucu Ses

Türkçe'nin bütün hecelerinde mutlaka bir ünlü bulunur. Bu ünlü, hecede açıklığı en yüksek ses olup, hecenin kurucu üyesi ve direğidir. Öteki üyeler (ünsüzler) bunun ardında ve önünde açıklık derecelerine göre yer alırlar. Seslerin bu düzenli sıralanışı Türkçe'nin bütün hecelerinde kapalıdan en açığa doğru yükselen, sonra da bu en açıktan en kapalıya doğru inen bir düzenlilik özelliği kazandırmıştır. İşte Türk hecesindeki bu özelliğe **tek dorukluluk** denir. Bu düzenliliğin bir sonucu olmak üzere, Türkçe'nin 5. ve 6. tip hecelerindeki çift ünsüzden ilki ancak *l, r, n, m, v, y* ünsüzlerinden biri (*alt, kırk, sanç-mak* gibi), ya da bir patlamalıdan önce bir sızmalı ünsüz olabilir: *üst* kelimesindeki *s* gibi.

Sonuç olarak, Türkçe'nin bütün heceleri **tek dorukludur**. Bu düzene uymayan (düzensiz) her hecede kapalıktan sonra yeniden açılmaya yol açan bir ses sıralanması var demektir. Böyle hecelere de **çift doruklu** hece diyoruz. Çift doruklu heceler Türkçe'ye yabancı dillerden girmiş kelimelerde bulunur (meselâ, Arapça *ğabr* 'kabr'de olduğu gibi). Kelimeleri tanımak bakımından bu ayırıcı özelliği bilmek önemlidir.

Yapacağınız karşılaştırmalara kılavuzluk etmek üzere, aşağıda Türkçe'nin bütün seslerini açıklık derecelerine göre sıralanmış olarak veriyoruz:

ünlüler: a
á e o ö
é ı i u ü

ünsüzler: y w (çift dudak)
l r
m n ñ
s z ş j
v f ğ ğ h
b p d t c ç ğ g k k

SIRA SİZDE

Yukarıda Türkçe hece tiplerinin 6. sırasında verilmiş olan örnekleri gözden geçirin ve başka örnekler bularak bu sıralanma düzenini daha yakından tanımaya çalışın.

TÜRKÇE'DE HECELERİN SIRALANIŞ KURALI

Türkçe'nin heceleri incelendiğinde, ünlü-ünsüz ilişkisi bakımından değişmez şu ana kuralın işlediği görülür: Her hece kurucu ünlü, kendisinden önce gelen ünsüzü ve kendisinden sonra gelen tek ya da düzenli iki ünsüzü yanına çeker ve kurduğu heceye katar: *a-ra, o-da, ba-ba, ku-yu, kız, ço-cuk, sı-ğın, sırt, yo-ğurt* gibi. İşte bu ana kural hem eklemede, hem birleşmede, hem de söz içinde işler ve ünlünün yönettiği bu sistem, yapı bakımından aynı tip heceler üretir.

Eklemede

Kelimelerimizi ilkin tek ses ya da birden çok sesin öbekleşmesinden oluşan **yapım ekleri**yle uzatır, yeni tabanlar yaparız. Sonra bunlara **çekim eki** dediğimiz ekler katar, daha da uzun duruma getiririz. Böylece ses sayısı oldukça kabarık bir öbek oluşur. İşte bu çok

sayıda sesin bulunduğu öbek içinde yer alan her ünlü, kendi hecelerini söz konusu kurala uyarak kurar: *baş*, ama *ba-şım* ve *ba-şı-ma*; *baş-lık*, ama *baş-lı-ğı* ve *baş-lı-ğın-dan*; *bu-ruş-(mak)* ama *bu-ru-şuk*, *bu-ru-şuk-luk* ve *bu-ru-şuk-ça*; *ta-nı-dık* ama *ta-nı-dı-ğımız*, *ta-nı-dı-ğı-mı-zı*, *ta-nı-dık-la-rı-mı-za*; *u-tanç* ama *u-tan-cı*, *u-tan-cı-mı* ve *u-tan-cım-dan* gibi.

Birleşmede

İkinci olarak, kelimeleri belli söz kalıpları içinde yan yana getirip **birleşik kelime** dediğimiz kelime öbekleri oluştururuz. İşte bu yolla bir araya gelen sayıları daha çok sesle de, aynı kural uyarınca, ünlülerin yönetiminde aynı tip heceler kurulur: *deniz aşırı* ama *deni-za-şı-rı*, *Çocuk Esirgeme Kurumu* ama *ço-cu-ke-sir-ge-me-ku-ru-mu*, *nüfus artışı* ama *nü-fu-sar-tı-şısı*, *onar onar* ama *o-na-ro-nar* gibi.

Birleşik kelimeler de birer tabandır ve çekim ekleriyle uzatılabilir: *bastıbacak* ama *bas-tı-ba-ca-ğın (biri)*, *sur içi* ama *su-ri-çin-de* gibi.

Söz İçinde

Üçüncü olarak, söz içinde öbikleşen kelimelerin heceleri arasında da aynı kurala uygun olarak yine aynı tip heceler ortaya çıkar: *Geçen akşam erkenden uyudum*; ama *Ge-çe-nak-şa-mer-ken-de-nu-yu-dum*.

Türkçe'nin bu ana hecelenme kuralı şiirde bozulabilir. Hece ve aruz ölçüleriyle yazılmış şiirlerde ahengi sağlayan, ölçüleri oluşturan farklı sayıdaki birimler (kalıplar) dır; hecede 2 dört (8); 2 dört, bir 3 (11) ya da bir 6, bir 5 (11) hecelik birimler, aruzda 4 mefâ'ilün kalıbındaki ya da 3 fe'ilâtün ile 1 fe'ilün (fa'lün) kalıplarındaki hece topluluklarının oluşturduğu birimler gibi. Şiiri bu ölçülere göre okurken ahengi sağlayan hece öbeklerini birbirinden ayırırız. Buna ahenk durgusu (sekte) denir.

DİKKAT

Hecede ahengi sağlayan, durgu yapılırken kelimelerin bölünmemesi, her birimde bütünlüklerinin korunmasıdır: *Gönül gurbet / ele çıkma — Ya gelinir / ya gelinmez; Bülbülün feryâdı / gülşen elinden — Gülşen ağlar / turna ağlar / tel ağlar* gibi. Heceyle yazılmış bir şiirde, durgu yerinde kelimenin bölünmesi kusur sayılır. Aruzda ise kelimeler bölünebilir, çünkü ahengi sağlayan, kalıpların hece sayıları yanında bu hecelerdeki ünlülerin nicelikleri, yani kısalık ve uzunluklarıdır. Ünlüsü kısa kapalı heceler ünlüsü uzun bir açık heceye denk sayıldığı gibi, ünlüsü uzun okunan kapalı heceler ile (*tekrâr*, *garîb* gibi) sonu çift ünsüzlü heceler de (*mîhr* 'güneş' gibi) yerine göre ilki uzun, ikincisi kısa iki hece değerinde kullanılabilir.

Şu örnek bir yandan hecelenme kuralının uygulanmasıyla ahengin sağlanması, öte yandan ahengin bozulmaması için kuralın uygulanmaması yönlerinden çarpıcıdır: *Geçen akşam / eve geldim / dediler Sey / fi Baba*. 3 fe'ilâtün kalıbı ile 1 fe'ilün kalıbından oluşan ölçüyle yazılmış bu mısradaki ilk iki kelimenin kalıba uygunluğu *ge-çe-nak-şam* hecelemeyle sağlanmış, ikinci kelime ile 3. kelime arasında kural gereği yapılması gereken *ağ-şa-me-ve* biçimindeki hecelenme ise kalıbın istediği durgu yüzünden uygulanmamıştır. Aruzla yazılmış şiirlerde kalıplara uygunluk sağlamak için Türkçe'nin heceleme kuralı sıkça kullanılmıştır.

TÜRKÇE'NİN KELİMELERİ

Kelimeler bir ya da daha çok heceden oluşan bağımsız anlam birlikleridir. Onların yalın biçimlerini sözlüklerde buluruz, çekim ekleri alıp başka kelimelerle ilişkiye girmiş biçimlerini de söz içinde kullanırız. Her dilin kelime dağarcığında öz kelimeleri yanında başka dillerden alınmış kelimeler de bulunur. Osmanlı Türkçesi döneminde dilimize de Arapça

Ünlülenme (Vocalization):
Yapım ve çekim ekleriyle genişleme sırasında hecelerin ünlü alışı ya da genişleyen kelimeye kurulan yeni hecelere ünlülerin gelişi demektir.

ve Farsça'dan çok sayıda kelime alınmış, bunlar söz içinde dilin kendi kelimeleri ile bir arada ve yan yana kullanılmıştır. Alıntı kelime türlerini görmeden önce, bunların Türkçe kelimelerle aralarındaki temel ayrılıkları gözden geçirmek gerekmektedir. Karşılaştırma yapabilmek için önce Türkçe kelimeyi yakından tanıyalım.

Türkçe'nin kelimelerini üç bakımdan ele alacağız: 1. yapı, 2. **ünlülenme** düzeni ve 3. ünsüz sistemi.

Yapı Bakımından Öz Türkçe Kelime

Bir öz Türkçe kelimeye yapı bakımından üç unsur bulunur: **kök**, bir veya daha çok **yapım eki**, **çekim eki**.

Kök

Tek başına bir anlam taşıyan, bölünemez, daha küçük parçalara ayrılamaz bir ses topluluğudur. Başka anlam katıcı birimlerin eklenmesiyle zenginleşebilen bu temel anlam birimine **anlam çekirdeği** de diyebiliriz. Türkçe'nin kökleri daha çok tek hecelidir:

baş, göz, el, koş, diz, iş, su, yel, yıl, öz, uz, boş, bir, üç, beş, on, pek, kırık, sırt, al(mak), bil(mek), ver(mek), kır(mak), sev(mek) gibi.

Yapım Eki

Köklerin taşıdığı anlamlarda değişiklik yapan, onları anlamca başkalaştıran üyelere denir. Bunlar tek başlarına kullanılmazlar, bağımsız bir anlam değeri de belirtmezler. Köklerin taşıdığı anlamlarda değişiklik yapabilmeleri belli şartlarda eklenmeleriyle söz konusu olabilir. Demek ki bunlar aslında bir anlatım değeri bulunan, ama tek başlarına kullanılmaktan kaynaklanan bağımlılıkları yüzünden, ancak eklenme sonucunda belirttiği değeri kazanabilen üyelerdir:

اوزونگöz-lük, تپهلی tepe-li, قيرلىق kır-ıl-(mak), بوياجى boya-cı, كزدرمك gez-dir-(mek), اويوتق uyu-t-(mak) gibi.

Yapım ekleri yalnız köklere değil, birleşik kelimelere ve başka dillerden alınmış kelimelere de getirilebilir. Böylece bunlardan da yeni anlamlarda yeni kelimeler elde edilir:

پيشيمان peşimân (pişimân) et-tir-(mek), دلى قانلى delikan-lı, قاپوجى باشلىق kapıcıbaşı-lık, ضررى zarar-hı, زورلىق zor-luq, برابرلىك berâber-lik, وفاسز vefâ-sız, فرصتى fırsat-çı, وپنداش vatan-daş gibi.

Yapım ekleriyle genişleyip uzatılmış kelimelere, **gövde** (köken, radical) adını veriyoruz.

Bir gövde de yapım ekleri olarak uzayabilir. Her ek bir başka anlam katkısı sağladığından, bu durumda gövdenin anlamında da değişiklikler meydana gelmiş olacaktır:

دلى قانلىق delikan-lı-lık, فرصتىق fırsat-çı-lık, باشلامق baş-la-t-(mak), تكليفسىزجه teklif-siz-ce, ييرتيرجسىنه yirt-ın-ır-ca-sı-na gibi.

Gerek kökler, gerekse gövdeler kelimelerin yalın (çekimsiz) biçimleridirler ve her ikisi de çekim ekleri alabilirler. Kelimeler yalın biçimleriyle yalnızca sözlüklerde yer alabildikleri için bunlara **sözlük kelimeleri** de denir. Daha önce gördüğümüz gibi; kök, gövde, birleşik veya alıntı bütün kelimelerin yalın hâllerine aynı zamanda **taban** diyoruz.

Çekim Eki

Söz içinde kelimeleri başka kelimelerle ilişkilendirmeye yarayan unsurdur. Çekim eki almış bir kelime (isim ya da fiil) ile başka bir kelime arasında bir anlam ilişkisi kurulmuş olur, böylece kelime yalın biçiminden uzaklaşarak yeni bir biçim kazanır ve bu yeni biçimle gramerce birtakım özellikler gösterir. Bu yüzden kelimelerin çekim ekli biçimlerini **gramer kelimeleri** diye adlandırıyoruz:

سيورى سنكلر *sevîl-ecek*, داغدن *dağ-dan*, قارشى-دا *karşı-da*, قارشىده *borçlu-ya*, بورچلويه *ev-iñ* اوک *sivrisinek-ler*, ساتيجينک *satıcı-nuñ* gibi.

Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni

Gerek yapım ekleriyle elde edilen gövdelerde (sözlük kelimelerinde), gerekse kök ve gövdelerin çekim ekleri almış biçimlerinde (gramer kelimelerinde) hece ünlüleri belli bir düzen içinde gelir. Bu düzeni kuran **ünlü uyumu** dediğimiz kanundur. Dilimizin yapısıyla ilgili olan bu kanun aslında hece ünlülerinin benzeşmesidir. Benzeşme, ünlülerin kalınlık-inceciklik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine dayanır. Bu yüzden de iki bakımdan benzeşme (uyum) söz konusu olur:

a. Kalınlık-İncelik Bakımından: Bir Türkçe kelimeye ya *a, ı, o, u* ya da *e, i, ö, ü* ünlüleri bir arada bulunabilir. Başka bir anlatımla:

1. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir kalın ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de kalın olur:

ايلىقجه *kalınlık*, آچىقده *açıkta*, قوجاق *kucaq*, اوموز *omuz*, قىوراڭ *kıvrak*, باجاق *bacak*, اوتورتق *oturtmaq*, سوييه *suya*, اوزاقدن *uzaktan*, بوچاغنده *bucağında* gibi;

2. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir ince ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de ince olur:

كوكللو *birikmek*, اسيركمك *esirgemek*, سورمه *sürme*, اورگو *örgü*, ايلك *iplik*, الك *elek*, سويرندى *süpründü* gibi.

İşte bu kurallı benzeşmeye **kalınlık-inceciklik uyumu** diyoruz. **Dil benzeşmesi, damak uyumu** ve **büyük ünlü uyumu** da denir.

b. Düzlük-Yuvarlaklık Bakımından: Bu uyum bir Türkçe kelimeye ilk hece ünlüsünün düz veya yuvarlak oluşuna göre sonraki hece ünlülerinin geliş düzeniyle ilgilidir. Buna göre:

1. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir düz ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de düz olur:

اغر *ağır*, اكسك *eksik*, بيچاق *biçak*, سيلنمك *silinmek* gibi.

2. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir yuvarlak ünlü varsa, iki ayrı durum söz konusudur:

- a. İkinci hecenin dar ünlüsü yuvarlak olur; sonraki hecelerin de ünlüleri darsa, uyum ileri doğru işler:

سوركولومى *buruşukluk*, بوروشقلىق *kutuyu*, قوتوي *koyuldu*, اورتو *örtü*, اوموز *omuz*, سürگۈلۈ *mü* gibi.

Ancak eklerle uzayan kelimeye yuvarlak ünlü heceleri izleyen hecenin ünlüsü düz geniş bir ünlü olduğunda ondan sonraki dar ünlüler üzerinde kural işlemez ve bunları artık düz geniş ünlü yönetir:

دوردينه *dördüne*, اورتوسوندهكى *örtüsündeki*, قوتوجقلىرى *kutucukları*, اوموزلرينه *omuzlarına*, قويولاشدى *koyulaştı*, سۈرگۈلۈدى *sürgüledi* gibi.

- b. İkinci hecenin ünlüsü düz genişse, öylece kalır ve kendisinden sonraki hece ünlüleri de ona uyar:

بو له *bulamadı*, اولجكلرينى *öleceklerini*, قوناغنده *konak*, قوناق *üsttekini* gibi.

İşte bir Türkçe kelimeye düz ve yuvarlak ünlüler arasındaki bu kurallı benzeşmeye de **düzlük-yuvarlaklık uyumu** diyoruz. Ayrıca dudak ünlülerinin benzeşmesine dayandığı için **dudak benzeşmesi** denildiği gibi, düz geniş ünlüleri etkilememesi, yani sınırlılığını yüzünden **küçük ünlü uyumu** olarak da anılır.

Bu uyumdan çıkan önemli bir sonuç, Türkçe kelimelerde ilk heceden sonraki hecelerde geniş yuvarlak ünlülerin (o ve ö) bulunmamasıdır. Ancak, bitişik yazılan birleşik kelimelerde ve bir birleşik yapıdan gelen şimdiki zaman ekinde bu kural işlemez:

مجد اوزی Mecidözü, تپه کوز Tepegöz, باشی بوش başıboş, دلی بوزوق delibozuk, آلہ قویمق alaçoymak, یور ایسته یور isteyor, آتہ یور atayor, آلیور ahyor, وور یور vuruyor gibi.

Son üç örnek, -yor'un şimdiki zaman eki olarak XVIII. yy. ve sonrasındaki kullanım durumunu gösterir. Çeviriyazılı metin verilerine göre ise, bu ek XVII. yy.'da yine tek biçimli, ama dar ince ünlü ile -yür olarak kullanılmaktaydı: کلیور geliyür, اولیور ohyür, بقہ یورم / بقہ یورم bakayürüm / bakıyürüm. Bunun yanında, henüz ek olma değeri kazanmamış olarak سوہ یورر seveyürür, سویورر / سویورر seviyürür gibi biçimler de vardı. Bu son örnekler ekin bir birleşik fiil yapısından doğduğunu açıkça göstermektedir.

Türkçe Kelimelerde Ünsüz Sistemi

Bir Türkçe kelime, yapısındaki ünsüzler, bu ünsüzlerin kelimedeki yerleşme düzeni ve aralarındaki ilişkiler bakımından da sistemli bir görüntü taşır. Bu sistemi oluşturan yapıyı bilmek, bu dönemde dile giren çok sayıda alıntı kelimeyi tanımlamak ve bunlar üzerinde gerçekleşen değişiklikleri kavramak açısından önemli ve gereklidir. Aşağıda bu sistemi kuran parçalar ana maddeler hâlinde ve kısa açıklamalarla tanıtılacaktır.

1. Türkçe kelimeler ğ, ğ, l, l, m, n, ñ, r, z ünsüzleriyle başlamaz. Ancak kimi yansıma (ses taklidi) kelimeler l, l, n, z ile başlayabilir. Soru zamiri ne hariç, n ünsüzü sadece çocuk dilinden geçme birkaç yansıma kelimenin başında bulunur (nene, ninmi gibi). m ünsüzü yalnızca yansıma kelimelerin başında ve m'li ikilemelerde pek nadir olarak görülür (miyavlamak, mışıl mışıl gibi); ancak yine de m hiçbir zaman bir öz fiil kökünün başında görülmez. z ünsüzü bir iki yansıma kelime ve ikileme dışında ilk ses olarak bulunmaz (zırıl zırıl, zonklamak gibi).

Açıklama: Bir Türkçe kelimenin başında bulunamayacak diğer ünsüzler ise c, f ve j'dir. Bunlar, çeşitli sebeplerle, Türkçe'nin ses sistemine sonradan girmiş ünsüzler olduğundan, yukarıdaki sıralamaya konmamıştır. c ve f yansıma tabanların ve ikilemelerin ilk sesi olarak kullanılabilir (cort, civıl civıl; fısıl fısıl, foşur foşur gibi). j ünsüzü Türkçe'ye yabancı dillerden girmiş sınırlı sayıda kelimedeki bulunur (jâle 'çiğ', jülîde 'dağınık' gibi).

2. Türkçe kelimelerde ön seste çift ünsüz bulunmaz. Yukarıda Türkçe'nin hecelerini işlerken bu konuya değinmiştik.
3. Türkçe tek heceli kelimelerin sonunda düzensiz çift ünsüz ve ikiz ünsüz bulunmaz. Bu konu da hece yapılarında ele alınmıştı. Kelime içinde yan yana gelebilen aynı iki ünsüz, kökten gelen (organik) bir durumla ilgili bulunmayıp, eklenmede ortaya çıkan geçici bir görüntüden ibarettir: بللی belli gibi. Arapça kelimelerdeki kökten çift ünsüzler tek harfle yazılıp şeddeli okunduğu hâlde (haqqında gibi), Türkçe kelimelerde yan yana düşen aynı iki ünsüz çoklukla ayrı harflerle yazılmıştır: يللمك yellemek, صاللمق sallamağ gibi.

Bununla birlikte birkaç kelimedeki çift sesin tek ünsüzle yazıldığı görülür:

یاصی yassı, اصی assı "yarar" gibi.

4. Türkçe kelimelerin sonunda patlamalı tonlu b c d g g ünsüzleri bulunmaz, bunların yerine tonsuzları olan p ç t k k sesleri bulunur: دیپ dip, دورت dört, ایتمک et-(mek), کوچ güç, چوق çok, چکمک çek-(mek) gibi. Ancak bu tonsuz ünsüzler eklemeye iki ünlü arasında veya kendilerinden önceki l, m, n, r ünsüzleri ile bir ünlü arasında kaldıklarında:

- a. çoğu çok heceli olmak üzere, kimi kelimelerde tonlulara, b d c ğ ğ seslerine dönerler:

dibi *dibi*, دوردى *dördü*, ايدر *eder*, كيدر *gider*, قنادى *kanadı*, يوغوردى *yoğurdu*, كوحى *gücü*, چوغى *çoğu*, چوجوغه *çocuğa*, بوجكى *böceği*;

- b. çoğu tek heceli olmak üzere, kimi kelimelerde de değişmeyip tonsuz kalırlar:

آتى *atı*, قاتنده *katında*, دمتى *demeti*, صاچى *saçı*, قاچاق *kaçak*, اىچر *içer*, گۆچر *göçer*, بقر *bakar*, چكر *çeker* gibi.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde bu değişimlerden *t/d*, *ç/c* ve *k/ğ* yazıda gösterilmiştir:

آغاچ *kaşak* / قباغى *kaşağı*, اولمق *olmak* / اولمغین *olmağın*, چوق *çok* / چوغلمق *çoğalmak*, اغاچ *ağaç* / آغاجه *ağaca*, ایشتمك *işit-(mek)* / ایشیدیر *işidir*, براقمق *brak-(mak)* / براغیر *brağır*, یانندهغى *yanındağy*, تاşندهغى *taşındağy* “dışındaki”, یاقاداغى *yakadağy*, اندغى *andağy* “oradaki”, یوغیدوغى *yoğıduğy* “yok olduğu, bulunmadığı” gibi.

Ancak *k/g* değişimi, bu dönem içinde kalıplaşan yazımda *g* için ayrı bir işaret kullanılmadığı için yazıya geçirilememiş; *ç/c* değişimiyle ilgili durum ise, iki ses için de çoklukla *ج (cim)* harfi kullanıldığından belirsiz kalmıştır:

کمیك *kemik* / کمیكه *kemike ? / kemiğe*, كوك *gök* / كوكه *göke ? / göğe*, الندهكى *elindeki ? / elindeğy*, بیرکیر *birikir / birigiir ?*; كچه *geçe* “taraf”, اما كچه *geçe ? / geçe* gibi.

Tonlulaşma, birleşik kelimelerde ve söz içinde yan yana gelen kelimeler arasında kurula uygun işleyen heceleşme sırasında da ortaya çıkar. Bu dönem metinleri *t/d* ve özellikle *k/ğ* için örnekler verir:

ایدی *yiğid idi*, یوغیدی *yoğıdı*, چوغ ايراق *çoğ irak*, دوتساغ اولدی *dutsağ oldu* gibi.

Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi’nde eklemede ve birleşmede meydana gelen bu değişimi yazımdan tam anlamıyla izlemek mümkün değildir.

5. Tonlu-tonsuz zıt nitelikleriyle eşleşen ünsüzler Türkçe bir kelimedeki karşılaştıklarında, ortak, yani tonlu ya da tonsuz nitelikleri yönünden benzeşirler. İki heceli birçok eski kelimemizde (*buğday*, *dizgin*; *başka*, *yüksek*, *eski*, *üstün* gibi) görülen bu benzeşme eklemede de bir kural olarak işler. Buna göre, bulunabilirlikleri açısından:
- a. ek alan tabanın sonundaki ünsüz, tonsuz *ç, k, p, s, ş, t* ünsüzlerinden biriye, ilerleyici bir benzeşme ile ekin başındaki ünsüz, tonsuz *ç, k, t* ünsüzlerinden biri olur:

آچدی *aç-tı*, بیچقو *biç-ki*, ایراقچه *irak-ça*, آقدرمق *ağ-tarmak*, اکسیکدر *eksik-tir*, قاپدی *kap-tı*, ایپده *ip-te*, چاپقون *çap-kın*, کسکین *kes-kin*, کوسکی *kös-kü*, باشچی *baş-çı*, دیشجکر *diş-çiğez*, طوتقون *tut-kun* gibi;

- b. ek alan tabanın sonundaki ünsüz, tonlu *ğ, ğ, v, z* ünsüzlerinden biriye, ekin başındaki ünsüz de tonlu *c, ğ, g, d* ünsüzlerinden biri olur:

اڭدان *ağ-dan*, eğ-di, av-da, ev-çiğez, süz-dürür, آزغون *azğın*, گوزکو *göz-gü (ayna)* gibi.

- c. Tonsuz karşılığı bulunmayan hepsi tonlu *l, m, n, ñ, r, y* ünsüzlerine gelince; bunlar tabanlarda son ses olduklarında, ekleme sırasında karşılaştıkları ünsüzleri kendilerine benzeştirirler, yani ilerleyici bir benzeşme ile ekin ön sesi olan ünsüz tonlu *c, g, d* gelir:

بولجه *bol-ca*, الحك *el-cik*, كمدن *kim-den*, بنمدر *benim-dir*, سنجلین *sen-cileyin*, سوکده *soñ-da*, انکین *en-gin*, بورغو *bur-ğu*, صارغى *sar-ğı*, سالغین *sal-ğın* gibi.

Ünsüzler arasındaki tonluluk-tonsuzluk benzeşmesine dayanan bu düzenliliğe **ünsüz uyumu** diyoruz ve onu dilin bir kanunu olarak şöyle ifade ediyoruz:

“Tonlu-tonsuz olarak eşleşen ünsüzler (*b-p, c-ç, d-t, g-k, z-s*) Türkçe bir kelime içinde karşılaştıklarında, tonlu ya da tonsuz oluşları yönünden benzeşirler; yani ya tonlu-tonlu, ya tonsuz-tonsuz olurlar. Tonsuz karşılığı bulunmayan hepsi tonlu *l, m, n, ñ, r, y* ünsüzleri ise, tabanlarda son ses olduklarında, ekleme sırasında karşılaştıkları ünsüzleri kendilerine benzeştirirler, yani ekin ön ses ünsüzü de tonlu gelir”.

Osmanlı Türkçesi döneminde bu uyumun konuşma dilinde tam anlamıyla hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz. Ne var ki, söyleyişteki bu kurallı benzeştirme, bir çok ekin tek şekilli yazılışı yüzünden yazıda görülmez:

ده : - آرادہ *ara-da*, اوده *ev-de*, - باشده *baş-ta*, بوراجقده *buracıq-ta*;

دن : - قورقودن *korqu-dan*, اردن *er-den*, - کؤکدن *kök-ten*, دپدن *dip-ten*, پاسدن *pas-tan*;

جه : - گوزلجه *güzel-ce*, طوغوجه *doğru-ca*, - آقجه *aq-ça*, ياپجه *yap-ça yap-ça* “yavaş yavaş”;

جی : - بالجی *bal-cı*, گوزجی *göz-cü*, - آشجی *aş-çı*, اوقجی *oq-çu*, اتمکجی *etmek-çi* “ekmekçi”;

جکر : - تویجکر *tüy-ciğez*, قیزجغز *kız-cığaz*, - ایجکر *ip-çiğez*, اتجغز *at-çığaz*, قوردجغز *kurt-çığaz*;

در : - اردر *er-dir*, بولدر *bol-dur*, - صاپدر *sap-tır*, قوشدر *kuş-tur*;

در : - بولدردی *bul-durdu*, - صاپدرمق *sap-tırmak*;

دی : - آلدی *al-dı*, سودی *sev-di*, - باقدی *bak-tı*, اچدی *aç-tı*, ایدی *et-ti*;

دق : - آچلمدق *açılma-dıq*, سودک *sev-dik* “sevgili”, بیلدک *bil-dik*, - ساتدغی *sat-tığı* (*atlar*);

دقده : - مکده *açmaq-ta*, سومقده *sevmek-te*, ایچمکده *içmek-te*;

دقده : - دکده *bul-duk-ta*, سودکده *sev-dik-te*, - بوقدقده *bak-tık-ta*, ایچدکده *iç-tik-te*.

Yukarıdaki örneklerin çeviriyazılarında gösterdiğimiz *k-t*, *k-t*, *p-t*, *ç-t*, *s-t*, *ş-t*, *t-t*, *k-ç*, *k-ç*, *t-ç*, *p-ç* düzenindeki uyumlu biçimler, okur-yazarların yazıya bağımlı okuma dilinde uyumsuz, yani bozuktur. Bu bozuk biçimlerin özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda şehirli kültürlü kişilerin dilini de etkilediği anlaşılmaktadır. Bu tür söyleyişin meşk yoluyla öğrenilen güftelerde bugün bile devam ettirildiğine yukarıda değinmiştik.

Tonsuz kalın damak (art damak) ünsüzü *Ḳ*’nın tonlusu için alfabede ayrı harf bulunduğundan, yazı, bu seslerin başında bulunduğu eklerde gerçekleşen benzeşmeyi (uyumu) gösterir:

چالغی *çal-ğı*, فارغی *kar-ğı*, یارغی *yar-ğı*, دارغین *dar-ğın*, آزغین *az-ğın*, طورغورمق *durgurmaq* “durdurmak; ayağa kaldırmak; ortaya çıkarmak”, باسقین *bas-kın*, طوتقون *tut-ğun* gibi.

Tonsuz ve tonlu çeşitleri için yazıda aynı harf kullanılmış olsa da, benzeşmenin tonsuz ön damak ünsüzü *k*’de de gerçekleştiğini çeviriyazılı metinlerden biliyoruz:

سیلگی *sil-gi*, دوشکون *düş-kün*, اشکین *eş-kin*, چکیشکن *çekiş-ken* “kavgacı”, تۈسکۈرمک *tüs-kürmek* “püskürtmek, geriletmek”.

Yazımın henüz kalıplaşmadığı XIV. ve XV. yüzyıl metinlerinde karşılaşılan باشتن *baş-tan*, طرفتن *taraf-tan*, ایچتی *iç-ti*, قاچتی *kaç-tı* ve ایشتدی / ایشتی *iştitti* gibi yazılışlar, bu uyumun, tıpkı kalınlık-incelik uyumu gibi, eskiliğini ve süregeldiğini gösterir. Aşağıda görüleceği gibi, Türkçe’ye özgelik kazandıran bu uyum kanunu, Osmanlı Türkçesi’nde büyük ölçüde yabancı kelimeler üzerinde de işlemiştir. Transkripsiyon metinleri arasında çok önemli bir yeri bulunan Meninski’nin grameri ve sözlüğü XVII. yüzyılda bu uyumun alıntı kelimelere uygulanmasındaki sınırları gösteren pek çok örnek ihtiva eder.

Osmanlı Türkçesi’nde Uyumlar Üzerine Değerlendirme

Büyük ünlü uyumu (kalınlık-incelik uyumu) ile ünsüz uyumu kanunları Türkiye Türkçesi’nin her döneminde geçerli olmuş, hükmünü yürütmüştür. Konuşma dilinde sarsılmaz bir kararlılıkla süregiden bu uyumlar, XVI-XIX. yüzyılları içine alan Osmanlı Türkçesi dönemi içinde, daha ziyade XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, kullanılan alfabenin Türkçe’nin ses sistemini göstermekteki eksikliği, daha da önemlisi donuklaşan yazımın dilde meydana gelen değişimleri yansıtamaz duruma gelmesi yüzünden, **okuma dili** dediğimiz ikincil dilde bozulmuş; okur yazarların yazıya bağımlılıklarından doğan bu bozulma, şehirli okumuşların konuştukları dili de bir ölçüde etkilemiştir. Çeviriyazı metinlerinde görülen uyum dışı örnekler bu durumu bütün açıklığıyla yansıtır. Öte yandan çeviriyazı metinlerindeki bu aykırı ünlülendirmelerin sebepleri, kendileri de birer çeviriyazı metni olan gramerlerde verilen bilgilerle açıklığa kavuşur.

Sonuç, söz konusu uyumların ortak konuşma dilinde kararlı biçimde varlığını sürdürdüğü; bozuk biçimlerin ise, belli bir toplum kesiminin bir metni yüzünden ya da yazıma bağımlı bir okuyuşla ezberledikten sonra -daha çok bir şiiri- ezbere okurken ortaya çıktığıdır. Böylesi bir dil, elbette o dili kullanan toplumun bütünü için geçerli değildir; yalnızca belli ve küçük bir kesimin zaman zaman kullandığı bir 'özel seslendirme dili' idi.

Düzlük yuvarlaklık uyumu (dudak uyumu)na gelince; bu uyumun XVI. yüzyıl içinde gerçekleşmeye başladığını, sonraki yüzyıl içinde hızla gelişerek tamamlandığını söyleyebiliriz. XVII. yüzyıl konuşma dili için Meninski'nin, gramerinde verdiği bilgilerle çeviriyazılı malzemelerdeki çok sayıda uyumlu örnek, bu yüzyıl metnlerinin ünlülendirilmesinde bu uyumun uygulanmasını zorunlu kılar. İlgili ünite de belirttiğimiz gibi, konuşma diline dayandırılan bir çeviriyazıda bu uygulamanın XVI. yüzyıl metnlerinde de yapılması gerektiği görüşündeyiz. Çünkü, aslında henüz kalıplaşıp donuklaşmayan bir yazımın kullanılmakta olduğu bu yüzyılda, geniş kitlelerce anlaşılması gözetilerek, özentisiz, yalın ve Türk Dili'nin kendi kelimeleriyle bezeli gelenekten gelen anlatım diliyle yazılmış eserlerde görülen çok sayıdaki uyumlu ünlülendirme, bu yüzyılda da bu uyumun hayli ilerlemiş bulunduğunu açıkça göstermektedir.

Özet

Türkçe'nin hecelerini tanıyabilmek.

Türkçe'nin heceleri için 6 ana örnek söz konusudur. Bu hece yapılarından çıkan üç önemli sonuç vardır. Bunlar Türkçe ve yabancı kelimeleri ayırmak açısından önemlidir:

1. Türkçe bir hece (ya da kelime kökü) hiçbir zaman çift ünsüzle başlamaz.
2. Türkçe bir hece sonunda iki ünsüz dışında başka türlü bir ses öbekleşmesi olamaz.
3. Türkçe bir hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.

Türkçede hecelerin sıralanış kuralını açıklayabilmek.

Türkçe'nin hecelerinde ünlü-ünsüz ilişkisi bakımından değişmez bir ana kuralın işlediği görülür: Her hece kurucu ünlü, kendisinden önce gelen ünsüzü ve kendisinden sonra gelen tek ya da düzenli iki ünsüzü yanına çeker ve kurduğu heceye katar: *a-ra, o-da, ba-ba, ku-yu, kız, ço-cuk, sı-ğın, sırt, yo-ğurt* gibi. İşte bu ana kural hem eklemeye, hem birleşmeye, hem de söz içinde işler ve ünlünün yönettiği bu sistem, yapı bakımından aynı tip heceler üretir.

Kelimelerimizi ilkin **yapım ekleriyle** uzatır, yeni tabanlar yaparız. Sonra bunlara **çekim eki** dediğimiz ekler katar, daha da uzun duruma getiririz. Böylece ses sayısı oldukça kabarık bir öbek oluşur. İşte bu çok sayıda sesin bulunduğu öbek içinde yer alan her ünlü, kendi hecelerini söz konusu kurala uyarak kurar.

İkinci olarak, kelimeleri belli söz kalıpları içinde yan yana getirip **birleşik kelime** dediğimiz kelime öbekleri oluştururuz. İşte bu yolla bir araya gelen sayıları daha çok sesle de, aynı kural uyarınca, ünlülerin yönetiminde aynı tip heceler kurulur.

Türkçe'nin kelimelerini ses düzenleri bakımından tanıyabilmek.

Bir öz Türkçe kelime yapı bakımından üç unsur bulunur: **kök**, bir veya daha çok **yapım eki**, **çekim eki**. Gerek yapım ekleriyle elde edilen gövdelerde (*sözlük kelimelerinde*), gerekse kök ve gövdelerin çekim ekleri almış biçimlerinde (*gramer kelimelerinde*) hece ünlüleri belli bir düzen içinde gelir. Bu düzeni kuran **ünlü uyumu** dediğimiz kanundur. Dilimizin yapısıyla ilgili olan bu kanun ahlında hece ünlülerinin benzeşmesidir. Benzeşme, ünlülerin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine dayanır. Bu yüzden de iki bakımdan benzeşme (uyum) söz konusu olur:

- a. Kalınlık-İncelik Bakımından,
- b. Düzlük-Yuvarlaklık Bakımından.

Kendimizi Sınavalım

- Aşağıdakilerden hangisinin hecelenmesi Türkçe'nin hece yapısına aykırıdır?
 - çö-zük
 - kor-kunç
 - yo-ğurt
 - üf-ür-ük
 - iğ-renç
- Türkçe kelimelerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - Çift ünsüzle başlamaz.
 - Hece sonunda iki ünsüz dışında ses öbekleşmesi olamaz.
 - Hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.
 - Bir ünlüden ibaret hece olabilir.
 - Bütün hecelerde mutlaka bir ünsüz bulunur.
- Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir ince ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de ince olur. Bu ses olayı için aşağıdaki terimlerden hangisi **kullanılamaz**?
 - kalınlık-incelik uyumu
 - dil benzeşmesi
 - damak uyumu
 - büyük ünlü uyumu
 - tonlu-tonsuz uyumu
- یاصی *yassi*, اصی *assi* "yarar" yazımları Osmanlı Türkçesi'nde hangi genel yazım kuralına aykırıdır?
 - Düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırıdır.
 - Büyük ünlü uyumuna aykırıdır.
 - Yan yana düşen aynı iki ünsüz çoklukla ayrı harflerle yazılır.
 - Ünsüz uyumuna aykırıdır.
 - Türkçe kelimelerde ön seste ünsüz bulunmaz.
- Osmanlı Türkçesi'nde *sabr*, *kabr*, *reşk*, *cehd*, *aşk* kelimelerinde olduğu gibi, hecenin kapalıktan sonra yeniden açılmaya yol açan bir sesle sıralanması özelliği hangi terimle ifade edilir?
 - Açık tek hece
 - Çift doruklu hece
 - Uzun hece
 - Tek doruklu hece
 - Açık hece
- مجد اوزی *Mecidözü*, تپه کوز *Tepegöz*, باشی باشی *başiboş* örnekleri Türkçe kelimelerde ilk heceden sonraki hecelerde geniş yuvarlak ünlülerin (o ve ö) bulunmaması kuralına aykırıdır. Bu örneklerden hareketle hangi sonucu çıkarabiliriz?
 - Birden fazla heceli kelimelerde bu kural gerçekleşmez.
 - Yabancı kökenli sözcüklerde bu kural geçersizdir.
 - Birleşik kelimelerde bu kural işlemez.
 - Özel isimlerde bu kural geçerli değildir.
 - Gramer kelimelerinde bu kural uygulanmaz.
- Aşağıdakilerden hangisi Türkçe'de hecelerin sıralanış kuralı ile ilgili **söylenemez**?
 - Kelimeler yapım ekleriyle uzatılır, yeni tabanlar yapılır.
 - Yapım ekleriyle uzatılan kelimeler çekim ekleriyle daha da uzun duruma getirilir.
 - Kelimeler, belli söz kalıpları içinde yan yana getirilerek birleşik kelime haline getirilir.
 - Birleşik kelimeler de çekim ekleriyle uzatılabilir.
 - Türkçe'nin ana hecelenme kuralı şirde de bozulamaz.
- Aşağıdakilerden hangisi Türkçe'nin "ünlü-ünsüz-ünsüz" hece yapısını gösteren doğru bir örnektir?
 - üst
 - iş
 - bul
 - yüz
 - sarp
- Aşağıdaki kelimelerin hangisinde düzlük-yuvarlaklık bakımından bir uyum **aranmaz**?
 - bülbül
 - düzen
 - çökük
 - yoğurt
 - kutu
- Aşağıdaki kelimelerden hangisinde köke getirilen ekler yanlış gösterilmiştir?
 - bö-lüm-le-di-niz
 - uyu-t-mak
 - yırt-ın-ır-ca-sı-na
 - bil-me-dik
 - bol-ar-ır

Okuma Parçası

Hece Bölümü Kanunu

.....

1. Türkçe'nin kelimeleri yalnız tekdukluklu, düzenli hecelerden meydana gelmektedir. Bu kelimeler eklerle uzatıldıkları zaman doğan yeni heceler de aynı yapıda oluyorlar. Biliyoruz ki bu belirlilik bütün Türk dillerinde hüküm sürmektedir.
2. Türkçe yabancı dillerden gelen kelimelerdeki değişik yapıda heceleri de kendi hecelerine benzeştiriyor. Bu *benzeştirme* (assimilation) çiftdukluklu heceler için, zorlamalar bir yana, belirli ve kesindir. Bu heceler bir sesli türemesiyle ikiye bölünürler.

Türkçe'de hecelerin yapısını belirleyen bu olguya genelliği dolayısıyla *hece bölümü kanunu* (loi de division syllabique) adını veriyoruz ve onu sonucu ile birlikte şöyle ifade ediyoruz:

- a. "Türkçe'nin bütün heceleri tekdukluklu olur".
 - b. "Türkçe yabancı dillerden gelen çiftdukluklu heceleri ikiye böler".
- Hece bölümü kanunu ve sesli uyumu ve sesdeş uyumu kanunları birlikte Türk Dilinin portresini gereği gibi belirtirler.
-

Kaynak: Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1974, s. 55-56.

Sesli Uyumunun Tarihçesi

.....

Türkçe'de kelimenin seslileri arasında dil benzeşmesi, dolayısıyla dil uyumu kanunu kökten veya çok eski olmalıdır. Bu, dilin tarihten önceki gelişme çağlarında meydana gelmiştir. Fakat dudak benzeşmesi, dolayısıyla dudak uyumu kanunu tarihî zamanlarda oluşmuş görünüyor. Doğu Türkçesi'nde daha Eski Türkçe devresinde yavaş yavaş ilerlemiş olduğu anlaşılıyor. Batı Türkçesi'nde ise daha geç, ancak Orta Oğuz lehçesi içinde kendini göstermektedir.

OSMANLICA'DA

XIII. - XV. yüzyıllardan, Eski Osmanlıca'dan kalan metinlerde dudak benzeşmesi yoktur, diyebiliriz. Bu devirde henüz kelimelerimiz yalnız dil uyumu kanununa göre seslilenmektedir. Yani ilk hecedeki düz bir sesliden sonra ikinci hecede bir yuvarlak sesli, ilk hecedeki yuvarlak bir sesliden sonra da ikinci hecede, dar olsa bile, bir düz sesli bulunabilmektedir. Bununla birlikte burada da *o* ve *ö* geniş yuvarlak seslilerinin ikinci ve daha sonraki hecelerde bulunmadığı anlaşılıyor.

Kaynak: Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1974, s. 88.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız yanlış ise "Türkçenin Heceleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. e Yanıtınız yanlış ise "Türkçenin Heceleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise "Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. c Yanıtınız yanlış ise "Türkçe Kelimelerde Ünsüz Sistemi" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise "Hecede Kurucu Ses" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. c Yanıtınız yanlış ise "Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. e Yanıtınız yanlış ise "Türkçe'de Hecelerin Sıralanış Kuralı" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. a Yanıtınız yanlış ise "Türkçenin Heceleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. a Yanıtınız yanlış ise "Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni" konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. a Yanıtınız yanlış ise "Türkçenin Kelimeleri" konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

kırk, dürt, kurt, sırt, çarp-mak, u-sanç, sanç-mak.

Yararlanılan Kaynaklar

- Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.
- Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.
- Meninski, F. À. M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.
- Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu** (1946), İstanbul.
- Viguiet, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

7

Amaçlarımız

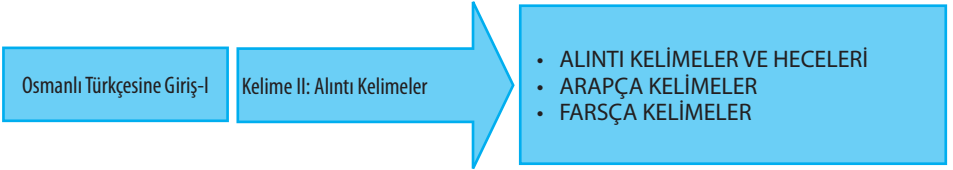
Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Alıntı kelimelerin hecelerini değerlendirebilecek
- Alıntı kelimelerin farklı ses düzenlerini ve yapılarını ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Eklemlilik ve Bükümlülük
- Anlam Çekirdeği/Çekirdek Anlam
- Kelimede Cinsiyet
- Artık (Katma) Harf
- Önden Eklenme

İçindekiler

Kelime II: Alıntı Kelimeler

ALINTI KELİMELER VE HECELERİ

Daha önce de vurguladığımız gibi, özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde iki Doğu dilinden, Arapça ve Farsça'dan sayısız denecek ölçüde kelime alınmıştır. Ayrıca Batı dilleriyle ilişkinin sonucu olarak bu dönem içinde önceleri başlıca İtalyanca, Grekçe, Sırpça, Lehçe ve Macarca'dan, 1850'lerden sonra ise giderek artan sayıda Fransızca'dan ve İngilizce'den Türkçe'ye girmiş kelimeler bulunmaktadır.

Bütün bu kelimelerde Türkçe'nin düzenli hece yapısına uyan heceler yanında uymayan heceler de bulunmaktadır. Uymayanlar çift doruklu, demek ki düzensiz hecelerdir. Dilimiz başlangıçtan beri bunları kendi hece yapısına uydurmuş, türeme bir ünlü ile ikiye bölerek iki heceli yapıya geçirmiş, sonuç olarak Türkçeleştirmiştir.

Düzensiz Hecelelerin Türkçeleştirilmesi

Türkçe, tarihi boyunca yabancı dillerden aldığı kelimelerdeki bütün düzensiz heceleri Türkçeleştirmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde de, hangi yabancı dilden alınmış olursa olsun, bütün alıntı kelimelerdeki düzensiz heceler üzerinde sürmüş olan bu işlem birkaç yolla gerçekleştirilmiştir.

a. Çift ünsüz baştaysa:

1. Başa dar bir ünlü getirilerek: اسقندل *ışkandil* (< İt. *scandaglio*), اسکله *iskele* (< İt. *scála*), اسکمله *iskemle* (< Grek. *scamni*), اسکدار Üsküdar (< *Scutari*), ایستاتیسیتیق *istatistik* (Fr. *státistique*), استاسیون *istasyon* (< Fr. *státion*), استمبوت *istimbot* (< İng. *steamboat*), استاوروز *istavroz* (< Grek. *stavros*), اسقومبری / اسقومری *ışkombri, ışkumri* 'uskumru' (< Grek. *skombrus*) ve eskimiş bir söyleyişe göre: *ispor* (< İng. *sport*);
2. İki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek: قرال *kıral* (< Slav. *kral*), فرنك *firenk* (< Fr. *franc*), قلوب *kulüp* (< İng. *club*), دراخمی *drahmi* (< Grek. *drakhme*), قهردی *kıredi* (< Fr. *crédit*), پراسه *pırasa* (< Grek. *prason*).
Birleşik yapılarda kelime içinde ikinci hece başında kalan çift ünsüzler de aynı yolla bölünmüştür: قونطوراتو *konturato* (< Fr. *con-trat*).
3. Kelimenin kendi ünlüsünün yerini değiştirip iki ünsüz arasında kullanarak: بورسه *Bursa* (< Pruse), پرنال *pırnal* (< Grek. *prinali*), پړلانتہ *pırlanta* (İtal. *brillante*)

b. Düzene uymayan çift ünsüz sondaşa:

1. Türkçeleştirme daha çok iki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek sağlanmıştır: عقل *akıl* (<‘aql), اصل *asıl* (< *asl*), جوز *ceviz* (< *cevz*), حوض *havuz* (< *havz*), طبل *tabuğ*, davuğ (< *tabt*), خصم *hısım* (< *hısm*), قهر *kahır* (< *kahr*), لحم *lahım* (< *lahm*), صبر *sabır* (< *sabr*), شهر *şehir* (< *şehr*), شكل *şekil* (< *şekl*), غصْل *ğusul* (< *ğusl*), قدر *kadır* (< *kadır*), كفر *küfür* (< *küfr*), مهر *mühür* (< *mühr*), صبح *subuh* (< *subh*), شكر *şükür* (< *şükür*), عمر *ömür* (<‘*umr*), طخم *tuhum*, tohum (< *tuhm*), يسر *yüsür* (< *yüsr* ‘kolaylık’), عشر *uşur*, öşür (<‘*uşr* “onda bir”).

2. Bir ekle ya da birleşme yoluyla genişlemiş tabanlarda ünlü çoğu zaman ikinci ünsüzden sonra getirilmiştir: مهربان *mihribân/mihribân* (< *mihribân* ‘seven, dost, şefkatli’), شهریار *şehriyâr* (< *şehriyâr* ‘hükümdar’), بردبار *bürdibâr/bürdübâr* (< *bürdbâr* ‘hamal’), بزرگوار *büzürgüvâr* (< *büzürgvâr* ‘büyük, anlı şanlı, yüksek mertebeli’), دردمند *derdimend/derdümend* (< *derdmend* ‘dertli’), دستبُرد *destbürd* (< *destbürd* ‘üstünlük’); ama: زحمناک *zahımnâk* (< *zahımnâk* ‘yaralı’).

Bunun yalın durumda da gerçekleştiği bir örnek: *servi* ‘selvi’ (< Far. سرو *serv*).

3. Ünlü türemesi olayı kimi zaman birleşme sırasında yan yana düşen iki ünsüz arasında da gerçekleşmiştir: کامران *kâmurân* (< *kâmrân* ‘mutlu, dilediğine kavuşmuş’). Arapça ve Farsça kimi tek doruklu, düzenli hecelerde de bu bölünme yapılmıştır: zülûf (< *zülûf*), kayıt (< *kayd*), vasıf (< *vasf*), rabıt (< *rabt*), katil (< *katil*) gibi. Bunun sebebi bu tür hecelerin Türkçe’nin hece örneklerine, yani belirli ünsüz öbeklerine benzer olmamalarıdır. Türkçe hece örneklerine benzer düzenli heceler ise olduğu gibi bırakılmıştır: sert (< Fars. سرد *serd*), mert (< Far. مرد *merd*), şart (< Ar. شرط *şart*), çift (< Far. جفت *cüft*), rast (< Far. رست *râst*) gibi.

Kimi örneklerde, heceyi bölen ünlü geniş de gelmiştir: *lehem* (< *lâhm*), şehir (< *şehr*). Bu son örneğin daha da Türkçeleşmiş biçimi (önceki dönemde ve kimi XVI. yy. metinlerinde) شار *şar*’dır.

Hece sonundaki çift ünsüzler arasında türeyen ünlü, hece ünlüden ibaret ya da başında ünlü bulunan bir ekle bölündüğü zaman çoklukla düşürülür: *ömür*, ama: *ömre*, *ömürün*; *şükür*, ama: *şükürü*; *kahır*, ama: *kahırdan* gibi. Ancak düşürülmediği de olur: *davulun havuzun*, *tohuma* gibi. Bu durum kelimenin halklaşma derecesiyle ilgilidir.

4. Arapça’nın kimi tek heceli kelimelerinin sonunda ikiz ünsüz bulunur: بَر *birr* ‘iyilik’, سَر *sırr*, حَر *cerr* ‘çekmek’, حُر *hürr*, دَر *dürr* ‘inci’, ذَل *züll* ‘alçaklık’ gibi. Bir ünsüzün iki kez okunması için kullanılan işarete **şedde** denildiğini daha önce görmüştük. Osmanlı Türkçesi yazımında harekesiz metinlerde bu işarete yer verilmemiştir. Bu gibi kelimeler yalın hâllerinde tek ünsüzle söylenmiş, başı ünlü bir ek aldıklarında ise ikiz ünsüz ortaya çıkarılmıştır: *bir*, *cer*, *hür*, *dür*, *zül*, ama: *birri*, *sırrı*, *cerri*, *hürriyet*, *dürrü*, *züllü* gibi.

Söz zincirinde yan yana gelen kelimelerin komşu heceleri arasındaki kurallı sıralanış bakımından bu gibi kelimeler Türkçe’nin kelimeleri gibi davranırlar: *hürrol-mak* değil *hürol-mak*, *sırröl-mak* değil *sırröl-mak*, *züllüli-di-ği* değil *züllüli-di-ği*. Bu kurallı durum şiir dilinde vezin yüzünden bozulur. Konuşma diline dayanan bir çeviri yazıda, aruz vezninin gerektirdiği yerler dışında, bu gibi kelimeleri yalın durumda ikiz ünsüzle yazmak gereksizdir.

5. Düzensiz hecelerin Türkçe’de düzene sokulması çift ünsüzden ikincisinin düşürülmesi yoluyla da yapılmıştır. Yazıya yansımış bir örnek: فِکْ *fık* ‘fıkıh’ (< Ar. فقه *fıkh*); krş. *af* (< Ar. عفو *afv*). Bu da Türkçeleştirmenin bir başka yoludur.

XVI-XVIII. yüz yıllarda halk için yazılmış kimi eserlerin yazımı (imlâsı) da halkça bir yazımdır. Gelenekleşmiş biçimlere bağlı olmayan bu türlü bir yazım, halklaştırılmış kelimeleri, söyleyişte uğradıkları bütün değişmelerle yansıtır. Bu metinlerden açıkça anlaşıldığına göre, konuşma dilinde Türkçe'nin hece örneklerine uymayan bütün yabancı heceler değiştirilmiş, Türkçe benzerlerine uydurulmuştur. Edebiyat dilinde, hele şiirde bu tür değişiklikler, "sözün gramer kurallarına uygun, düzgün, açık, anlaşılır olması ve yerinde kullanılması" demek olan 'fesahat' anlayışının kelimeyi aslına uygun kullanma (kıyâsa aykırı olmama) kuralına göre yanlış sayılmış; evde, sokakta, sohbette bu gibi kelimeleri Türkçeleşmiş biçimleriyle kullanan kültürlü kesim, bir nesir ya da şiir metni yazarken bu biçimleri kullanmaktan özen ve dikkatle kaçınmıştır. Bu yüzden denilebilir ki, alıntı kelimelerdeki düzensiz ve Türkçe hece örneklerine uymayan heceler kitaplarda, divanlarda kullanılmış, yalnızca okurken öyle okunmuştur.

Düzensiz çift ünsüzleri yüzünden Türkçe'de iki heceli yapıya geçirilmiş şu kelimelerdeki ünsüz düzenini inceleyin ve siz de bugün kullanmakta olduğumuz kelimelerden şunlara benzer 5 kelime bulun: *hüzün* (< Ar. حزن *hüzn*), *sıfır* (< Ar. صفر *sıfr*), *gebür* 'gavur, ateşe tapan, mecusi' (< Far. كبر *gebr*).

SIRA SİZDE

ARAPÇA KELİMELER

Arapça her şeyden önce bir din dilidir. İslâm dinini kabul etmiş bütün milletler tarafından benimsenmiş, işlenmiş ve kullanılmıştır. Türkler bu dini kabul ettikleri tarihten başlayarak, Farslar gibi, Arapça ile yakından ilgilenmişler, geniş İslâm coğrafyasında kurulan öğretim kurumlarında (medreselerde) bu dili ikinci dil olarak öğrenmiş ve yüz yıllarca ilim dili olarak kullanmışlardır.

Türkçe'nin bir ünlüler dili olmasına karşılık, Arapça ünsüzlere dayanan bir dildir. Bir Arapça kelimedede anlamlı bir ses birliği en az üç ünsüz sestene oluşur:

- ا ث ر *eser* "iz; ürün",
- ب ع د *bu'd* "uzaklık",
- ب س ط *bast* "döşeme, yayma",
- ب ط ن *batn* "karın",
- ب ذ ل *bezl* "verme, dağıtma, saçma",
- ب ص ر *basar* "görme",
- ب غ ل *bağl* "koltuk",
- ب غ ی *bağy* "azgınlık; haksızlık",
- ب م ر *semer* "meyve",
- ب ج م ع *cem* "toplama, biriktirme",
- ب خ ل ق *halq*, "halk",
- ب ح ر *haber*, "haber",
- ب ض د *zıdd* "zıt, aykırı",
- ب ل ك *felek*, "gök",
- ب ل ه و *lehv* "oyun, eğlence",
- ب ز ج *mezc* "karıştırma",
- ب ل ح *milh* "tuz",
- ب ن ص ب *nasb* "dikme, saplama",
- ب ن ق ل *naql* "götürme, taşıma".

Bu ünsüz seslerin yazıda harfle gösterilmeyen *a* (*e*), *i*, *u* ve bunların uzunları olup yazıda ا و ى ile gösterilen *â*, *î*, *û* ile ünlülendirilmesiyle kökün çekirdek anlamına bağlı, ama yeni anlam katkılarıyla farklılaşmış kelimeler elde edilir:

ketb “yazma”, *ketbe* “yazdı”, *kitâb* “yazılmış şey”, *kâtib* “yazıcı”, *mektûb* “birine yazılmış yazı”, *mekteb* “yazı öğrenilen yer”, *küttâb* “kâtipler”, *mekâtib* “mektuplar/okullar”, gibi.

Görüldüğü gibi, Türkçede her biri yeni bir anlam katkısı sağlayan eklerle elde edilen kelimeler, Arapçada, uzunları da bulunan üç ünlüyle oluşturulmaktadır. İşte yeni anlamlardaki kelimelerin, ünsüzlerinin sırası değiştirilmeden, bu ünsüzlerin önüne ve ardına yalnızca belli ünlüler getirilerek elde edilir olması, Türkçeye hiç benzemeyen, çok farklı bir düzendir. Bu düzen Arapça'nın kelimelerini belli kalıplara bağlı bir yapı görünümüne sokmaktadır. Bu durumda, Arapçada uzunlarıyla birlikte 6 ünlü Türkçe'nin eklerine karşılık gelmekte ve bu ünlülerle kurulan kalıplar sözlük ve gramer kelimelerini meydana getirmektedir. Bu yüzden Türkçe'yi öğrenmek nasıl her şeyden önce eklerini öğrenmeyi gerektiriyorsa, Arapça'yı öğrenmek de öncelikle bu kalıpları öğrenmeyi gerektirmektedir. Sonraki ünitelerde bu kalıpları tanıyacağız.

Arapça'nın bu kendine özgü yapısına **bükümlülük** (=tasrif) denir. Bu özelliği taşıyan diller de **bükümlü diller** (=tasrifli diller) olarak anılır.

Arapça'nın ünsüzlere dayanan bir dil olması yüzünden, nasıl bir kalıbı olursa olsun, anlam çekirdeği üç ünsüzün oluşturduğu bir köktür. Bu kök ünsüzlerinde ise, Türkçedeki gibi belli niteliklere göre kurulmuş ve belli kurallara göre işleyen bir sisteme bağlı bulunmaksızın, dilin bütün ünsüz sesleri yer alabilir. Bu yüzden Arapça'nın temel sözlükleri, ilkin üç ünsüz harfin sonda bulunmasına göre, sonra da başta bulunandan başlamak üzere alfabetik olarak giden bir sıra izler.

Arapça'nın başka bir önemli özelliği de, kelimelerinde cins ayırımı bulunmasıdır. Bütün Arapça kelimeler ile fiil çekimleri erkeklik ve dişilik niteliği taşır. Bu ayırım kimi kelimelerde saymaca (itibarî), kimilerinde ise biçimcedir. Biçimce dişiliği, *te* başta olmak üzere, kimi harfler gösterir. Örnek olarak, Arapçada *güneş* dişi, *ay* erkek sayılır; *yazdı* denilecek olduğunda, erkek için *ketbe*, kadın için ise *ketebet* biçimleri kullanılır. İsimlerle bir araya gelen sıfatlar ve zamirler cinsiyet yönünden uyduğundan isimlerden hangilerinin dişi, hangilerinin erkek olduğunu ya da sayıldığını bilmek gerekir. İlerde göreceğimiz gibi, bu uyuşum Farsça yapılı sıfat tamlamalarında da geçerlidir.

Osmanlı Türkçesi'nde Arapça Kelimeler

Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçeye çok sayıda Arapça kelime alındığından söz etmiştik. XVI. yüzyıl ortalarından sonra giderek sayısı artan bu alıntıların çoğu edebiyat dilinde kullanılmış, ortak konuşma diline inme ölçüsü oldukça sınırlı kalmıştır. Daha önceki dönemden başlayan halklaştırma sürecinin bu dönem içinde de sürmesi dil içi gelişme olarak olağandır, dolayısıyla bu süreç işlemiştir. Ne var ki, ortak kullanıma girme yolu bulamamış pek çok kelime yalnızca kitaplarda kalmış; bir de aydın kesimlerin dilinde, onlara özgü dil zenginliği olarak, onların kelime dağarcıklarını doldurmuştur. Bu gibi kelimelerin sayısı belirsizdir. Bütün Osmanlı Türkçesi metinlerinin taranmasına dayanan tarih derinlikli bir sözlük yapılmaya kadar da bu belirsizlik sürecektir.

Önceki ünitelerde söz konusu ettiğimiz halklaştırma, bir başka deyişle Türkçeleştirme konusu yeterince anlaşılmalı. Ancak bundan sonraki ünitelerde vereceğimiz örnek sözler ve metinler için belirleyici olmak üzere, daha önce gördüğümüz kimi durumları da hatırlatarak, Arapça'nın kelimelerinin seslendirilmeleri açısından önemli noktaları maddeler hâlinde özetleyeceğiz.

Arapça Kelimelerin Seslendirilmesi

Arapçanın sesleri günlük dile inen kelimelerde değiştirilmiş, ünlüleri Türkçe'nin zengin ünlüleriyle çeşitlenmiş, ünsüzleri ise dilin kendi ünsüz seslerine benzetilmiştir. Ancak tecvit eğitimi almış, Arapça'nın seslerini kendi değerleriyle söyleyebilme alışkanlığı kazanmış olanlar açısından durum oldukça farklıdır.

1. Ünlüler Bakımından

- a. İçinde kalın ünsüz harflerinden (ق غ ع ط ظ ض ص خ) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü eğitilmiş kimselerce kalın, ancak klasik Arapça'nın e'ye yakın kapalı, incelenmiş a'sı gibi söylenmiştir:

حسد *hásed*, حيس *hábs*, حد *hádd*, خرج *hárc*, صلوات *sálât*, صدر *sádr* "göğüs, ön, baş, önder, başkan", ضرب *zárb*, ضرر *zárer*, طرف *táref*, ظرف *zárf*, عون *ávn* "yardım", علم *álem*, تصوير *táht*, تحت *táht*, قبول *kábúl*, تقويه *tákvíye*, قلب *kálb*, غيرت *ǧáyret*, غرب *ǧárb*, تعليم *tálim*, فرض *fárz*, نقل *náql*, فضل *fázl*, سطر *sátr*, ظفر *záfer*, نظر *názár*, وعد *vá'd*, بغل *báǧl* "koltuk", فرق *fárc*, فرط *fárt* "aşırılık", حبط *hábt* "yanılma", فرق *fárc*, فوق *fávķ* "üst", طرح *tárh* "atma", غرق *ǧárc* gibi.

Bu türlü söyleyiş kimi kelimelerin ekli biçimleriyle yazıya da aktarılmıştır:

سرحدنده کی *ser-háddindegi* "sınırdaki", قدنده کی *káddindegi* "boyundaki" gibi.

Ancak, özellikle XVI. yüzyıl metinlerinde, okumuşlarca da bu a'nın Türkçe'nin olağan a'sı gibi söylendiğini ve okunduğunu gösteren örnekler vardır:

طرفداغی *tarafdaǧı* "tarafında", غرض ایدوغی *ǧaraz-ıduǧı*, خرج *harçlık* gibi.

Son iki kelime Meninski'de (1680) *ǧárez*, *táref* biçimleriyle verilmiştir. Viguier (1790)'de ise ortak konuşma dili söyleyişi olarak: *taraf*.

- b. İçinde ince ünsüz harfleri (ث ذ ر ز س ش ف ك ل م ن و ه ی) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü ise, ince, yani e gibi söylenmiştir:

درجه *derece*, جمره *cemre*, ثروت *servet*, تجلی *tecellí*, تثبیت *tesbít*, "ev" *ev*, بیت *beyt* *edeb*, هیجان *heyecân*, nedret *nedret* "azlık", مزع *mezrá*, لیل *lejl* "gece", كثرت *kesret* "çokluk", كرم *kerem*, هیبت *heybet*, یزید *yezíd* gibi.

Yazıya yansıtılan bu söyleyiş için iki örnek:

ادبلك *edeb-lik*, رئیسلك *reis-lik*.

- c. Bir ünsüzden sonraki ا (*elif*) her zaman uzun a okunur. Ancak bu a da bilgili kimselerin okumalarında daralmış ve incelenmiş bir sestir, uzun e'ye yakındır (yalnızca örneklerde bu sesi *á* ile göstereceğiz):

حاصل *hásıl*, اعصار *á'sár* "asırlar", انسان *insán*, مزاد *mezád* "ataklar", اجداد *ecdád*, جائز *cáiz*, ضابط *zábit*, صداقت *sádáķát*, صادق *sáđık*, اشخاص *eşhás* "şahıslar, kişiler", خارج *háric*, اقبال *ıķbál*, قاتل *kátil*, غالب *ǧálib*, عالم *álem*, ظالم *zálim*, طالب *tálib*, انفس *enfás* "nefesler", افكار *efkár* "fikirler" gibi.

Okuma dilinin bu söyleyişi XVI. yüzyıl metinlerinde yazıya geçirilmiştir:

کنارنده کی *kenârindegi*, دیارده کی *diyârdegi*, حصارده کی *hisârdegi*, مزاد *mezár-ıduǧı*, جوانبنده کی *cevânbindegi*, اشجارنده کی *eşcârindegi* "ağaçlarındaki" gibi.

Ancak bu a, yine XVI. yüzyıl metinlerine göre, bu yüzyılda bilgili kimselerce de, yaygın olarak, Türkçe'nin a'sı gibi söylenmekte ve okunmaktaydı:

جوانبنده کی *cevâbındaǧı*, جوانبنده غی *câmbındaǧı*, کنارنده کی *kenârındaǧı*, جوانبنده کی *civârindegi*, اطرانده غی *etrâfındaǧı* gibi.

Çeviri yazılı metin verilerine göre, XVII. ve XVIII. yüzyılda kültürlü kimselerin dilinde Arapça söyleyişin hakim bir durum kazandığı anlaşılmaktadır.

- d. Arapçada *ı* ünlüsü yoktur, kalın ve ince ünsüz harfleri önünde ve ardında bulunduğu var sayılan *esre* (*kesre*) ince, yani *i* gibi okunur:

اغماض *ğidâ*, غدا *ğidâ*, ظل *zill* “gölge”, طب *tıbb*, ضیا *ziyâ*, حاصل *hâsil*, آخر *âhir*, حکمت *hikmet*, *iğmâz* “göz yumma, görmezden gelme”, قبله *kible*, قیامت *kiyâmet*, ثقلت *sıklet* “ağırılık, baskı”, ابریز *ibriz* “halis altın”, اعجاز *i'câz* “şaşkınlığa uğratmak, ağzını açık bırakmak”, اسناد *isnâd* “yüklemek, birini bir şeyle ilgilendirmek”, فکر *fıkr*, اثبات *isbât*, نادر *nâdir*, ادراك *idrâk*, اكرام *ikrâm*, اذن *izn*, حوالی *havâli*, “yöre, civar”, نواحی *nevâhi* “bucaklar, yarılar”, جانب *câni*, جوار *civâr*, حصار *hisâr*, حساب *hisâb* gibi.

Meninski kalın ünsüz harfleri yanındaki bu ünlüyü, okuma diline göre, her kelime-de, her yerde *ı* ile göstermiştir:

انصراف *instrâf*, منصب *mânsıb*, راسخ *râsıh*, آخرت *âhıret*, فاتح *fâtıh*, آخر *âhir*, حجاب *hicâb*, ضمن *zımn*, حاضر *hâzır*, طفل *tıfl*, باسط *bâsıt*, ظل *zill*, عبادت *ibâdet*, عبرت *ibret*, اعتبار *i'tibâr*, غدا *ğidâ*, اغوا *ığvâ*, قدم *kıdem*, ثقلت *sıklet* gibi.

XVIII. yüzyılın konuşma Türkçesi'ni göz önünde bulunduran Viguiet'de, bu kelimelerin Latin harfli çevirilerinde farklılıklar vardır:

hicab, fatih, ahiret (ama *ahıret*), *ibadet, ibret, i'tibar, iğva*.

Meninski'nin çeviriyazılarının oldukça düzenleyici bir tutumu yansıttığı söylenebilir. Bununla birlikte, en azından Arapça'nın tek düz dar ünlüsünün Osmanlı Türkçesi'nde yalnızca ince değil, kalın olarak da söylenip çeşitlendiğini gösterir. Nitekim düzensiz çift ünsüzlü hecelerde (kelimelerde) iki ünsüz arasındaki türeme ünlüyü hem *ı*, hem de *i* olarak göstermiştir:

حوز *fıkr*, فکر *fıkr*, “yara”, اما *zâhim* “zâhim”, صبر *sâbir*, نقش *nâkış*, خصم *hısm*, اصل *âsil*, عقل *âkıl*, شهر *şehir*, *ceviz*.

- e. Arapçada bir ünsüz önündeki *ı* (*ye*) genel olarak uzun bir *i* olarak okunur. Çeviriyazılı metinlerde, özellikle XVII. yüzyılın sözlük ve gramercisi Meninski'de, kalın ünsüz harfleriyle birlikte bu ünlünün uzun *ı* olarak da okunduğu kaydedilmiştir (örneklerde bu sesi *î* ile göstereceğiz):

مرض *mârız*, صیغه *sîğâ* “fiil çekimi”, حریص *hâris*, صریح *sârîh* “*cimri*”, بحیل *bâhîl* “*nâhîf*”, عزیز *âzîm*, غلیظ *ğâlîz* “kaba, çirkin”, صیت *sî* “iyi ad, iyi şöret”, فضیلت *fâzîlet*, بعيد *be'îd* “uzak”, باغی *bâğî* “azgın, serkeş”, تبلیغ *teblîğ*, تفریق *tefrîk*, فقیر *fâkîr*, ضعيف *zá'îf*, ضعيف *zá'îf*, باغی *bâğî* “azgın, serkeş”, تبلیغ *teblîğ*, تفریق *tefrîk*, تطبيق *tâtbiğ* gibi.

Bununla birlikte, yine aynı yazar, aynı kelimelerin uzun *i* ile de söylendiğini gösteren çeviriler verir:

تعویض *tâvîz*, حریص *hâris* “hırslı”, توییح *tevbiğ* “azarlama”, صریح *sârîh* “açık”, ملیح *melîh*, بے‌سیت *be'sît* “yayılmış, döşenmiş”, تعکیظ *tâ'kîz* “(çalışmayı) kesmek”, طالع *tâli*, بعيد *be'îd* “uzak”, تبلیغ *teblîğ*, تفریق *tefrîk*, تطبيق *tâtbiğ* gibi.

Kapalı hecelerdeki bütün uzun *i*'lerin XVII. yüz yıldan sonra ortak konuşma dilinde ortalama *i* gibi söylenmiş olduğu tahmin edilebilir:

نظیر *nazîr*, “yardımcı”, نصیر *nasîr*, تأخیر *te'hîr*, قدیر *kadîr*, نزهه *nezîh*, سلیم *selîm*, کریم *kerîm* “eş, benzer, denk” gibi.

Art damak ünsüzü *k* (ك'nın gösterdiği ses) önündeki uzun *i*'nin ise bu sesi etkileyip ön damaksıllaştırdığını, yani *k* (ك'nın gösterdiği ses)'ye çevirdiğini yine çeviriyazılı metinleri göstermektedir. Meninski, “yazma, yazı ya da rakamla belirtme, çizme, karalama; sözleşme” gibi anlamları olan ترکیم kelimesinin ترکیم biçiminde yazıldığını, ama bunun kusurlu bir yazılış olduğunu kaydeder. Kelimenin söylenişiyile ilgili olan bu yazım değişikliği başka kelimelerde yapılmamış olsa da, bugün de *fakir* (فقیر), *tatbik* (تطبيق), *tefrîk* (تفریق), *telkin* (تلقین) biçiminde ön damak ünsüzüyle söy-

lenen kelimelerin, Osmanlı Türkçesi döneminde de böyle söylendiği anlaşılacaktır. Son örneğin *talkın* (krş.: *Ele verir talkım, kendi yutar salkımı*) biçimindeki söylenişinin, önceki dönemde gerçekleşen bir halklılaştırma kalıntısı olduğu muhakkaktır.

XVI. yüzyıl metinlerinde görülen *nevâhidağdı, harâmihğından, havâlisındağdı* gibi örnekler de (son ikisinde başka bir sebebe bağlı bulunsa da) Arapça'nın *i*'sinin Türkçe söyleyişte çeşitlendiğini açıkça gösterir.

Çeviriyazılı metin verilerine göre, bu ünlü son açık hecede kısalmıştır:

عاصی *âsı*, قاضی *kâdı*, راضی *râzı*, قرمزی *kırmızı* gibi.

Türkçe bir ekle uzatıldıklarında bu tür kelimelerin aldıkları ekler kalın sıradandır:

عاصیلق *âsı-lık*, قاضیلق *kâdı-lık*, راضیلق *râzı-lık*, قرمزلیق *tâğı-lık* “azgınlık” gibi.

Bunlara, *harâmihğından, havâlisındağdı* gibi örneklerin de katılması gerektiğini söyleyebiliriz; yani: *nevâhudağdı, harâmihğından, havâhsındağdı*.

Edebiyat metinlerde, özellikle de şiirde, bu tür kapalı hecelerin son ünsüzü çoğu zaman bir ekin, kimi zaman da önündeki kelimenin ön sesi olan ünlünün çekim alanına girer ve oluşan yeni hecenin başında yer alır: *fermân, ama fermâ-nı, âğyâr, ama âğyâ-ri-le* gibi. Böylece açık kalan hecede ünlü, uzunluğunu yeniden kazanır. Kimi zaman da bu tür heceler aruzda bir uzun, bir kısa olmak üzere iki hece değerindedir.

İmâle denilen bu kullanım, yerine göre kusur, yerine göre de ustalık sayılmıştır.

- f. Arapça'nın *ötrü* ile karşılanan dar yuvarlak ünlüsü, kalın ünsüz harfleriyle birlikte ve onların yer aldığı heceler önündeki hecelerde kalın, ince ünsüz harfleriyle birlikte ise ince okunmuştur:

حضور *huzûr*, خطبه *hutbe*, خسران *husrân*, صلح *sulh*, وصلت *vuslat*, تواضع *tevâzu'*, مطيع *mutî* “itaatkar”, ظهور *zuhûr*, ظلم *zulm*, غربت *ğurbet*, طغيان *tuğyân* “taşkınlık”, محتر *muh-terem*, محاربة *muhârebe*, مخرب *muhrib*, مقيد *muqayyed*, مصدق *musaddıq* “doğrulayıcı”, ama: بئان *bünyân* “yapı”, جرأت *cür'et*, اجرت *ücret*, دنیا *dünyâ*, مدير *müdebbir* “uyanık, işin sonunu düşünüp önlem alan”, مؤلف *mü'ellif*, فجأت *füc'et* “ansızın gelip çatma, birden olup bitme”, مجادله *mücâdele*, نکس *nüks* “yenilenme, bir kez daha olma”, هدى *hüdâ* “doğru yola kılavuzlama”, يسر *yüsr* “kolaylık” gibi.

Bununla birlikte, daha önce de söz konusu edip örneklerini verdiğimiz gibi, bu ünlü Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir:

تحمّت *töhmet*, تحمت *tohmet* “hazımsızlık”, لقمه *loqma*, نقصان *noqsân*, نقطه *noqta*, عثمان *Osmân*, محكم *mühkem*, محتاج *mühtâc*, شهرت *şöhret*, شعله *şö'le*, عذر *özr* gibi.

Çeviriyazılı metinlerinin gösterdiği bu değişikliklerin metinlerden izlenmesi mümkün değildir.

- g. Arapça'nın uzun *u*'su Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir. Kapalı hecelerde bu ünlünün de uzun söylenmediği, ancak açılan hecede bu özelliğini koruduğu söylenebilir. XVI. yüzyıl metinlerinde görülen زيتونلك *zeytûnlik* ve زيتونلق *zeytûnlik* gibi ikili biçimler bu çeşitlenmenin örnekleridir ve belki de ilki *zeytûn/zeytin*, ikincisi *zeytun* söyleyişlerini (yani kısalmış olarak söylendiklerini) gösterir. Buna, yine Osmanlı metinlerinde karşılaşılan عمودچك *âmütçik* (ve Farsça زيتونلك *zebûnlik*) gibi örnekleri de katabiliriz. Çeviriyazıda bu ikisi, yani *uzun u* ve *uzun ü* için ayrı işaretlerin kullanılması gerektiği açıktır.

Meninski, günlük dile inmiş kelimelerde, *i*'da olduğu gibi, açık hecelerdeki uzunlukların kaybolduğunu gösteren şu Farsça örnekleri verir: آرزو *arzu*, پولاد *pulad* (bugün: *polat*) gibi. Yine söyleyelim ki, bunlar klasik edebiyatta *aslına uygun kullanım* kuralına aykırı sayılmış, şiirde ve sanatlı nesirde böyle kullanılmamış, dolayısıyla da okunmamıştır.

Osmanlı Türkçesi'ne alınmış olan Arapça kelimelerin ünlülerinde değişiklik olmuş mudur? Olmuşsa ne gibi değişiklikler söz konusudur?

2. Ünsüzler Bakımından

Arapça'nın seslerini tanıtırken bu dile özgü ünsüzlerin değerleri üzerine bilgiler vermiş, bu arada bunların hemen hepsinin söyleyişte Türkçeleştirildiğini belirtmiştik. Tecvide göre *Kur'an* okumayı öğrenenlerin, sesleri Arapçadaki değerleriyle çıkarabilme alışkanlığı kazanmaları yüzünden, bir Türkçe metindeki Arapça kelimeleri okurken de, ünlüleri gibi, ünsüzlerini de özel değerleriyle seslendirmeleri olağan sayılabilir. Ne var ki, çeviriyazılı kaynaklar böyle bir seslendirmenin söz konusu olmadığını, Arapçaya özgü söyleyiş biçimlerinin tamamen Türkçeleştirildiğini bildirirler. Nitekim kullandıkları çeviriyazı alfabesi de buna göredir:

س ث ص için s, için ظ ض ذ ز için z kullanmaları gibi.

Yukarıda Arap dilinin yapısını tanıtırken bu dilin kelimelerinin en az üç ünsüze dayandığını, çekirdek anlamı taşıyan köklerin bu yolla oluştuğunu; bu üç ünsüzün ise başta, ortada ve sonda bulunabilir olarak, harflerin alfabedeki sırasına göre dizilebildiklerini belirtmiştik. İşte bu özellik:

- Arapça bir kelimedeki alfabenin bütün ünsüzlerinin yan yana gelebileceğini
عهده *uhde* "üstlenme, söz verme, görev", مخدوم *mahdûm* "bakılan, hizmeti görülen", مقبره *maqbere* "mezar", مقبول *maqbûl*, اقدام *aqdem* "daha önce", تقدير *taqdîr*, اثبات *isbât*, نسبت *nisbet*, تسبيح *tesbîh*, مسجد *mescid*, تسجيل *tescîl*, تصديق *tasdîk*, اشباه *eşbâh* "benzerler, karaltılar", اشجار *eşcâr* "ağaçlar", مطبوع *matbû*;
- Tek hece olarak okunan kalıplarda ise, yine her türden ünsüzün çift ve ikiz olarak sonda yer alabileceğini gösterir:
حبس *habs*, خرج *harc*, صدر *sadr* "göğüs", طرز *tarz*, فرض *farz*, ظلم *zulm*, غرق *ğark*, قطع *kat*, باحث *bahs*, ارض *arz*, عرض *arz*, قتل *katl*, ظلم *zulm*, طرح *tarh* "atmak", عزل *azl*, بر *birr* "iyilik", جر *cerr* "çekmek", عذر *uzr* "özür", صبر *sabr* gibi.

Bu durum Arapça kelimelerin Türkçe'de seslendirilmeleri bakımından üç önemli konuyla bağlantılıdır:

- Hece sonunda bulunmayan ünsüzler.
- Ünsüz benzeşmeleri.
- Düzensiz hecelerde ünsüzler arasında ünlü türemesi.

Arapça kelimelerde ünsüzler arasındaki ilişkiler açısından bir sistemden söz dileyebilir mi?

Arapça Kelimelerde Hece Sonu Ünsüzleri

Türkçede *b*, *c*, *d* ünsüzleri hece sonunda bulunmaz, buna karşılık bir Arapça kelimedeki bulunabilir:

تصد *ahd*, عهد *ihrâc*, خرج *harc*, سبب *sebeb*, كسب *kesb*, ادب *edeb*, عجب *aceb*, جلب *celb*, قصد *ahd*, كاسد *kasd*, جهد *cehd*, عدد *aded*, ضد *zıdd* gibi.

Türkler tarafından bu sesler tonsuzuyla, yani *p*, *ç*, *t* ile söylenmiştir. Çeviriyazı malzemeleri bunu açıkça göstermektedir. Yazımın henüz kalıplaşmış donuklaşmadığı XVI. yüzyıl metinlerinde ise, bu Türkçeleştirmenin yazıya yansıtılmış, özellikle *c*'nin *ç* (ç) ile yazılmış örneklerine rastlanır: خرج *harç* gibi. Bu arada zarf-fiil eki *up/ûp*'ün de çoğu kez *p* ile yazılması, söyleyişi aktaran bir yazım özelliği olarak göze çarpar. Bu seslerin eklemede iki ünsüz arasında yeniden tonlulaşmaları, Türkçe kelimelerdeki düzene göre

işlemiştir; yani *sebepe*, *harç*, ama *sebe-bi*, *har-cı*. Meninski'nin تاجچغز , قوردچغز , ارددن kelimeleri için yaptığı *ardtan*, *kurdcığaz*, *tâccığaz* biçimindeki aktarmalar, bir yandan kalıplaşmış yazılışı (تاج, قورد, ارد) öte yandan söyleyişi (*arttan*, *kurtçığığaz*, *tâccığığaz*) göstermek açısından ilgi çekici ve önemlidir.

Yazıda ج د ب ile gösterilen bu harflerin metin okurken böyle okunduklarını, okuma diliyle sınırlı bu seslendirmenin bir ölçüde okur-yazarların diline bulaştığını daha önce belirtmiştik.

Arapça Kelimelerde Ünsüz Benzeşmesi

Konuşma dili Arapça kelimelerde iç seste karşılaşılan çift ünsüzler arasında da Türkçe'nin benzeşme kanununu işletmiştir. Türkçe'nin iki ana kanunundan biri olan bu ünsüz benzeşmesi çeviriyazılı malzemelerde gösterilmiştir:

hd-ht: عهدہ *uhte* “üstlenme, söz verme, görev”, مخدوم *mahtûm* “bakılan, hizmeti görülen”,

kb-kp: مقبرہ *maḳpere* “mezar”, مقبول *maḳpûl*,

kd-kt: اقدم *aḳtem* “daha önce”, تقدیر *taḳtîr*,

sb-sp: اثبات *ispât*, نسبت *nispet*, تسيح *tespîh*,

sc-sç: مسجد *meşçid*, تسجيل *tesçil*,

sd-st: تصديق *tastîḳ*,

şb-şp: اشباه *eşpâh* “benzerler, karaltılar”,

şc-şç: اشجار *eşçâr* “ağaçlar”,

tb-tp: مطبخ *mutpâh* “mutfak”, مطبوع *matpû* gibi.

Bu benzeşme Osmanlı Türkçesi yazımında gösterilmediğinden, okurken yazıya bağlı bir seslendirme yapan okumuş kesim Türkçe'nin temel seslendirme kanununu dikkate almamış, bu durum da bu kesimin konuşma dillerini etkilemiştir.

Düzensiz Hecelerde Ünlü Türemesi

Türkçe'nin tek doruklu ve bir araya gelebilirlik açısından belirli çift ünsüzlü hecelerine karşılık Arapça kelimelerde her türlü ünsüzün bir arada bulunabileceğini görmüştük. İşte çoğu çift doruklu bu hecelerde Türkçe, iki ünsüz arasına bir dar ünlü katarak bu heceleri çoğaltma yoluna gitmiştir. Bu konuyu önceki ünitelerde ele almış, yeterli örnek vermiştik. Konuşma dilinde her dönemde yaygın olan bu Türkçeleştirmenin XVI. yüzyılın hareketli metinlerinde yazıya geçirilmiş örnekleri bulunur. Edebiyat dili, Türkçe'nin bu kullanım hakkını benimsememiş, bu gibi kelimeleri aslında olduğu gibi seslendirmeyi yeğlemiş, aruzla yazılan şiirde halklılaşmış bir kullanım kusur sayılmıştır.

Arapça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı

Her Arapça kelime belli bir kalıba uyar ve her yalın Arapça kelime kalıbı oluşturan hece sayısınca hece bulunur. Bunların sayısı da en çok dördtür:

اثر *eser*, مر *mürr* “acılık” امر *emr*, أمر *âmir*, اقل *aḳall* “en az”, امر *emerr* “çok acı”, حق *haḳḳ*, قصور *efkâr* “düşünceler”, اكرام *ikrâm*, اعتراض *i'tirâz*, انقلاب *inḳilâb*, تکرار *tekrâr*, تمثيل *temsîl*, کسور *küsûr*, كثور *küsûr*, رحمت *rahmet*, خلجان *halecân* “çirpınma, yürek oynaması”, مساعد *müsâ'id*, مثل *mümessil*, حقیقت *haḳîḳat*, مرحمت *merhamet*, استقبال *istiḳbâl*, تحمل *tehammül*, متحمل *mütehammil*, انقلابات *inḳilâbât* “değişimler, değişiklikler” gibi.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, ünsüzler bir ünlüyle seslendirildiğinde, Arapça kelimelerde de Türkçe'dekine benzer hece yapıları ortaya çıkar. Ancak ünlülenme ilişkisi açısından bakılacak olursa, ilk göze çarpan, birden çok heceli kelimelerin çoğunda, hece ünlüleri arasında Türkçe'deki gibi bir uyumun bulunmadığıdır. İşte iki ve daha çok heceli bir Arapça kelimeyi bir Türkçe kelimeden ayıran en önemli nokta budur. Bunun yanı sıra, hecelerde uzun ünlü de bulunması ile yukarıda söz ettiğimiz ünsüzlerin düzeni ile ilgili durumlar, Arapça kelimenin portresini ana hatlarıyla ortaya koyar.

Arapça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Arapçadan alınmış her kelime, Türkçe'nin isim tabanlarına denk bir isim tabanıdır. Onlar gibi yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer:

اثرینى *eserini*, امرندن *emrinden*, امرلرينك *âmirlerini*, حقنده *hakqında*, افكارلنمدى *efkârlanmadı*, تئيلجى *teşlîlci*, تکرارلکرى *tekrârlamañızı*, انقلابى *inqılâbı*, اعتراضمه *i'tirâzıma*, اكرامكردن *ikrâmıñızdan*, قسورينه *qusûruna*, مساعدمى سكر *müsâid misîñiz*, مثللك *mümessillik*, كوزقرارى *göz qarârı*, فأتلہن كؤدرتى *Fâtih'in kudreti*, اسبقبال ايتمك *istiqbâl etmek* "karşılama", كوسترمك *kosstermek* / مرحت ايتمك *merhamet etmek* / گؤسترمك *göstermek*, قسور بولمق *qusûr bulmaq* gibi.

Arapça kelimelerin heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, bu dilin kelimeleri kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturamaz. Bu durumda bir Arapça kelimenin aldığı ek, konuşma dilindeki söyleyişe göre, son hece ünlüsüne uyar ve ancak sonraki eklerin ünlüleri uyum içinde gelir:

انسانلق *insân-hıq*, ملایملىك *mülâyimlik*, بيتچكر *beyt-çiğez* "küçük ev, evcik", زيادهجه *ziyâde-ce*, حقنده *hakq-ında*, جبيننده *cebîn-inde* "alnında", اكرامكردن *ikrâm-ıñızdan*, بلده كردن *belde-ñizden*, قرارلى *qarâr-lı*, بصيرتلى *basîret-li* gibi.

Ancak mesele, konuşma diliyle eğitilmiş kimselerin yazıya bağımlı okuma dili arasındaki fark yüzünden, Osmanlı Türkçesi metinlerinde bir Arapça kelimenin son hece ünlüsünün nasıl okunacağını belirlemektedir. Türkçe'nin, içinde damak ünsüzü bulunan ekleri bu meselede bir ölçüde kılavuzluk eder. Bunlar arasında isimden isim (söz içinde sıfat ve zamir) eki *ki*'nin uyumlu biçimleri ile, bugün ekler hâlinde varlığını sürdüren *imek* fiilinin geçmiş sıfat-fiili *idük*'ün iyelik ekleri almış olarak kalın ve ince sıralı biçimleri de vardır. Özellikle bunların XVI. yüzyılda da yaygın olarak kullanılmaları, Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arapça kelimelerin son hece ünlülerinin değerini belirlemede yol göstericidir:

خيزلق *habbâz-hıq* "ekmekçilik", طاغىلق *tâğî-hıq* "isyancılık, zorbalık", خرحلق *harç-hıq*, اطرافندهغى *civârındağî*, حورندهغى *civâr-ındağî*, "gerçekten olduğu", واقع ايدوغى *vâkı'-ıduğî*, "gerçekten olduğu", عالمدهكى *âlemdеğî*, مثلجك *meselcik*, جاربهجك *câriye-cik*, عورتجك *âvretçik* gibi.

Ne var ki, XVI. yüzyıl metinlerinde aynı kelimenin iki türlü söylenişini gösteren yazılışlar çoğu kez bir arada bulunur:

حوالى سندهغى *hâvâli-sindeğî*, ama حوالى سندهغى *havâli-sındağî*; نواحى سندهغى *nevâhi-sindeğî*, ama نواحى سندهغى *nevâhi-sındağî*, حورندهغى *civâr-ındağî*, ama حورندهغى *civâr-ındağî*, اكنافندهغى *eknâf-ındağî*, ama اكنافندهغى *eknâf-ındağî*, زيتونلق *zeytun-hıq*, ama زيتونلك *zeytün-lik*, آدمجك *âdem-cik*, ama آدمجق *adam-cıq* gibi.

Meninski de XVII. yüzyıl için hem *zâhır-hıq* (ظاهرلق) hem de *ğâlib-hıq* (غالبلق) gibi halklaşmış biçimleri, hem de *mülâyim-hıq* (ملایملىك) gibi okumuşça biçimleri verir.

Görüldüğü gibi, mesele alıntı kelimelerin halklaşması, başka bir deyişle, söyleyişçe Türkçeleşmeleri ile ilgilidir. Önceki dönem metinlerinde yer alan oldukça çok sayıda örneğin gösterdiği gibi, Arapçadan (ve Farsçadan) alınan kelimeler önceleri Türkçe'nin sesleriyle seslendirilmiş, ünlüleri çeşitlenmiş ve ünlü uyumu kanunlarının baskısı altında ka-

larak uyumlu söyleniş biçimleri kazanmışlardır. Bunların, ortak konuşma dilinin söyleniş biçimleri olarak okumuşlarca da benimsenip kullanıldığı, metinlere yansıyan örneklerden açıkça anlaşılmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra durumun değişmeye başladığı ve eğitimli kimselerce Arapça kelimelerin kendi sesleriyle seslendirilmesi eğiliminin güç kazandığı görülür. XVI. yüzyıl metinlerindeki karışık durum ise, bu yüzyılın bir geçiş dönemi olduğunu gösterir. Bu yüz yılın büyük bilgini Kemâl Paşa-zâde'nin, bilgince söyleyişi aktaran yazılışlar yanında, kendi el yazısıyla حرامی لغندن *harâmihîğindan*, دایره سندغی *dâyırasındağı* biçiminde yazıya geçirdiği örnekler, sonraki yüz yılların edebiyat metinlerinde artık yer almayacak, bunlar kusurlu söyleyişler sayılacaktır.

Sonuç olarak, Osmanlı Türkçesi döneminde alıntı kelimeleri Türkçe'nin sesleriyle seslendirmeye dayanan konuşma dili ile bunları kaynak dilin sesleriyle seslendirmeyi öne çıkaran okuma dili arasında fark bulunsa da, günlük dile inen, ortak kullanıma girmiş pek çok kelimenin kültürlü kimselerce de Türkçeleştirilmiş biçimleriyle kullanılmış olduğu muhakkaktır. Edebiyat dilinin sınırsız denilecek ölçüde alıp kullandığı kelimelerin bilgince söylenişleri metin okumayla sınırlı kalmış ve aslında bu kelimelerin kendileri de orijinal kılıklarıyla yalnızca metinlerde kullanılmıştır.

DİKKAT

Arapça Kelimelerin Kalıpları

Yukarıda da açıkladığımız gibi, her Arapça kelime bir kalıba uyar ve Arapça kelimeler bu kalıplara göre tanınır. Kök ünsüzleri bir takım kalıplar içine sokulmakla taşıdıkları çekirdek anlam yeni anlam katkıları alır ve kelime tür bakımından çeşitlenir. Bu yüzden bir Arapça kelimeyi kalıbına göre tanımak, ne tür bir kelime olduğunu ve buna göre de anlamını belirlemek açısından büyük bir önem taşır. Bunun için de kalıp çeşitlerinden önce, kalıbın nasıl oluşturulduğu hakkında bilgilenmemiz gerekir.

Arapçada bir kelimenin kök harfleri, fiilin en yalın biçimi olan geçmiş zamanın erkek için 3. tekil kişi çekimi şeklinde yer alır: Örnek olarak, “yazmak” anlamındaki bir kökten türemiş bütün kelimelerin kök harfleri olan ك ت ب “yazdı” anlamındaki كَتَبَ *ketebe* çekim şeklinde ortaya çıkar. İşte bunu göstermek için, fiil köklerinin ünsüzleri için “kıldı, işledi” anlamındaki فَعَلَ *fa'ale*'nin sırasıyla üç harfi, yani ل ع ل kullanılarak kalıplar oluşturulmuştur. Buna göre her kalıpta ilk kök ünsüzü ف ile, ikinci kök ünsüzü ع ile, üçüncü kök ünsüzü de ل harfi ile gösterilir.

Kimi kökler dört ünsüz harfinden meydana gelir. Bunlarda dördüncü harf için ikinci bir ل kullanılır.

Kalıplar, ünsüzlerin bir ünlüyle ünlülendirilmesi, yani hece oluşumu sırasında ünlü çeşitlerine göre çeşitlenir. Örnek olarak, üç harfli bir kelime değişen ünlü çeşitlerine göre 6 kalıba uygun olarak 6 çeşit okunur: *fa'l, fi'l, fu'l, fa'al, fi'al, fu'al*:

bahr “deniz”, *bezl* “isteyerek vermek, esirgemeksizin bağışlamak”, *kibr* “büyüklenmek”, *kısr* “deri, kabuk”, *sulh* “barış”, *fülk* “gemi”, *eser*, *cedel* “kavga, tartışma, çekişme”, *kiber* “büyüklük”, *cümel* “cümleler” gibi.

Ünlüyle çeşitlenme uzun ünlülerle de olur. Daha önce gördüğümüz gibi, bir ünsüz önündeki ا و ی harfleri genel olarak hecedeki ünlünün uzunluğu içindir:

semâ “işitmek”, *karâr* “karar”, *kemâl* “kemâl”, *visâl* “kavuşma”, *kıyâm* “ayağa kalkma, ayakta durma”, *sudâ* “baş ağrısı”, *kâmil* “kâmil”, *câmi* “جامع”, *kerîm* “kerîm”, *rezil* “rezil”, *qabûl* “kabûl” kelimelerindeki ا و ی gibi.

Örneklere görüldüğü gibi, kök harfleriyle birlikte bulunan bu harfler, kalıplar içine fazladan katılmış harflerdir, kelimenin yazımında harf sayısını arttırır. İşte bu yüzden bu harflere “artık (ya da katma) harfler” denir.

Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan Arapça kökenli *hıfz*, *bugz*, *fısk*, *hüzn*, *ferah*, *kıdem*, *sıdk*, *zühd*, *sulh*, *zafer*, *fasl*, *küfr*, *rızk*, *farz*, *nutk*, *şirk*, *mahv*, *sıgar*, *cürm*, *recm*, *kerem*, *zıkr*, *meyl*, *nefy*, *gusl*, *vehm*, *sabr* kelimelerini kalıplarına göre gruplandırınız.

Ünlü uzunlukları için olan bu üç harften başka, ¹ *elif* in de içlerinde yer aldığı bir öbek harf vardır, belli kelime kalıplarında buldukları belli yerlerde bunlar da artık harflerdir:

1. ا *elif*

- kelime başlarında ilk kök harfinden önce gelen: اکمل *ekmel* “en olgun, ergin”, اندر *ender* “az bulunur”, اشرف *eşref* “çok şerefli, yüksek soylu”, اعلان *i'lân* “bildirmek, açığa vurmak”, انكار *inkâr* “gizlemek, gerçeği saklamak”, اجتہاد *içtihâd* “çalışmak”, اغبرار *ığbirâr* “tozlu olmak, kir pas içinde olmak”,
- kelime başlarında ilk kök harfinden önce *in* olarak okunan ان *elif+nun* harf öbeğindeki: انقلاب *inkılâb*, انقياد *inқыyâd* “boyun eğme, uslu durma”, انجذاب *incizâb* “çekilme, irade dışı yönelme”,
- kelime başlarında *isti* okunan است *elif+sin+te* harf öbeğinin başındaki: استقبال *istıkbâl*, استشارة *istişâre* “danışma”,
- son kök ünsüzünden sonra ân okunun ان *elif+nun* harf öbeğindeki ا *elif*: غفران *ğufrân* “bağışlama”, شكران *şükrân*.

2. ت *te*

- ilk kök harfinden önce ve sonra gelen ت *te*: تشكيل *teşkil*, تعليم *ta'lim*, احتمال *ihtimâl*, محتمل *muhtemel*,
- son kök harfinden sonra dördüncü harf olarak gelen: حرکت *hareket*, رحمت *rahmet*, نجدة *necdet*,
- kelime başlarındaki, ilk kök harfinden önce *isti-* ve *müste-* olarak okunan ve ilk kök ünsüzünü alarak iki hece oluşturan است *elif+sin+te* ve مست *mim+sin+te* harf öbekleri içindeki: استقبال *istıkbâl*, مستقبل *müstağbel*, مستهزی *müstehzi* “alaycı”,
- kelime başlarında ilk kök harfinden önce *müte-* olarak okunan مت *mim+te* harf öbeğindeki: متفكر *mütefekkir*, متجسس *mütecessis*.

3. س *sin*

- kelime başlarındaki, ilk kök harfinden önce *isti-* ve *müste-* olarak okunan ve ilk kök harfini alarak iki hece oluşturan است *elif+sin+te* ve مست *mim+sin+te* harf öbekleri içindeki: استقلال *istıklâl*, مستثنا *müstesnâ*.

4. م *mim*

- kelime başlarında, ilk kök harfinden önceki: مرحمت *merhamet*, مولد *mevlid*, مقدار *miqtâr*, معمار *mi'mâr*, مجادله *mücâdele*, منكر *münkir* “gerçeği gizleyen, inançsız”, مكرم *mükerrem* “ululanmış, büyük, ulu”, مهندس *mühendis*, مناسب *münâsib*, مستقبل *müstağbel*,
- kelime başlarında, ilk kök harfinden önce *müte-* olarak okunan مت *mim+te* harf öbeği içindeki: متفكر *mütefekkir*, متجاسر *mütecâsir* “korkmadan ve çekinmeden bir işe girişen, pervasız”,
- kelime başlarındaki, ilk kök harfinden önce *müste-* olarak okunan ve ilk kök ünsüzünü alarak iki hece oluşturan مست *mim+sin+te* harf öbeği içindeki م *mim*: مستقبل *müstağbel*, مستقل *müstakıl(l)*,
- kelime başlarında ilk kök harfinden önce *mün-* okunan من *mim+nun* harf öbeğindeki م *mim*: منجمد *müncemid* “donmuş, donuk”, منشرح *münşerih* “şen, ferah”.

5. ن nun

- kelime başlarında ilk kök harfinden önce *in-* ve *mün-* olarak okunun ان *elif+nun*, من *mim+nun* harf öbekleri içindeki: انقلاب *inkulâb*, انجماد *incimâd* “(su) donma”, منجمد *müncemid* “donmuş, donuk (su, sıvı)”, انشراح *inşirâh* “açılma, ferahlama, gönül açıklığı”, منشرح *münşerih* “sevinçli, şen, ferah”,
- son kök harfinden sonra-ân okunan ان *elif+nun* harf öbeğindeki: شكران *şükran*, غفران *ğufrân* gibi.

İleriki ünitelerde göreceğimiz gibi, bu harfler birçok kalıpta Türkçe'nin eklerine denk bir görevde ve işleyiştedir. Kökün sabit anlamını değiştirir, özel anlam katkılarıyla yeni anlamda kelimeler oluşmasını sağlar.

Artık harflere göre yukarıda örnek olarak verilmiş olan şu kelimelerin kalıplarını çıkarınız:

مناسب, مرحمت, مولد, منكر, رحمت, احتمال, تشكيل, شكران, اصفرار, استشاره, انكار, اشرف, قبول, كريم, قزار, مستسخر, استقبال, متفكر, انقياد, منجمد.

SIRA SİZDE

5

FARŞÇA KELİMELER

Farşça Hind-Avrupa dil ailesinin bir koluna bağlı bir dil olup geniş bir coğrafi alanda edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Arap alfabesinin alınmasından sonra büyük bir edebî gelişme göstermiş olan bu dile eskiden “İran saray dili” anlamında **Derî** denmekteydi.

İranlılar Arap alfabesini aldıktan sonra, Arapça kelimeleri asılları gibi yazmak için, Türkler gibi, bu alfabadeki bütün harfleri korumuşlar, kendi dillerinde bulunan ç, g, j ve p sesleri için de mevcut harfler üzerinde küçük değişiklikler yaparak harf sayısını arttırmışlardır.

Farşça'nın ünlü sistemi de Arapça'dan oldukça farklı olmakla birlikte, kelimelerindeki ünlüler için aynı işaretleri (olağan ünlüler için hareketleri var sayarak, uzun ünlüleri için ise و ا و ی ile göstererek) kullanmışlardır.

İkinci Ünite'de Farşça'ya özgü ünlü ve ünsüzler yeterince tanıtıldığı için burada sesler konusu yeniden ele alınmayacaktır.

Farşça, yapı bakımından eklemeli bir dildir. Kelimelerinin çoğu ekleme yoluyla türemiştir. Bunlar arasında, Türkçe kelimelerde olduğu gibi, canlılığını zamanla kaybetmiş eklerle yapılmış olanlar bulunur; bir çoğu ise, sonradan ortaya çıkmış eklerle yapılmıştır. Bu eklerin hemen hepsi eski kelime birleşmelerinin ürünüdür, yani her biri bir kelimedenden doğmuştur. Hem isim, hem de fiil tabanlarına gelen bu eklerle isimlerden ve fiillerden isimler ve sıfatlar üretilir. Bunlar Türkçe'nin ekleri gibi tabanların sonuna gelir. Farşça bir kelimeyi tanımak için öncelikle bu eklerin öğrenilmesi gerekir.

DİKKAT

Farşça'da, az sayıda da olsa, ön ekler de vardır. Bunların en önemlileri دشمن *düşmen*, دشوار *düşvâr* “zor” ve دشنام *düşnâm* “küfür” kelimelerindeki “kötü” demek olan *düş-* eki ile, Türkçe'nin *-sız* ekine karşılık olan, aşağıdaki örneklerdeki نا *nâ-* ve ن *ne-*'dir:

نوميد *nevmid* “umutsuz”, ناپاك *nâ-pâk* “kirli, bulaşık, arı olmayan”, ناکاه *nâ-gâh* “birden, ansızın” gibi.

Farşça bir yönüyle de önden eklemeli dil özelliği gösterir. İsimlerin çekimi önlerine gelen takılarla yapıldığı gibi, zarf işleyişindeki kimi kelimeler de ön takılarla elde edilir. Ayrıca, hemen hepsi zarf olarak kullanılan yapılar da birtakım zarflar ve isimler de ön takı gibi kullanılır.

Farsça'nın en belirgin özelliği kelime birleşmeleri açısından taşıdığı zenginlik ve serbestliktir. Takıların yanı sıra bütün söz bölükleri (isimler, sıfatlar, fiillerin geniş zaman gövdeleri -ki bunlar aynı zamanda emir 3. kişi içindir-, etken ve edilgen sıfat-fiiller) ile yapılan birleşik kelimeler bu dile büyük bir ahenk, edebî değer ve anlatım gücü kazandırmıştır. Bunlar arasında geniş zaman gövdeleri ve sıfat-fiiller ile yapılanlar en geniş yeri tutar ve edebiyat dilinin bir bakıma en zengin malzemesini oluşturur.

Osmanlı Türkçesinde Farsça Kelimeler

Türkçe Farsça'dan çok sayıda kelime ve söz öbeği almıştır. Osmanlı Türkçesi dönemi bir önceki döneme göre bu sayının büyük ölçülere vardığı bir dönemdir. XIV. yüzyıl boyunca ve XV. yüzyılın ilk yarısında, aruzla yazılmış Farsça manzum eserlerin Türkçe'ye yine aruzla manzum olarak çevrilmiş olması, kafiye başta olmak üzere, birtakım gerekçelerle çok sayıda kelimenin alınması yolunu açmış; sonraları ise Fars yazarlarının eserlerine duyulan hayranlık, onlar gibi yazma isteği uyandırmış, bu da taklide yol açarak açılan yolu giderek genişletmiştir. XVI. yüzyılda hakim olmaya başlayan edebî anlayış, şiirde ve secili nesirde Türkçe kelimeleri ve söz öbeklerini ses düzenleri yönünden işe yaramaz sayan bir tutum içine girince, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Arapça kelimeler gibi, Farsça kelimeler de daha fazla alınıp kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüz yılın özellikle süslü nesirle yazılmış eserleri Farsça tamlamalar, birleşik isim ve sıfatlarla doludur. Ancak, tıpkı Arapça alıntılarda olduğu gibi, edebiyat dilinin kullandığı Farsça alıntılar da günlük dile inme, ortak konuşma diline mal olma ölçüsünde yaşama şansı bulabilmiş, dilin olağan gelişme ve değişme süreci içinde pek çoğu ise varlık alanına çıkamayıp metinlerde kalmıştır. Konuşma diline girenler üzerinde halklıştırma işlemi yürümüş, bunlar Türk dilinin ses kanunlarının baskısıyla, sesçe kısa sürede Türkçeleştirilmiştir.

Farsça Kelimelerin Seslendirilmesi

İkinci ünite de gördüğümüz gibi, Farsça'nın ünsüz sesleri arasında Türkçedekilerden farklı ünsüz hemen hemen yoktur. Ünlüleri açısından başlıca ayrılık ise Farsça'nın ünlülerinin *a, i u (o)* ve bunların uzunlarıyla sınırlı olmasıdır. Bu dilden alınmış kelimeler üzerinde gerçekleşen halklılaştırma sonucunda, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ünlüler çeşitlenmiş, ünsüzlerin nitelikçe başlıkları değiştirilerek bunlar dilin kendi ünsüzlerine benzetilmiştir. Ancak Farsça'yı iyi bilenlerin bu dilin seslerini çıkarabilme yeteneği kazanmış olmaları yüzünden, eğitimli kişiler arasında farklı söyleyişlerin, daha çok da okuyuş seslendirmelerinin bulunduğunu hem Arap harfli metinlerden, hem de çeviriyazılı metinlerden biliyoruz. Örnek olarak metinlerde *حسته* kelimesinin hem *لق* ekli (*حستهلق hastalık*), hem de *لك* ekli (*حستهلك hastelik*) biçimleri görülür. Bunlardan ilki halklılaşmış söyleyişi, ikincisi ise okumuşça söyleyişi yansıtır. Yine XVI. yüzyıl metinlerinde rastlanan ince sıralı ek almış *سبزهزارنده کی* *sebzearindegi*, *آشیاننده کی* *âşiyânindegi*, *دلورلك* *dilâverlik* gibi kelimeler, Farsça'nın kapalı ve incelmüş *a'sı* ile olan okumuşça söyleyişleri, *مردانهلق* *merdanahık*, *خودبینلق* *hodbinhık*, *بختیارلق* *bahtiyarhık*, *آسانلق* *âsanhık* "kolaylık", *آبادانلق* *âbâdanhık* "şenlik", *سردارلق* *serdarhık* "başbuğluk" ise, konuşma dili söyleyişlerini verir. Meninski'nin çeviriyazılı örnekleri arasındaki *بازرگانلیکی* *bâzîrgânligi* ile *سازجغز* *sâzcığaz* ve *آشنالقی* *âşînâhık* da böyledir; yani birincisi okumuşça, son ikisi konuşma dili söyleyişine göre.

Farsça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı

Farsça'nın kelimelerinde hece sayıları, kelimeler Arapça'ninkiler gibi kalıplara bağlı olmadığından, belirli sayıda değildir. Ön takılar ve sona gelen ekler ve birleşmelerle uzayan Farsça kelimeler daha çok Türkçe'nin kelimelerine benzer; çoğu sözlük ve gramer kelimesinde hece sayısı çoktur.

Farsça kelimelerde de Türkçe'dekine ve Arapça'dakine benzer hece yapıları vardır. Ancak ünlüler arası düzen açısından bakıldığında, ilk göze çarpan, birden çok heceli kelimelerin çoğunda Türkçe'deki gibi bir uyumun bulunmayışıdır. İşte iki ve daha çok heceli bir Farsça kelimeyi bir Türkçe kelimeden ayıran da öncelikle budur. Bunun yanı sıra, hecelerde uzun ünlü de bulunması ile yukarıda söz ettiğimiz ünsüzlerin düzeni ile ilgili durumlar, bir Farsça kelimenin kendine özgü farklı görünüştünü ortaya koyar.

DİKKAT

Farsça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Yalın olsun, birleşik olsun, Farsça'dan alınmış her kelime Türkçe bir isim tabanına benzer bir tabandır. Yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer.

Heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, Farsça'nın kelimeleri de kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturmaz. Bu durumda Türkçe yapım ve çekim ekleriyle uzatılmış olan Farsça kelimelerde de, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ekler son hece ünlüsüne uymuş, asıl uyum da sonraki hecelerin ünlülerinin uyumlu gelmesiyle sürdürülmüştür:

سازنده لکى *sâzende-liğ-i-ñ-i*, بيهوده لک *bihûde-lik* "beyhudelik", بينوالى *bi-nevâ-lık* "yoksulluk, güçsüzlük", حقشنا سلغندن *hak-şinâs-ığ-ı-n-dan* "hakbilirliğinden", مردانه لک *merdâne-ler* "erler", شكارينى *şikâr-ı-n-ı* "avını" gibi.

Farsça'dan alınmış kelimeler ve söz öbekleri de, Türkçe'nin gramer birliklerinde dilin kendi yapıları gibi birleşmeler yapmış, türlü söz öbeklerinin içinde kurucu üye olarak yer almıştır. Bunlar arasında isim ve sıfat takımlarının (tamlamalarının) çok özel bir yeri vardır. Osmanlı Türkçesi metinlerini okurken bu söz öbeklerinin doğru okunması, metnin anlamca doğru çözümlenmesi açısından büyük önem taşır. İleride bunları ayrıntısıyla ele alacağız.

Bu ünite de ana hatlarıyla söz edilmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler üzerine ayrıntılı açıklamalar ikinci yılın ünitelerinde yapılacak, Osmanlı Türkçesi içinde önemli bir yer tutmuş olan alıntı malzemenin daha yakından tanınması sağlanacaktır.

Özet

Alıntı kelimeleri ve hecelerini değerlendirebilmek.

Daha önceki dönemlerden başlamış olsa da, özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça ve Farsçadan sayısız denecek ölçüde kelime alınmıştır. Batı dilleriyle ilişkinin sonucu olarak bu dönem içinde önceleri başlıca İtalyanca, Grekçe, Sırpça, Lehçe ve Macarca-dan, 1850'lerden sonra ise giderek artan sayıda Fransızcadan ve İngilizceden Türkçeye girmiş kelimeler de bulunmaktadır. Bütün bu kelimelerde Türkçenin düzenli hece yapısına uyan heceler yanında uymayan heceler de bulunmaktadır. Uymayanlar çift doruklu, demek ki düzensiz hecelerdir. Dilimiz başlangıçtan beri bunları kendi hece yapısına uydurmuş, türeme bir ünlü ile ikiye bölerek iki heceli yapıya geçirmiş, sonuç olarak Türkçeleştirmiştir.

Alıntı kelimelerin farklı ses düzenlerini ve yapılarını ayırt edebilmek.

Osmanlı Türkçesi döneminde iki doğu dilinden çok sayıda kelime alınmıştır. Bunlardan biri Sami diller ailesinden olan Arapçadır. Yapısı Türkçeden tamamen farklı olan bu dil ünsüzlere dayanır. Bir Arapça kelime anlamlı bir ses birliği en az üç ünsüz sestenden oluşur. Arapçanın bir ünsüzler dili olması yüzünden, nasıl bir kalıbı olursa olsun, anlam çekirdeği, üç ünsüzün oluşturduğu bir köktür. Bu kök ünsüzlerinde ise, Türkçedeki gibi belli niteliklere göre kurulmuş ve belli kurallara göre işleyen bir sisteme bağlı bulunmaksızın, dilin bütün ünsüz sesleri yer alabilir. Farsça ise Hind-Avrupa dil ailesinin bir koluna bağlı bir dildir. Onun da kendine özgü ünlü ve ünsüzleri vardır. Farsça, yapı bakımından eklemeli dillere benzer. Kelimelerinin çoğu ekleme yoluyla türemiştir. Bunlar Türkçenin ekleri gibi tabanların sonuna gelir. Farsça bir kelimeyi tanımak için öncelikle bu eklerin öğrenilmesi gerekir. Farsça bir yönüyle de önden eklemeli dil özelliği gösterir. İsimlerin çekimi önlerine gelen takılarla yapıldığı gibi, zarf işleyişindeki kimi kelimeler de ön takılarla elde edilir. Ayrıca, hemen hepsi zarf olarak kullanılan yapılarda birtakım zarflar ve isimler de ön takı gibi kullanılır. Her iki dilin de ses sistemleri Türkçeye benzemez. Gerek sesleri arasında bir heceleşme kuralından, gerekse hecelerinin yapısında bir ünlülenme düzeninden söz edilemez. Bu yüzden de bir Arapça ve Farsça kelime her şeyden önce Türkçenin portresini meydana getiren bu iki ana özelliğe aykırı kalmak yönüyle tanımlanabilir.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdaki alıntı kelimelerin hangisinde **düzensiz hece** Türkçeleştirilmiştir?
 - a. klüp
 - b. istatistik
 - c. kredi
 - d. kontrat
 - e. illegal
2. Aşağıdaki yargılardan hangisi doğrudur?
 - a. Türkçe bir ünlüler dili olmasına karşılık, Arapça ünsüzlere dayanan bir dildir.
 - b. Türkçe ve Arapça aynı dil ailesine mensuptur.
 - c. Türkçe ve Arapça önekli dillerdir.
 - d. Arapça ve Türkçe kelimelerde normal uzunluktaki ünlüler harflerle gösterilir.
 - e. Arapça ve Türkçede ses uyumu vardır.
3. Eski İran saray dili için hangi terim kullanılır?
 - a. Hint-Avrupa dili
 - b. Farsça
 - c. Arî
 - d. Pehlevî
 - e. Derî
4. Arapça kelimelerin ikinci kök ünsüz harfi aşağıdaki hangi harfle gösterilir?
 - a. ب
 - b. ت
 - c. ل
 - d. ع
 - e. ف
5. Arapça ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Ünsüzlere dayanan bir dildir.
 - b. Anlamli bir ses birliği en az iki ünsüz sestem oluşur.
 - c. Yazıda gösterilmeyen sesler söz konusudur.
 - d. Bükümlü bir dildir.
 - e. Kök ünsüzlerinin belli bir sıralanma kuralı yoktur.
6. Aşağıdaki Arapça kelimelerden hangisi **fa'al** kalıbındadır?
 - a. *bahr* "deniz"
 - b. *bedel* "karşılık"
 - c. *kibr* "büyüklenmek"
 - d. *sulh* "barış"
 - e. *avân* "zaman"
7. Aşağıdaki Arapça kelimelerin hangisinde "artık harf" **yoktur**?
 - a. كامل
 - b. كريم
 - c. اشرف
 - d. الم
 - e. محكوم
8. منجذب kelimesinin **kök harfleri** aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?
 - a. م - ن - ج
 - b. ن - ج - ز
 - c. ج - ذ - ب
 - d. م - ج - ز
 - e. ن - ذ - ب
9. مهندس kelimesinin kalıbı aşağıdakilerden hangisidir?
 - a. müfa'il
 - b. müfte'il
 - c. müfa'lil
 - d. mütefâ'il
 - e. münfa'il
10. Farsça ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
 - a. Hind-Avrupa dil ailesindedir.
 - b. Arapça asıllı alfabeyle yazılır.
 - c. Arap alfabesinde küçük değişiklikler yapmışlardır.
 - d. Uzun ünlüler bulunur.
 - e. İsimlerin çekimi sonlarına gelen takılarla yapılır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimelerin Heceleri” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
2. a Yanıtınız yanlış ise “Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
3. e Yanıtınız yanlış ise “Farsça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
4. d Yanıtınız yanlış ise “Arapça Kelimelerin Kalıpları” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
5. b Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
6. b Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
7. d Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
8. c Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
9. c Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.
10. e Yanıtınız yanlış ise “Alıntı Kelimeler: Farsça Kelimeler” konusunu yeniden gözden geçiriniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

fasıl (çünkü: hicaz *faslı*), *tavır* (çünkü: *tavrı hoş değil*); *fetih* (çünkü: İstanbul’un *fethi*); *kabir* (çünkü: *kabrinde* rahat uyusun) *katil* (çünkü: *katil* zanlısı, ama falancanın *katli*).

Sıra Sizde 2

Olmuştur. Arapçada üç ünlü varken bu dilden alınmış kelimelerin söylenişinde ünlüler çeşitlenmiş ve Türkçe’nin zengin ünlü sistemine uydurulmuştur. İçinde kalın ünsüz harflerinden (ق غ ع ط ض ص خ) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü eğitilmiş kimselerce kalın, ancak klasik Arapça’nın *e*’ye yakın kapalı, incelmış *a*’sı gibi söylenmiştir. Buna karşılık içinde ince ünsüz harflerinden (ي ه و ن م ل ك ف ش س ز ر ذ د ج ث ت ب) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü ise, ince, yani *e* gibi söylenmiştir. Bir ünsüzden sonraki *l* (*elif*) her zaman uzun *a* okunur. Ancak bu *a* da bilgili kimselerin okumalarında daralmış ve incelmış bir sestir, uzun *e*’ye yakındır. Arapçada *i* ünlüsü yoktur, kalın ve ince ünsüz harfleri önünde ve ardında bulunduğu var sayılan *esre* (*kesre*) ince, yani *i* gibi okunur. Bu ünlü de Türkçe söyleyişte *i* ve *i* olarak çeşitlenmiştir. Bu dilin *ötrü* ile karşılanan dar yuvarlak ünlüsü, kalın ünsüz harfleriyle birlikte kalın, ince ünsüz harfleriyle birlikte ise ince okunmuştur. Bu dile özgü uzun *u* da Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir. Kapalı hecelerde bu ünlünün de uzun söylenmediği, ancak açılan hecede bu özelliğini koruduğu söylenebilir.

Sıra Sizde 3

Edilemez. Bu dilde ünsüzler arasında var olduğu söylenebilecek temel yapı özelliği fiil köklerini oluşturan çoğu üç, az sayıda kelimedede dört ve beş ünsüz sesin yalnızca sırasının değişmemesidir. Arapça’nın bütün ünsüz sesleri ilk ve sonraki seslerden biri olabilir. Bunun dışında kimi fonetik etkilenmelerle söyleyişte meydana gelen değişmelerden söz edilebilirse de bunlar kalıcı ve yazıya yansıtılmış değişiklikler değildir. Ünsüzler arasında Türkçe’deki ünsüz uyumları gibi bir uyum da yoktur. Bu yüzden alıntı kelimelerin Türkçe söylenişinde bu uyumun da büyük ölçüde gerçekleşmiş olduğu görülür. Türkçe’nin tek doruklu ve bir araya gelebilirlik açısından belirli çift ünsüzlü hecelerine karşılık Arapça kelimelerde her türlü ünsüz bir arada bulunabilir. Çoğu çift doruklu bu hecelerde Türkçe iki ünsüz arasına bir dar ünlü katarak bu heceleri çoğaltma yoluna gitmiştir.

Sıra Sizde 4

fa'l kalıbında: *fasl, farz, mahv, recm, meyl, nefy, sabr, vehm*

fi'l kalıbında: *hıfz, fisk, sıdk, rızk, şirk, zikr*

fu'l kalıbında: *bugz, hüzn, zühd, sulh, küfr, nutk, cürm, gusl*

fa'al kalıbında: *ferah, zafer, kerem*

fi'al kalıbında: *sıgar*

Sıra Sizde 5

قرار	<i>qarâr:</i>	فعال	fa'âl
كريم	<i>kerîm:</i>	فعليل	fa'îl
قبول	<i>qabûl:</i>	فعلول	fa'ûl
اشرف	<i>eşref:</i>	افعل	ef'al
انكار	<i>inkâr:</i>	افعال	if'âl
استشاره	<i>istişâre:</i>	استفاله	istifâle
اصفرار	<i>ısfırâr:</i>	افعالل	if'îlâl
شكران	<i>şükrân:</i>	فعلان	fu'lân
تشكيل	<i>teşkil:</i>	تشكيل	tef'îl
احتمال	<i>ihtimâl:</i>	افتعال	ifti'âl
رحمت	<i>rahmet:</i>	فعلت	fa'let
منكر	<i>münkir:</i>	مفعل	müf'il
مولد	<i>mevlid:</i>	مفعل	mef'il
مرحمت	<i>merhamet:</i>	مفعلت	mef'alet
مناسب	<i>münâsib:</i>	مفاعل	müfâ'il
منجمد	<i>müncemid:</i>	منفعل	münfa'il
انقياد	<i>inқыyâd:</i>	انفعال	infi'âl
متفكر	<i>mütefekkir:</i>	متفعل	mütefa'il
استقبال	<i>istikbâl:</i>	استفعال	istif'âl
مستنسخ	<i>müstensih:</i>	مستفعل	müstef'il

Yararlanılan Kaynaklar

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. À M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguiet, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.